

ALLI

Lucchesi L. *Comune*
L. L. P.

• BIBLIOTECA •
• LVCCHESI • PALLI •

Grande Lib. v. l.
9 - IV - 21

III 9 IV 21

19626

SELECTA

EX.

M. TVLLII CICERONIS

OPERIBVS DEPROMPTA

EDITIO NOVISSIMA
IN VSVM SCHOLARVM DITIONIS PONTIFICIAE

ROMAE

TYPIS VEN. HOSPITII APOSTOLICI

Cum privilegio.

Leonardus Oliverius edidit.

—
MDCCCLX.

ADOLESCENTIBVS

LEONARDVS OLIVERIVS TYPOGRAPHVS

Quo vobis, qui latinis litteris datis operam, magis esset consultum, *novam selectorum locorum ex M. Tullii Ciceronis libris* editionem adornare institui. Quod quidem magno vobis ad ingenia excolenda usui fore confido. Mirum enim quantum ex veterum Romanorum sapientia et eloquentia italicae etiam litterae in rem suam derivare possunt non minus roboris, quam copiae et elegantiae. Neque vero longe a veritate aberraveris si affirmes, neque tam praeclaros scriptores Italiam habituram fuisse, si Ciceronis libri ad nos usque non pervenissent. Itaque *Selecta* ex eius operibus, nova ratione concinnata atque aucta, hoc parvo volumine vobis, praestantes ingenio iuvenes, exhibeo. Quod si fortasse res minus ex sententia cesserit, ne id vitio mihi vertatis; sed existimate me omnem curam in eo posuisse ut vobis gratificarer. Si igitur eodem animo vos hoc quaecumque meum studium suscepisse sensero, mihi a vobis cumulatissime factum esse existimabo. Valete.

EX LIBRIS

DE NATURA DEORVM

1. *Quomodo Deus fuerit a Simonide definitus.*

Roges me, quid aut quale sit Deus: auctore utar Simonide, de quo quum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi sibi unum diem postulavit. Quum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. Quum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret; quia, quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi res videtur obscurior. (l. 22.)

II. *Quam insipienter sibi persuaserint Epicurei, mundi ordinem effici ex fortuita corpusculorum concursione.*

1. Ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat, corpora quaedam solida atque individua vi et gravitate ferri mundumque effici ornatissimum et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimet fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae litterarum, vel aureae vel qualeslibet, aliquo coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici; quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna.

2. Isti autem quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam *ποιότητα* Graeci vocant, non sensu praeditis, sed concurrentibus temere atque casu mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quae sunt minus operosa et multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem caeli ornatum... suspexisse videantur. (II. 37.)

III. *Admirabilis Mundi fabrica.*

Praeclare Aristoteles: « Si essent, inquit, qui sub terra semper habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quae essent ornata signis atque picturis instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exissent umquam supra terram, accepissent autem fama et auditione, esse quoddam numen et vim deorum; deinde aliquo tempore patefactis terrae faucibus ex illis abditis sedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuissent; quum repente terram et maria caelumque vidissent, nubium magnitudinem ventorumque vim cognovissent aspexissentque solem eiusque tum magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret toto caelo luce diffusa: quum autem terras nox opacasset, tum caelum totum cernerent astris distinctum et ornatum, lunaeque luminum varietatem tum crescentis tum senescentis, eorumque omnium ortus et occasus, atque in omni aeternitate ratos immutabilesque cursus: haec quum viderent, profecto et esse deos et haec tanta opera deorum esse arbitrarentur. » (II. 37.)

IV. *Astrorum motus?*

Quis hunc hominem dixerit, qui, quum tam certos caeli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quae quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An quum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta, non dubitamus, quin illa opera sint rationis: quum autem impetum caeli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias cum summa salute et conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti divinaque ratione? Licet enim iam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas. (II. 38.)

V. *Terrae superficies insatiabili
varietate distinguitur.*

1. Ac principio terra universa cernatur, locata in media mundi sede, solida et globosa et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus, quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas peremuitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum; adde etiam reconditas auri argentique venas infinitamque vim marmoris.

2. Quae vero et quam varia genera bestiarum vel cicurum vel ferarum! qui volucrum lapsus atque cantus! qui pecudum pastus! quae vita silvestrium! Quid iam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terrae constituti non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulae littoraque collucent, distincta tectis et urbibus. Quae si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram de divina ratione dubitaret. (II. 39.)

VI. *De pulchritudine maris
et aëris utilitate.*

Quanta maris est pulchritudo! quae species universi! quae multitudo et varietas insularum! quae amoenitates orarum et litorum! quot genera quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium et innantium belluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium! Ipsum autem mare sic terram appetens litoribus alludit, ut una ex duabus naturis conflata videatur. Exinde mari finitimus aër die et nocte distinguitur, isque tum fusus et extenuatus sublime fertur, tum autem concretus in nubes cogitur humoremque colligens terram anget imbribus, tum effluens huc et illuc ventos efficit. Idem annuas frigorum et calorum facit varietates, idemque et volatus alitum sustinet et spiritu ductus alit et sustentat animantes. (II. 39.)

VII. *De arborum ortu et incremento.*

Age, ut a caelestibus rebus ad terrestres veniamus, quid est in his, in quo non naturae ratio intelligentis appareat? Principio eorum, quae gignuntur e terra, stirpes et stabilitatem dant iis, quae sustinent, et ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quae radicibus continentur, obducunturque libro aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. Iam vero vites sic claviculis adminicula tamquam manibus apprehendunt atque ita se erigunt, ut animantes. Quin etiam a caulibus (brassicisque), si propter sati sint, ut a pestiferis et nocentibus refugere dicuntur nec eos ulla ex parte contingere. (II. 47.)

VIII. *De varietate animantium.*

Animantium quanta varietas est! quanta ad eam rem vis, ut in suo quaeque genere permaneant! Quarum aliae coriis tectae sunt, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae; pluma alias, alias squama videmus obductas; alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum, ad eum pastum capessendum conficiendumque quae sit in figuris animantium, et quam sollers subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura belluis et sensum et appetitum, ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Iam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando; cibumque partim oris hiatu et dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum; alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adiuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum. At

quibus bestiis erat iscibus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit aut celeritatem. (II. 47.)

IX. *Admirabilis quorundam animantium sollertia.*

1. Data est quibusdam, *bestiis*, machinatio quaedam atque sollertia: ut in araneolis aliae quasi rete texunt, ut, si quid inhaeserit, conficiant: aliae autem ex inopinato observant et, si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pina vero (sic enim graece dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi: Itaque quum pisciculi parvi in concham hiantem innataverunt, tum admonita squillae pina morsu comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiis communiter cibus quaeritur. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quae gignuntur in terra: veluti crocodili fluviatilesque testudines quaedamque serpentes ortae extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum ova gallinis saepe supponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab his, ut a matribus, a quibus exclusi fotique sunt; deinde eas relinquunt, et effugiunt sequentes, quum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conservandi sui natura custodiam.

2. Legi etiam scriptum, esse avem quamdam, quae Platalea nominaretur; eam sibi cibum quaerere advolantem ad eas aves, quae se in mari mergerent: quae quum emersissent piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illae captum amitterent, id quod ipsa invaderet. Eademque haec avis scribitur conchis se solere complere easque, quum stomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quae sunt esculenta. Ranae autem marinae dicuntur obruere sese arena solere, et moveri prope aquam, ad quas quasi ad escam pisces quum accesserint, confici a ranis atque consumi. Milvo est quoddam bellum quasi naturale cum corvo. Ergo alter alterius, ubicumque nactus est, ova frangit. (II. 48. 49.)

X. *Gruum transitus.*

Illud ab Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis potest non mirari? grues, quum loca calidiora petentes maria

transmittant, trianguli efficere formam; eius autem summo angulo aër ab iis adversus pellitur; deinde sensim ab utroque latere tamquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quem grues efficiunt, ea tanquam a puppi ventis adiuvatur, eaeque in tergo praevolantium colla et capita reponunt; quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet, cui innitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. Et in eius locum succedit ex iis, quae acquirerunt, eaque vicissitudo in omni cursu conservatur. (II. 49.)

XI. *Cura conservandi sui bestiis a natura insita.*

Quid ea, quae nuper, id est paucis ante saeculis, medicorum ingeniis reperta sunt? Vomitione canes, purgatu autem alvos ibes Aegyptiae curant. Auditum est, pantheras, quae in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere, quo quum essent usae, non morerentur; capras autem in Creta feras, quum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere, quae dictamus vocaretur; quam quum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervaeque paullo ante partum perpurgant se quadam herbula, quae seselis dicitur. Iam illa cernimus, ut contra vim et metum suis se armis quaeque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, aliae [fuga se, aliae occultatione tutantur, atramenti effusione sepiae, torpore torpedines: multae etiam insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt. (II. 50.)

XII. *Varia animantium cura in prolem.*

Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis, quae procreaverunt, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? Etsi pisces, ut aiunt, ova quum genuerunt, relinquunt: facile enim illa aqua et sustentur, et foetum fundunt. Testudines autem et crocodilos dicunt, quum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere: ita et nascuntur et educantur ipsa per sese. Iam gallinae, avesque reliquae et quietum requirunt ad pariendum locum, et cubilia sibi nidosque construunt, eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova servantur: ex quibus pullos quum exclu-

serunt, ita tuentur, ut et pennis foveant, ne frigore laedantur, et, si est calor a sole, se opponant. Quum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur, reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, et earum rerum, quas terra gignit, conservationem et salutem hominum sollertia et diligentia. Nam multae et pecudes et stirpes sunt, quae sine procuracione hominum salvae esse non possunt. (II. 51. 52.)

XIII. *Hominis cultui et abundantiae mira benignitate studet natura.*

1. Magnae opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat, et, quum tota aestate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit mollitosque et oblimatos agros ad sereundum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates, in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat et mitigat, sed eos etiam conserit: magnam enim vini seminum secum frumenti et similium dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum, multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.

2. Sed illa quanta benignitas naturae, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque iucunda gignit, neque ea uno tempore anni, ut semper et novitate delectemur et copia! Quam tempestivos autem dedit, quam salutare non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quae oriuntur e terra, ventos Etesias, quorum flatu nimii temperantur calores! Ab iisdem etiam maritimi cursus celeres et certi diriguntur. Multa praetereunda sunt, et tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, aestus maritimi, tum accedentes, tum recedentes, montes vestiti atque silvestres, salinae ab ora maritima remotissimae, medicamentorum salutarium plenissimae terrae, artes denique innumerabiles ad victum et ad vitam necessariae. Iam diei noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino omnia

in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari. (II. 52.)

XIV. *Mundus hominis causa est factus.*

Quaerat quispiam, cuiusnam caussa tantarum rerum molitio facta sit; arborumne et herbarum? quae quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustentur. At id quidem absurdum est. An bestiarum? Nihilo probabilius, deos mutorum et nihil intelligentium caussa tantum laborasse. Quorum igitur caussa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quae ratione utuntur. Hi sunt dii et homines, quibus profecto nihil est melius: ratio est enim, quae praestat omnibus. Ita fit credibile deorum et hominum caussa factum esse mundum quaeque in eo sint omnia. Faciliusque intelligetur, a diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanae naturae figura atque perfectio. (II. 54.)

XV. *Corporis aptissima fabricatione hominis vita tenetur.*

1. Quum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad haec omnia percipienda os est aptissimum: quod adiunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur et molitur cibus. Eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur; quae confectio etiam a lingua adiuvari videtur. Linguam autem ad radices eius haerens excipit stomachus, quo primum illabuntur ea, quae accepta sunt ore. Is utraque ex parte tonsillas attingens palato extremo atque intimo terminatur. Atque is agitatione et motibus linguae quum depulsum et quasi detrusum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes eae, quae sunt infra id, quod devoratur, dilatantur: quae autem supra, contrahuntur.

2. Sed quum aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adiunctum linguae radicibus, paullo supra, quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat excipiatque animam eam, quae ducta sit spiritu, eamdemque a pulmonibus respiret et reddat: tegitur quodam quasi

operculo, quod ob eam caussam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed quum alvi natura, subiecta stomacho, cibi et potionis sit receptaculum, pulmones autem et cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa sunt mirabiliter effecta; quae constat fere e nervis. Est autem multiplex et tortuosa arcetque et continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recipit, ut id mutari et concoqui possit; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accipit, cogit et confundit; ut facile et calore, quem multum habet, exterendo cibo, et praeterea spiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur.

3. In pulmonibus autem inest raritas quaedam et assimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt aspirantes, tum respiratu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem et alvo, secretus a reliquo cibo, sucus is, quo alimur, permanat ad iecur, per quasdam a medio intestino usque ad portas iecoris (sic enim appellantur) ductas et directas vias, quae pertinent ad iecur, eique adhaerent. Atque inde aliae pertinentes sunt, per quas cadit cibus a iecore delapsus. Ab eo cibo quum est secreta bilis iique humores, qui e renibus profunduntur: reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas iecoris confluunt, ad quas omnes eius viae pertinent: per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam venam, quae cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus iam coctusque perlabitur; a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. (II. 54. 55.)

XVI. *Dei providentia in humani corporis structura.*

Ad providentiam naturae tam diligentem tamque sollertem adiungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantae res hominibus a diis, quamque eximiae tributae sint: qui primum eos humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem caelum intuentes capere possent. Sunt enim in terra homines non ut incolae atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque caelestium, quarum spectaculum ad

nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes ac nuntii rerum, in capite tamquam in arce mirifice ad usus necessarios et facti et collocati sunt. Nam oculi tamquam speculatores altissimum locum obtinent, ex quo plurima conspicientes fungantur suo munere. Et aures, quum sonum percipere debeant, qui natura sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatae sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: et quod cibi et potionis iudicium magnum earum est, non sine caussa vicinitatem oris secutae sunt. Iam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis et potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus omnesque minimos et frigoris et caloris appulsus sentire possimus. (II. 56.)

XVII. *Magnifica humani oculi structura.*

Quis vero opifex praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam sollertiam persequi potuisset in sensibus? Quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit et sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset, firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent, si quid noceret, et adspectum, quo vellent, facile converterent; aciesque ipsa, qua cernimus, quae pupilla vocatur, ita parva est, ut ea, quae nocere possint, facile vitet: palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, mollissimae tactu, ne laederent aciem, aptissime factae et ad claudendas pupillas, ne quid incideret, et ad aperiendas: idque providit, ut idemtidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitaeque sunt palpebrae tanquam vallo pilorum, quibus et apertis oculis, si quid incideret, repelleretur, et somno conniventibus, quum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui tanquam involuti quiescerent. Latent praeterea utiliter, et excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem a capite et a fronte defluentem repellunt. Genae deinde ab inferiore parte tutantur subiectae leniterque eminentes. Nasusque ita locatus est, ut quasi murus oculis interiectus esse videatur. (II. 57.)

XVIII. *Aurium, narium et gustatus descriptio.*

Auditus semper patet: eius enim sensu etiam dormientes egemus: a quo quum sonus est acceptus, etiam a somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, quod posset, si simplex et directum pateret; provisum etiam, ut si qua minima bestiola conaretur irrumperere, in sordibus aurium tamquam in visco inhaeresceret. Extra autem eminent, quae appellantur aures, et tegendi caussa factae tutandique sensus, et ne adiectae voces laberentur atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros et quasi corneolos habent introitus multisque cum flexibus; quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca et in fidibus testudine resonatur aut cornu et ex tortuosis locis et inclusis soni referuntur ampliores. Similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiones habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere, humoremque semper habent, ad pulverem multaque alia depellenda non inutilem. Gustatus praeclare septus est: ore enim continetur: et ad usum apte et ad incolumitatis custodiam. (II. 57.)

XIX. *Sensus hominis sollertius elaborati quam sensus bestiarum.*

1. Omnis sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in iis artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis caelatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius; colorum etiam et figurarum tum venustatem atque ordinem et, ut ita dicam, decertiam oculi iudicant: atque etiam alia maiora. Nam et virtutes et vitia cognoscunt: iratum, propitium, laetantem, dolentem, fortem, ignavum, audacem timidumque cognoscunt.

2. Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque iudicium, quo iudicatur et in vocis, et in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio et vocis genera permulta: candidum, fuscum, laeve asperum, grave acutum, flexibile durum, quae hominum solum auribus iudicantur. Nariumque item et gustandi pariter et tangendi magna iudicia sunt. Ad quos sensus capiendos et perfruendos plures etiam,

quam vellem, artes repertae sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint. (II. 58.)

XX. *Animi humani vis ac praestantia.*

1. Iam vero animum ipsum mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputarem, tuam mihi dari vellem, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres! Quanta primum intelligentia! deinde consequentium rerum cum primis coniunctio et comprehensio esset in nobis, ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus circumscripseque complectimur; ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit, qua ne in Deo quidem est res ulla praestantior. Quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis et tollitis, quod et sensibus, et animo ea, quae extra sunt, percipimus atque comprehendimus!

2. Ex quibus collatis inter se et comparatis artes quoque efficimus, partim ad usum vitae, partim ad oblectationem necessarias. Iam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est praeclara, quamque divina! quae primum efficit, ut et ea, quae ignoramus, discere et ea, quae scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restringimus; haec nos iuris, legum, urbium societate devinxit haec a vita immani et fera segregavit.

3. Ad usum autem orationis, incredibile est, ubi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet, per quam vox, principium a mente ducens, percipitur et funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem immoderate profusam fingit et terminat: atque sonos vocis distinctos et pressos efficit, quum et ad dentes, et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos resonant in cantibus. (II. 59.)

XXI. *Manum industria et utilitas.*

Quam aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! Digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio propter molles commissuras et artus nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos ac tiliarum apta manus est ad motionem digitorum. Atque haec oblectationis: illa necessitatis, cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta vel suta, omnemque fabricam aeris et ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus, omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possemus, urbes, muros, domicilia, delubra habere-mus. Iam vero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas invenitur et copia. Nam et agri multa ferunt manu quaesita, quae vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et praeterea vescimur bestiis et terrenis et aquatilibus et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones: quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim et celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos iuga imponimus; nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur; nos e terrae cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam; nos aeris, argenti, auri venas penitus abditas invenimus et ad usum aptas et ad ornatum decoras: arborum autem consectione omnique materia et culta et silvestri partim ad calefaciendum corpus igni adhibito et ad mitigandum cibum utimur, partim ad aedificandum, ut, tectis septi, frigora caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiae: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam; plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur; nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores; nos aquarum inductionibus terris foecunditatem damus; nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus;

nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. (II. 60.)

XXII. *Caelum, terra, atque adeo bestiae ipsae hominis gratia factae et paratae sunt.*

1. Restat, ut doceam atque aliquando perorem, omnia, quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum caussa facta esse et parata. Principio ipse mundus deorum hominumque caussa factus est, quaeque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes iure ac lege vivunt. Vt igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque caussa putandum est conditas esse, omniaque, quae sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic, quaecumque sunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda sunt. Iam vero circuitus solis et lunae reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen et spectaculum hominibus praebent: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior et ad rationem sollertiamque praestantior; eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum et varietates mutationesque cognovimus. Quae si hominibus solis nota sunt, hominum caussa facta esse iudicandum est.

2. Terra vero feta frugibus et vario leguminum genere, quae cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum caussa gignere videtur? Quid de vitibus olivetisque dicam? quarum uberrimi laetissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. Neque enim serendi, neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est, earumque omnium rerum hominum est et usus et cura. (II. 62.)

3. Vt fides igitur et tibiae eorum caussa factas dicendum est, qui illis uti possunt, sic ea, quae dixi, iis solis confitendum est esse parata, qui utuntur; nec si quae bestiae furantur aliquid ex iis aut rapiunt, illarum quoque caussa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum caussa frumentum condunt, sed coniugum et liberorum et familiarum

suarum. Itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur, domini palam et libere. Hominum igitur caussa eas rerum copias comparatas esse fatendum est.

4. Nisi forte tanta ubertas et varietas pomorum, eorumque iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam et aspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. Tantumque abest, ut haec bestiarum etiam caussa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? quae quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum et curatione possent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos?

5. Quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natae ad iugum: tum vires humerorum et latitudines ad aratra extrahenda. Quibus, quum terrae subigerentur fissione glebarum, ab illo auro genere, ut poetae loquuntur, vis nulla umquam afferebatur.

*Ferrea tum vero proles exorta repente est,
ausaque funestum prima est fabricarier ense
et gustare manu victum domitumque iuvenum.*

Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur. (II. 63.)

6. Longum est mulorum persequi utilitates et asinorum, quae certe ad hominum usum paratae sunt. Sus vero quid habet praeter escam? Cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. Qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura secundius. Quid multitudinem suavitatemque piscium dicam? quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronoea nostra Epicurea fuisse videatur. Atque hae ne caperentur quidem, nisi hominum ratione atque sollertia; quamquam aves quasdam, et

alites et oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum caussa esse natas putamus.

7. Iam vero immanes et feras belluas nanciscimur venando, ut et vescamur iis, et exerceamur in venando ad similitudinem bellicae disciplinae, et utamur domitis et condocerfactis, ut elephantis, multaque ex earum corporibus remedia morbis et vulneribus eliciamus, sicut ex quibusdam stirpibus et herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu et periclitatione percepimus. Totam licet animis, tamquam oculis, lustrare terram mariaque omnia; cernes iam spatia frugifera atque immensa camporum vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quae, ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur. (II. 64.)

XXIII. *Dionysius deorum simulacra irridet et expilat.*

, Dionysius, quum ad Peloponnesum classem appulisset, et in fanum venisset Iovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quod regem ornat ex manubiis Karthaginensium annus Hiero. Atque in eo etiam cavillatus est, aestate grave aureum amiculum, hieme frigidum, eique laneum pallium iniecit, quum id esse aptum ad omne anni tempus diceret. Idemque Aesculapii Epidauri barbam auream demi iussit. Neque enim convenire barbatum esse filium, quum in omnibus fanis pater imberbis esset. Idem mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri, in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset, BONORVM DEORVM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas et pateras et coronas, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat, eaque se accipere, non auferre dicebat. Esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt haec omnia, quae dixi, sublata de fanis in forum protulisse, et per praeconem vendidisse: exactaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quodque fanum referret. Ita ad impietatem in deos in homine adiunxit iniuriam. (III. 34.)

EX LIBRIS

DE DIVINATIONE

XXIV. *Rerum fortuitarum nulla est praesensio.*

1. **P**otestne . . . earum rerum, quae nihil habent rationis, quare futurae sint, ulla esse praesensio? Quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid eventus, nisi quum sic aliquid cecidit, sic evenit, ut vel non cadere atque evenire, vel aliter cadere atque evenire potuerit? Quo modo ergo id, quod temere fit caeco casu et volubilitate fortunae, praesentiri et praedici potest?

2. Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator: et tamen hi ipsi saepe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur: ut agricola, quum florem oleae videt, bacum quoque se visurum putat, non sine ratione ille quidem; sed nonnumquam tamen fallitur. Quod si falluntur ii, qui nihil sine aliqua probabili coniectura ac ratione dicunt quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis aut avibus aut ostentis aut oraculis aut somniis futura praesentiunt? Nondum dico, quam haec signa nulla sint, fissum iecoris, corvi cantus, volatus aquilae, stellae traectio, voces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco: nunc de universis. Qui potest providere quidquam futurum esse, quod neque causam habet ullam, neque notam, cur futurum sit?

3. Solis defectiones, itemque lunae, praedicuntur in multos annos ab iis, qui siderum cursus et motus numeris persequuntur. Ea enim praedicunt, quae naturae necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunae, quando illa e regione solis facta incurrat in umbram terrae, quae est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit: quandoque eadem luna subiecta atque opposita soli, nostris oculis eius lumen obscuret: quo in

signo quacque errantium stellarum, quoque tempore futura sit: qui exortus quoque die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. Haec qui ante dicunt, quam rationem sequantur, vides. Qui thesaurum inventum iri, aut hereditatem venturam dicunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest, id futurum? (II. 6.)

XXV. *Ignoratio futurorum malorum utilior quam scientia.*

Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. Quae enim vita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset, quos eventus senectutis esset habiturus? Abeamus a fabulis; propiora videamus. Clarissimorum hominum nostrae civitatis gravissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur? Ut omittamus superiores, Marcone Crasso putas utile fuisse, tum, quum maximis opibus fortunisque florebat, scire, sibi interfecto Publio filio exercituque deleto trans Euphratem cum ignominia et dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria laetaturum fuisse, si sciret, se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu: post mortem vero ea consecutura, quae sine lacrimis non possumus dicere? Quid vero Caesarem putamus? Si divinasset fore, ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeia, ante ipsius Pompeii simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis civibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne servorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi vitam acturum fuisse! Certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est, quam scientia. (II. 9.)

XXVI. *Attius Navius.*

Multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio, quis veterum scriptorum non loquitur, quae sit ab Attio Navio perlituum regionum facta descriptio? qui quum propter paupertatem sues puer pasceret, una ex iis amissa, vovisse dicitur, si recuperavisset, uvam se deo daturum, quae maxima esset in vinea: itaque suae inventa, ad meridiem spectans in vinea media dicitur constitisse; quumque in quattuor partes vineam divisisset, tresque

partes aves abdixissent, quarta parte, quae erat reliqua in regione distributa, mirabili magnitudine uvam, ut scriptum videmus, invenit. Qua re celebrata, quum vicini omnes ad eum de rebus suis referrent, erat in magno nomine et gloria. Ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus arcesseret. Cuius quum tentaret scientiam auguratus, dixit ei, cogitare se quiddam; id possetne fieri, consuluit. Ille, augurio acto, posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse cotem novacula posse praecidi. Tum Attium iussisse experiri. Ita cotem, in comitium allatam, inspectante et rege et populo, novacula esse discissam. Ex eo evenit, ut et Tarquinius augure Attio Navio uteretur, et populus de suis rebus ad eum referret. Cotem autem illam et novaculam defossam in comitio supraque impositum puteal accepimus. (I. 17.)

XXVII. *Nonnullorum somnia.*

1. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor et discipulus Platonis, visam esse videre in somnis simulacra deorum, quae ipsa domi consecrasset: ex his Mercurium e patera, quam dextra manu teneret, sanguinem visum esse fundere: qui, quum terram attigisset, refervescere videretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. Quod matris somnium immanis filii crudelitas comprobavit.

2. Quid ego, quae magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dinonis Persicis proferam? Nam quum dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum scribit frustra appetivisse manibus, quum se convolvens sol elaberetur et abiret: ei magos dixisse (quod genus sapientum et doctorum habebatur in Persis): ex triplici appetitione solis, XXX annos Cyrum regnaturum esse, portendi. Quod ita contigit. Nam ad septuagesimum pervenit, quum XL natus annos regnare coepisset. (I. 23.)

3. Hannibalem Caelius scribit, quum columnam auream, quae esset in fano Iunonis Laciniae, auferre vellet, dubitaretque, utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebravisset: quumque solidam invenisset, statuissetque tollere, ei secundum quietem visam esse Iunonem praedicere, ne id faceret, minarique, si fecisset, se curatnam, ut eum quoque oculum, quo

bene videret, amitteret; idque ab homine acuto non esse neglectum. Itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, et eam in summa columna collocavisse.

4. Hoc idem in Sileni, quem Caelius sequitur, Graeca historia est: is autem diligentissime res Hannibalis persecutus est: Hannibalem, quum cepisset Saguntum, visum esse in somnis a Iove in deorum concilium vocari: quo quum venisset, Iovem imperasse, ut Italiae bellum inferret, ducemque ei unum e concilio datum; quo illum utentem cum exercitu progredi coepisse; tum ei ducem illum praecepisse, ne respiceret; illum autem id diutius facere non potuisse elatumque cupiditate respexisse; tum visam belluam vastam et immanem, circumplicatam serpentibus, quacumque incederet, omnia arbusta, virgulta, tecta pervertere; et eum admiratum quaesisse de deo, quodnam illud esset tale monstrum: et deum respondisse, vastitatem esse Italiae, praecepisseque, ut pergeret protinus; quid retro atque a tergo fieret, ne laboraret.

5. Apud Agathoclem scriptum in historia est, Hamilcarem Karthaginensem, quum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vocem, se postridie coenaturum Syracusis: quum autem is dies illuxisset, magnam seditionem in castris eius inter Poenos et Siculos milites esse factam: quod quum sensissent Syracusani, improvise eos in castra irrupisse, Hamilcaremque ab iis vivum esse sublatum. Ita res somnium comprobavit. Plena exemplorum est historia, tum referta vita communis.

6. At vero P. Decius ille, Q. F. qui primus e Deciis consul fuit, quum esset tribunus militum M. Valerio, A. Cornelio consulibus, a Samnitibusque premeretur noster exercitus, quum pericula praeliorum iniret audacius, monereturque, ut cautior esset, dixit, quod extat in annalibus: sibi in somnis visum esse, quum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxima gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberavit. Post triennium autem, quum consul esset, devovit se, et in aciem Latinorum irrupit armatus. Quo eius facto superati sunt et deleti Latini. Cuius mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius. (I. 24.)

7. Singulari vir ingenio Aristoteles, et paene divino, . . . scribit, Eudemum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedo-

niam facientem Pheras venisse; quae erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur: in eo igitur oppido ita graviter aegrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent: ei visum in quiete egregia facie iuvenem dicere, fore, ut perbrevis convalesceret, paucisque diebus interitum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. Atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, et convaluisse Eudemum, et ab uxoris fratribus interfectum tyrannum; quinto autem anno exunte, quum esset spes ex illo somnio in Cyprium illum ex Sicilia esse rediturum, praeliantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, quum animus Eudemi e corpore excesserit, tum domum revertisse videatur.

8. Adiungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem divinum, Sophoclem: qui, quum ex aede Herculis patera aurea gravis surrepta esset, in somnis vidit ipsum deum dicentem, qui id fecisset. Quod semel illo iterumque neglexit. Ubi idem saepius, ascendit in Ariopagum: detulit rem. Ariopagitae comprehendi iubent eum, qui a Sophocle erat nominatus. Is, quaestione adhibita, confessus est, pateramque retulit. Quo facto, fanum illud Indici Herculis nominatum est. (I. 25.)

9. Sed quid ego Graecorum? Nescio quo modo me magis nostra delectant. Omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proxime Caellius. Quum bello Latino ludi votivi maximi primum fierent, civitas ad arma repente est excitata. Itaque, ludis intermissis, instaurativi constituti sunt. Qui antequam fierent, quumque iam populus consedisset, servus per circum, quum virgis caederetur, furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire, qui diceret, praesulem sibi non placuisse ludis, idque ab eodem iussum esse eum senatui nuntiare; illum non esse ausum. Iterum esse idem iussum et monitum, ne vim suam experiri vellet: ne tum quidem esse ausum. Exin filium eius esse mortuum; eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. Tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lecticula in curiam esse delatum, quumque senatui somnium enarravisset, pedibus suis domum revertisse. Itaque somnio comprobato a senatu, ludos illos iterum instauratos, memoriae proditum est. (I. 26.)

10. Quid? illa duo somnia, quae creberrime commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere? Unum de Simonide: qui quum ignotum quemdam proiectum mortuum vidisset, eumque humavisset, haberetque in animo navem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat; si navigasset, eum naufragio esse periturum; itaque Simonidem redisse; perisse ceteros, qui tum navigassent.

11. Alterum ita traditum, clarum admodum somnium. Quum duo quidam Arcades familiares iter una facerent, et Megaram venissent, alterum ad cauponem divertisse, ad hospitem alterum. Qui ut coenati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare, ut subveniret, quod sibi a caupone interitus pararetur; eum primo perterritum somnio surrexisse; dein quum se collegisset, idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse; tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur, se interfectum in plaustrum a caupone esse coniectum, et supra stercus iniectum; petere, ut mane ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. Hoc vero eum somnio commotum, mane bubulco praesto ad portam fuisse; quaesisse ex eo, quid esset in plastro; illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse; cauponem, re patefacta, poenas dedisse. (I. 27.)

12. Saepè tibi meum narraui; saepe ex te audiui tuum somnium: Me, quum Asiae provinciae praeessem, vidisse in quiete, quum tu equo advectus ad quamdam magni fluminis ripam, provectus subito atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse, timore perterritum; tum te repente laetum existisse, eodemque equo adversam ascendisse ripam nosque inter nos esse complexos. Facilis coniectura huius somnii: mihi quae a peritis in Asia praedictum est, fore eos eventus rerum, qui acciderunt. Venio nunc ad tuum: audiui equidem ex te ipso, sed mihi saepius noster Salustius narravit; quum in illa fuga, nobis gloriosa, patriae calamitosa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem denique arete te graviter dormire te coepisse. Itaque, quamquam iter instaret, se tamen silentium fieri iussisse, neque esse passum te

excitari: quum autem expectatus esses hora secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse, quum in locis solis macustus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quaerere ex te, quid tristis esses; quumque tu te tua patria vi pulsum esse dixisses, prehendisse cum dexteram tuam, et bono animo te iussisse esse, lictorique proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret; et dixisse, in eo tibi salutem fore. Tum et se exclamasse Sallustius narrat, reditum tibi celerem et gloriosum paratum, et te ipsum visum somnio delectari. Nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audivisses, in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud senatus consultum esse factum, referente optimo et clarissimo viro consule, idque frequentissimo theatro, incredibili clamore et plausu comprobatum: dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse divinius. (I. 28.)

XXVIII. *Somnis fides non est habenda.*

1. Similis est error in somniis: quorum quidem defensio repetita quam longe est! Divinos animos censent esse nostros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumque consentientium multitudine completum esse mundum: hac igitur mentis et ipsius divinitate et coniunctione cum externis mentibus cerni, quae sint futura. Contrahi autem animum Zeno, et quasi labi putat atque concidere, et id ipsum esse dormire. Iam Pythagoras et Plato, locupletissimi auctores, quo in somnis certiora videamus, praeparatos quodam cultu atque victu proficisci ad dormiendum iubent. Faba quidem Pythagorei utique abstinuere: quasi vero eo cibo mens, non venter infletur. Sed, nescio quomodo, nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum.

2. Utrum igitur censemus dormientium animos per semet ipsos in somniando moveri, an, ut Democritus censet, externa et adventitia visione pulsari? Sive enim sic est, sive illo modo, videri possunt permulta somniantibus falsa pro veris. Nam et navigantibus moveri videntur ea, quae stant, et quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernae lumina. Quid dicam, insanis, quid, ebriis quam multa falsa videantur? Quod si eiusmodi visis credendum non est, cur somniis credatur, nescio. Nam tam licet

de his erroribus, si velis, quam de somniis disputare: ut ea, quae stant, si moveri videantur, terrae motum significare dicas, aut repentinam aliquam fugam; gemino autem lucernae lumine declarari, dissensionem ac seditionem moveri. (II. 58.)

3. Iam ex insanorum aut ebriorum visis innumerabilia coniectura trahi possunt, quae futura videantur. Quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando collineet? Totas noctes dormimus; neque ulla fere est, qua non somniemus: et miramur, aliquando id, quod somniarimus, evadere? Quid est tam incertum quam talorum iactus? tamen nemo est, quin saepe iactans, Venerium iaciat aliquando, nonnumquam etiam iterum atque tertium. Num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quam casu, dicere? Quod si ceteris temporibus falsis visis credendum non est; non video, quid praecipui somnus habeat, in quo valeant falsa pro veris. Quod si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quae somniarent: alligandi omnes essent, qui cubitum irent. Maiores enim, quam ulli insani, efficerent motus somniantes. Quod si insanorum visis fides non est habenda, quia falsa sunt; cur credatur somniantium visis, quae multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. An, quod insani sua visa coniectori non narrant, narrant qui somniaverunt?

4. Quaero etiam, si velim scribere quid aut legere aut canere vel voce vel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somniumne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri nec expediri potest? Atqui, ne si navigare quidem velim, ita gubernarem, ut somniaverim. Praesens enim poena sit. Qui igitur convenit, aegros a coniectore somniorum potius, quam a medico petere medicinam? An Aesculapius, an Serapis potest nobis praescribere per somnium curationem valetudinis; Neptunus gubernantibus non potest? Et sine medico medicinam dabit Minerva; Musae scribendi, legendi, ceterarum artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio daretur valetudinis, haec quoque, quae dixi, darentur. Quae quoniam non dantur, medicina non datur. Qua sublata, tollitur omnis auctoritas somniorum. (II. 59.)

5. Defert ad coniectorem quidam, somniasse se, ovum pendere ex fascia lecti sui cubicularis. Est hoc in Chryssippi libro somnium. Respondit coniector thesaurum defossum esse sub lecto. Fodit: invenit auri aliquantum, idque circumdatum argento. Misit coniectori, quantulum visum est, de argento. Tum ille, Nihilne, inquit, de vitello? Id enim ei ex ovo videbatur aurum declarasse; reliquum, argentum. Nemone igitur umquam alius ovum somniavit? Cur ergo hic nescio qui thesaurum solus invenit? Quam multi inopes, digni praesidio deorum, nullo somnio ad thesaurum reperiendum admonentur? Quam autem ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo potius, quam aperte thesaurum quaerere iuberetur, sicut aperte Simonides vetitus est navigare? (II. 65.)

6. Ergo obscura somnia minime consentanea maiestati deorum. Ad aperta et clara veniamus, quale est de illo interfecto a caupone Magaris; quale de Simonide, qui ab eo, quem humarat, vetitus est navigare; quale etiam de Alexandro; quod a te praeteritum esse miror: qui, quum Ptolemaeus, familiaris eius, in praelio telo venenato ictus esset, eoque vulnere summo cum dolore moreretur; Alexander assidens, somno est consopitus. Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre et simul dicere, quo illa loci nasceretur (neque is. longe aberat ab eo loco) eius autem esse vim tantam, ut Ptolemaeum facile sanaret. Quum Alexander expectatus narrasset amicis somnium, emisisse, qui illam radiculam quaerent. Qua inventa, et Ptolemaeus sanatus dicitur, et multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati. (II. 66.)

7. Multa etiam sunt a te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysii, Poeni Hamilcaris, Hannibalis, P. Decii: pervulgatum iam illud de praesule; Gracchi etiam; et recens Caeciliae, Balearici filiae, somnium. Sed haec externa ob eamque causam ignota nobis sunt: nonnulla etiam ficta fortasse. Quis enim auctor istorum? De nostris somniis quid habemus dicere? tu de merso me et equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubentem monumentum? Omnium somniorum, Quinte, una ratio est. (II. 67.)

8. Animorum est ea vis eaque natura, ut vigeant vigilantes, nullo adventitio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. Ili quum sustinentur membris et corpore et sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. Quum autem haec subtracta sunt, desertusque animus languore corporis, tum agitur ipse per sese. Itaque in eo et formae versantur, et actiones; et multa audiri, multa dici videntur. Haec scilicet in imbecillo remissoque animo, multa omnibus modis confusa et variata versantur, maximeque reliquiae earum rerum moventur in animis et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius versabatur, recordanti, quam ille gravem suum casum magno animo, quam constanti tulisset. Hanc credo causam de illo somniandi fuisse. Tibi autem, de me cum sollicitudine cogitanti, subito sum visus emersus e flumine. Inerant enim in utriusque nostrum animis vigilantium cogitationum vestigia.

9. At quaedam adiuncta sunt: ut mihi de monumento Marii; tibi, quod equus, in quo ego vehebar, mecum una demersus rursus apparuit. An tu censes ullam animum tam deliram futuram fuisse, ut somniis crederet, nisi ista casu nonnumquam, forte, temere concurrerent? Alexandro draco loqui visus est. Potest omnino hoc esse falsum, potest verum: sed utrum sit, non est mirabile. Non enim audivit ille draconem loquentem, sed est visus audire; et quidem, quo maius sit, quum radicem ore teneret, locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quaero autem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa ceteris. Mihi quidem, praeter hoc Marianum, nihil sane, quod meminerim. Frustra igitur consumptae tot noctes tam longa in aetate. Nunc quidem, propter intermissionem forensis operae et lucubrationes detraxi, et meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam: neo tam multum dormiens, ullo somnio sum admonitus, tantis praesertim de rebus: nec mihi magis umquam videor, quam quum aut in foro magistratus, aut in curia senatum video, somniare. (II. 67. 68.)

XXIX. *Quam vana sint haruspicum responsa.*

1. Ortum videamus haruspicinae: sic facillime, quid habeat auctoritatis, iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarqui-

niensi, quum terra araretur, et sulcus altius esset impressus, exstitisse repente et eum affatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. Eius aspectu quum obstupuisset bubulcus, clamoremque maiorem cum admiratione edidisset; concursum esse factum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriam convenisse; tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia eius verba exceperint litterisque mandaverint: omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinae disciplina contineretur: eam postea crevisse rebus novis cognoscendis et ad eadem illa principia referendis. Haec accepimus ab ipsis: haec scripta conservant: hunc fontem habent disciplinae. Num ergo opus est ad haec refellenda Carneade? num Epicuro? Estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum esse, deum dicam, an hominem? Si deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat deus hominibus disciplinam superiore e loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus vivere? Unde porro illa potuit, quae docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior, quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem. (II. 23.)

2. Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se aiebat, quod non rideret haruspex, haruspicem quum vidisset. Quota enim quaeque res evenit praedicta ab istis? aut si evenit quippiam, quid afferri potest, cur non casu id evenerit? Rex Prusias, quum Hannibali apud eum exulanti depugnari placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent. An tu, inquit, carunculae vitulinae mavis, quam imperatori veteri credere? Quid? ipse Caesar, quum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante bruiam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, uno in loco omnes adversariorum copiae convenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem (possum equidem innumerabilia), quae aut nullos habuerunt exitus aut contrarios? Hoc civili bello, dii immortales! quam multa luserunt! quae nobis in Greciam Roma responsa haruspicum missa sunt! quae dicta Pompeo! etenim ille admodum extis et ostentis movebatur. Non lubet commemorare, nec vero necesse est, tibi praesertim, qui interfui-

sti. Vides tamen, omnia fere contra, ac dicta sint, evenisse.
(II. 24.)

3. Sed haec hactenus. Nunc ad ostenta veniamus. Multa me consule a me ipso scripta recitasti: multa ante Marsicum bellum a Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedaemoniorum malam pugnam in Leuctris a Callisthene commemorata dixisti. De quibus dicam equidem singulis, quoad videbitur: sed dicendum etiam est de universis. Quae est enim ista a diis profecta significatio et quasi denuntiatio calamitatum? Quid autem volunt ea dii immortales primum significantes, quae sine interpretibus non possimus intelligere: deinde ea, quae cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates praedicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quamquam intelligunt saepe, tamen numquam aegris dicunt illo morbo eos esse morituros. Omnis enim praedictio mali tum probatur, quum ad praedictionem cautio adiungitur. Quid igitur aut ostenta aut eorum interpretes vel Lacedaemonios olim, vel nuper nostros adiuverunt? Quae si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? Si enim, ut intelligeremus, quid esset eventurum: aperte declarari oportebat; aut ne occulte quidem, si ea sciri volebant. (II. 25.)

4. Iam vero coniectura omnis, in qua nititur divinatio, ingeniis hominum in multas ac diversas aut etiam contrarias partes saepe diducitur. Ut enim in caussis iudicialibus alia est coniectura accusatoris, alia defensoris, et tamen utriusque credibilis: sic in omnibus iis rebus, quae coniectura investigari videntur, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus affert (nonnumquam etiam errorem creat similitudo), magna stultitia est, earum rerum deos facere effectores, causas rerum non quaerere. Tu vates Boeotios credis Lebadae vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu, victoriam esse Thebanorum, qui galli victi silere solent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Iupiter tantae civitati signum dabat? An illae aves, nisi quum vicerint, canere non solent? At tum canebant, nec vicerant. Id enim, inquires, ostentum. Magnum vero: quasi pisces, non galli cecinerint. Quod autem est tempus quo illi non cantent, vel nocturnum, vel diurnum? Quod si victores alacritate et quasi laetitia ad canendum

excitantur: potuit accidisse alia quoque laetitia, qua ad cantum moverentur. Democritus quidem optimis verbis causam explicat, cur ante lucem galli canant. Depulso enim de pectore et in omne corpus diviso et mitificato cibo, cantus edere, quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, « *favent faucibus russis cantu, plausuque premunt alas.* » Quum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte; quid in mentem venit Callistheni dicere, deos gallis signum dedisse cantandi, quum id vel natura, vel casus efficere potuisset? (II. 26.)

5. Sanguinem pluisse Senatui nuntiatum est: atratum etiam fluvium fluxisse sanguine: deorum sudasse simnlacra. Num censes his nuntiis Thalen aut Anaxagoram aut quemquam physicum crediturum fuisse? Nec enim sanguis nec sudor, nisi e corpore, est. Sed et decoloratio quaedam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse, et humor allapsus extrinsecus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem imitari. Atque haec in bello plura et maiora videntur timentibus: eadem non tam animadvertuntur in pace. Accedit illud etiam, quod in metu et periculo quum creduntur facilius, tum finguntur impunius. Nos autem ita leves atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus? Ante vero Marsicum bellum, quod clypeos Lanuvii, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. Quasi vero quidquam intersit, mures, diem noctemque aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. Nam si ista sequimur, quod Platonis Politiam nuper apud me mures corroserunt, de re publica debui pertimescere: aut, si Epicuri de Voluptate liber rosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. (II. 27.)

XXX. Quae tradatur sortium inventio.

1. Dicendum igitur putas de sortibus. Quid enim sors est? Idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras; quibus in rebus temeritas et casus, non ratio nec consilium valet. Tota res est inventa fallaciis, aut ad quaestum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque, ut in haruspicina fecimus, sic videamus, clarissimarum sortium quae tradatur inventio. Nume-

rium Suffucium Praenestinatorum monumenta declarant honestum hominem et nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minacibus, quum iuberetur certo in loco silicem cadere, perterritum visis, irridentibus suis civibus, id agere coepisse: itaque perfracto saxo sortes erupisse, in robore insculptas priscarum litterarum notis. Is est hodie locus septus religiose propter Iovis pueri, qui lactens cum Iunone Fortunae in gremio sedens, mammam appetens, castissime colitur a matribus.

2. Eodemque tempore, in eo loco, ubi Fortunae nunc sita est aedes, mel ex olea fluxisse dicunt haruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque iussu ex illa olea arcam esse factam, eaque conditas sortes, quae hodie Fortunae monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quae Fortunae monitu pueri manu miscentur atque ducuntur? Quo modo autem istae positae in illo loco? quis robur illud cecidit, dolavit, inscripsit? Nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. Utinam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa sollicitudine et miseria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita iam communis explosit. Fani pulchritudo et vetustas Praenestinarum etiam nunc retinet sortium nomen, atque id in vulgus. Quis enim magistratus, aut quis vir illustrior utitur sortibus? Ceteris vero in locis sortes plane refrixerunt. Quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quam Praeneste, vidisse fortunam. (II. 41.)

XXXI. *C. Flaminius cum exercitu interiit.
Auspicia nulla sunt.*

1. *Quintus.* Bello Punico secundo nonne C. Flaminius, Consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade reipublicae? Qui, exercitu lustrato, quum Arretium versus castra movisset et contra Hannibalem legiones duceret, et ipse et equus eius ante signum Iovis Statoris sine causa repente cecidit, nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, ut peritis videbatur, ne committeret praelium. Idem quum tripudio auspicaretur, pullarius diem praelii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quaesivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. Quum ille quiescendum respondisset,

Flaminius : « Praeclara vero auspicia , si esurientibus pullis res geri poterit , saturis nihil geretur. » Itaque signa convelli , et se sequi iussit. Quo tempore , quum signifer primi hastati signum non posset movere loco , nec quidquam proficeretur , plures quum accederent ; Flaminius , re nuntiata , suo more neglexit. Itaque tribus horis concisus exercitus , atque ipse interfectus est. (I. 35.)

2. *Marcus*. Flaminius non paruit auspiciis. Itaque periit cum exercitu. At anno post Paullus paruit. Num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu ? Etenim , ut sint auspicia , quae nulla sunt ; haec certe , quibus utimur , sive tripudio , sive de caelo , simulacra sunt auspiciorum , auspicia nullo modo. Q. FABI , TE MIRI IN AVSPICIO ESSE VOLO ; respondet , AVDIVI. Hic apud maiores nostros adhibebatur peritus , nunc quilibet. Peritum autem esse necesse est eum , qui , silentium quid sit , intelligat. Id enim silentium dicimus in auspiciis , quod omni vitio caret. Hoc intelligere perfecti auguris est. Illi autem , qui in auspiciis adhibetur , quum ita imperavit is , qui auspicatur , DICITO , SI SILENTIUM ESSE VIDEBITUR ; nec suspicit , nec circumspicit : statim respondet , SILENTIUM ESSE VIDERI. Tum ille , DICITO SI PASCUNTUR. — PASCUNTUR. — Quae aves ? aut ubi ? Attulit , inquit , in cavea pullos is , qui ex eo ipso nominatur pullarius. Hae sunt igitur aves internuntiae Iovis : quae pascantur , necne , quid refert ? Nihil ad auspicia : sed quia , quum pascuntur , necesse est aliquid ex ore cadere , et terram pavire , terripavium primo , post tripudium dictum est : hoc quidem iam tripudium dicitur. Quum igitur offa cecidit ex ore pulli , tum auspicanti tripudium solistimum nuntiant. (II. 34.)

3. Ergo hoc auspiciis divini quidquam habere potest , quod tam sit coactum et expressum ? Quo antiquissimos augures non esse usos argumento est , quod decretum collegii vetus habemus , omnem avem tripudium facere posse. Tum igitur esset auspiciis , si modo esset ei liberum se ostendisse : tum avis illa videri posset interpretes et satellites Iovis. Nunc vero inclusa in cavea et fame enecta , si in offam pultis invadit , et si aliquid ex ore cecidit , hoc tu auspiciis aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas ? Iam de caelo servare non ipsos censes solitos , qui auspicabantur ? Nunc imperat pullario : ille renuntiat. (II. 35.)

XXXII. *Ti. Gracchus haruspices convocat.*
De oraculo Delphico.

1. *Quintus.* Ti. Gracchus, P. F. qui bis consul et censor fuit, idemque et summus augur et vir sapiens civisque praestans, nonne (ut C. Gracchus, filius eius, scriptum reliquit) duobus anguibus domi comprehensis, haruspices convocavit? Qui quum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum; si feminam, ipsi: aequius esse censuit, se maturum oppetere mortem, quam P. Africani filiam adolescentem. Feminam emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. (I. 18.)

2. Irrideamus haruspices, vanos, futiles esse dicamus: quorumque disciplinam et sapientissimus vir et eventus ac res comprobavit, contemnamus: contemnamus etiam Babylonios et eos; qui e Caucaso caeli signa servantes numeris stellarum cursus et motus persequuntur. Condemnemus, inquam, hoc aut stultitiae aut vanitatis aut impudentiae, qui cccc lxx millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa continent, et mentiri iudicemus, nec saeculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, barbari vani atque fallaces: num etiam Graiorum historia mentita est?

3. Quae Croeso Pythius Apollo, ... quae Atheniensibus, quae Lacedaemoniis, quae Tegeatis, quae Argivis, quae Corinthiis responderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore atque teste; quae quia nota tibi sunt, relinquo. Defendo unum hoc. Numquam illud oraculum Delphis tam celebre et tam clarum fuisset, neque tantis donis refertum omnium populorum atque regum, nisi omnis aetas oraculorum illorum veritatem esset experta. Iamdiu idem non facit. Ut igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorum veritas excellit: sic tum, nisi summa veritate, in tanta gloria non fuisset. Potest autem vis illa terrae, quae mentem Pythiae divino afflatu concitabat, evanuisse vetustate, ut quosdam exaruisse amnes aut in alium cursum contortos et deflexos videmus. Sed, ut vis, acciderit: magna enim quaestio est: modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam perverterimus, multis saeculis verax fuisse id oraculum. (I. 19.)

4. *Marcus*. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duobus anguibus domi comprehensis, haruspices a patre convocatos. Qui magis anguibus, quam lacertis, quam muribus? Quia sunt haec quotidiana, angues non item. Quasi vero referat, quod fieri potest, quam id saepe fiat. Ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem afferebat. Ti. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur alteram utram emisisset. Nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors insecuta Gracchum est; caussa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis: neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem umquam fiat, quod futurum illi esse dixerint. (II. 29.)

5. Sed iam ad te venio,

*O sancte Apollo, qui umbilicum certum terrarum obsides,
unde superstitiosa primum saeva evasit vox fera.*

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit, partim falsis, ut ego opinor, partim casu veris, ut fit in omni oratione saepissime, partim flexiloquis et obscuris, ut interpretes egeant interprete et sors ipsa ad sortes referenda sit, partim ambiguus et quae ad Dialecticum deferenda sint. Nam quum sors illa edita est opulentissimo regi Asiae,

Croesus Halym penetrans magnam pervertet opum vim:

hostium vim sese perversurum putavit, pervertit autem suam. Utrum igitur eorum accidisset, verum oraculum fuisset.

6. Cur autem hoc credam umquam editum Croeso? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Croeso, quam de Pyrrho fingere Ennius? Quis enim est, qui credat, Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum,

Aio, te, Aeacida, Romanos vincere posse.

Primum Latine Apollo numquam locutus est. Deinde ista sors inaudita Graecis est. Praeterea Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat. Postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est,

*..... stolidum genus Aeacidarum;
bellipotentis sunt magi, quam sapientipotentis:*

tamen hanc amphiboliam versus intelligere potuisset, *vincere te Romanos*, nihilo magis in se, quam in Romanos valere. Nam illa amphibolia, quae Croesum decepit, vel Chrysippum potuisset fallere; haec vero ne Epicurum quidem. (II. 56.)

7. Sed, quod caput est, cur isto modo iam oracula Delphis non eduntur, non modo nostra aetate, sed iamdiu, iam ut nihil possit esse contemptius? Hoc loco quum urgentur, evanuisse aiunt vetustate vim loci eius, unde anhelitus ille terrae fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. De vino aut salsamento putes loqui, quae evanescunt vetustate. De vi loci agitur, neque solum naturali, sed etiam divina; quae quo tandem modo evanuit? Vetustate, inquires. Quae vetustas est, quae vim divinam conficere possit? Quid tam divinum autem, quam afflatus ex terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero versuque pronuntiet? Quando autem ista vis evanuit? An postquam homines minus creduli esse coeperunt? Demosthenes quidem, qui abhinc annos prope ccc fuit, iam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, id est, quasi cum Philippo facere. Hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret. Quo licet existimare, in aliis quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. (II. 57.)

— 200 —

EX LIBRIS

DE LEGIBVS

XXXIII. *Villae Arpinatis amoenitas ab Attico laudatur in qua se natum M. T. Cicero, eamque sibi germanam patriam dicit.*

DIALOGVS

M. T. CICERO - T. POMONIUS ATTICUS - Q. CICERO.

Atticus. Sed visne, quoniam et satis iam ambulatum est, et tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, et in insula, quae est in Fibreno (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes?

Marcus. Sane quidem. Nam illo loco libentissime soleo uti, sive quid mecum ipse cogito, sive quid aut scribo aut lego.

Att. Equidem, qui nunc potissimum huc venerim, satiari non queo: magnificasque villas et pavimenta marmorea et laqueata tecta contemno. Ductus vero aquarum, quos isti nilos et euripos vocant, quis non, quum haec videat, irriserit? Itaque, ut tu paullo ante, de lege et iure disserens, ad naturam referebas omnia; sic in his ipsis rebus, quae ad requietem animi delectationemque quaeruntur, natura dominatur. Quare autea mirabar (nihil enim his in locis, nisi saxa et montes, cogitabam; idque ut facerem, ot orationibus inducebar tuis, et versibus) sed mirabar, ut dixi, te tam valde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, quum Roma absis, usquam potius esse.

M. Ego vero, quum licet plures dies abesse, praesertim hoc tempore anni, et amoenitatem hanc et salubritatem sequor: raro autem licet. Sed nimirum me alia quoque caussa delectat, quae te non attingit ita.

Att. Quae tandem ista caussa est?

M. Quia, si verum dicimus, haec est mea et huius fratris mei germana patria: hinc enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic maiorum multa vestigia. Quid plura? hanc vides villam, ut nunc quidem est, latius aedificatam patris nostri studio: qui quum esset infirma valetudine; hic fere aetatem egit in litteris. Sed hoc ipso in loco, quum avus viveret, et antiquo more parva esset villa, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. Quare inest nescio quid, et latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus vir, Ithacam ut videret, immortalitatem scribitur repudiasse.

Att. Ego vero istam tibi iustam causam puto, cur huc libentius venias atque hunc locum diligas. Quin ipse, vere dicam, sum illi villae amicior modo factus, atque huic omni solo, in quo tu ortus et procreatus es. Movemur enim nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus aut admiramur, adsunt vestigia. Me quidem ipsae illae nostrae Athenae non tam operibus magnificis exquisitisque antiquorum artibus delectant, quam recordatione summorum virorum, ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studioseque eorum etiam sepulcra contemplor. Quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum.

M. Gaudeo igitur, me incunabula paene mea tibi ostendisse.

Att. Equidem me cognosse admodum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paullo ante dixisti; hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse vestram? numquid duas habetis patrias? an est una illa patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum.

M. Ego mehercule et illi et omnibus municipibus duas esse censeo patrias: unam naturae, alteram civitatis: ut ille Cato, quum esset Tusculi natus, in populi Romani civitatem susceptus est. Ita, quum ortu Tusculanus esset, civitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris; ut vestri Attici, priusquam Theseus eos demigrare ex agris et in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit, et *φράτορες* iidem et Attici:

sic nos et eam patriam dicimus, ubi nati, illam, qua excepti sumus. Sed necesse est, caritate eam praestare, *qua populi Romani nomen universae civitatis est*: pro qua mori, et cui nos totos dedere, et in qua nostra omnia ponere et quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, quae genuit, quam illa, quae excepit. Itaque ego hanc meam esse patriam prorsus numquam negabo.

Att. Recte igitur Magnus ille noster, me audiente, posuit in iudicio, quum pro Balbo tecum simul diceret, rempublicam nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conservatores exstitissent: ut iam videar adduci, hanc quoque, quae te procreavit, esse patriam tuam.

Quintus. Sed ventum in insulam est. Hac vero nihil est amoenius. Ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, et divisus aequaliter in duas partes latera haec alluit, rapideque dilapsus cito in unum confluit, et tantum complectitur, quod satis sit modicae palaestrae, loci, quo effecto, tamquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim praecipitat in Lirem et, quasi in familiam patriam, venerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, quum ad multa accesserim, ut vix pede tentare id possim: quod in Phaedro Platonis facit Socrates.

M. Eat vero ita: sed tamen huic amoenitati, quam ex Quinto saepe audio, Thyamis Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit.

Q. Est ita, ut dicis. Cave enim putes, Attici nostri Amaltheo platanisque illis quidquam esse praeclarius. Sed, si videtur, considamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, revertamur.

M. Praeclare exigis, Quinte: (at ego effugisse arbitrabar): et tibi horum nihil deberi potest.

Q. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem.

M. A Iove Musarum primordia,

sicut in Aratio carmine orsi sumus.

Q. Quorsum istud?

M. Quia nunc itidem ab eodem et a ceteris diis immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia.

Q. Optime vero, frater: et fieri sic decet. (II. 1. 2. 3.)

XXXIV. *Homo rationis a Deo particeps.*

1. Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus hominem, praeclara quadam conditione generatum esse a supremo deo. Solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis et cogitationis, quum cetera sint omnia expertia. Quod est autem, non dicam in homine, sed in omni caelo atque terra, ratione divinius? Quae quum adolevit atque perfecta est, nominatur rite sapientia. Est igitur, (quoniam nihil est ratione melius, eaque et in homine et in Deo), prima homini cum deo rationis societas. (I. 7.)

2. Quum alia, quibus cohaerent homines, e mortali genere sumpserint, quae fragilia essent et caduca; animum esse ingeneratum a deo. Ex quo vere vel agnatio nobis cum caelestibus, vel genus, vel stirps appellari potest. Itaque ex tot generibus nullum est animal praeter hominem, quod habeat notitiam aliam quam dei: ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam immansueta, neque tam fera, quae non, etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur illud, ut is agnoscat deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur ac noscat. (I. 8.)

XXXV. *Hominis praestantia.*

Hominem natura non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus tamquam satellites attribuit ac nuntios: et rerum plurimarum obscurarum necessarias, intelligentias enodavit, quasi fundamenta quaedam scientiae: figuramque corporis habitum et aptam ingenio humano dedit. Nam quum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad caelique, quasi cognationis domiciliique pristini, conspectum excitavit: tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti sumus, loquuntur; et is, qui appellatur vultus, qui nullo

in animante esse praeter hominem potest, indicat: cuius vim Graeci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quae conciliatrix est humanae maxime societatis. (I. 9.)

XXXVI. *Ipsa honesto movemur ut boni viri simus.*

Si homines ab iniuria poena, non natura arcere deberet, quatenam sollicitudo vexaret impios, sublato suppliciorum metu? Quorum tamen nemo tam audax umquam fuit, quin aut abnueret a se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris a naturae iure aliquo quaereret. Quae si appellare audent impii, quo tandem studio colentur a bonis? Quod si poena, si metus supplicii, non ipsa turpitudine, deterret ab iniuriosa facinorosaque vita: nemo est iniustus: aut incauti potius habendi sunt improbi. Tum autem qui non ipso honesto movemur, ut boni viri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi simus, non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem et iudicem? quid, in deserto quo loco nactus, quem multo auro spoliare possit, imbecillum atque solum? Noster quidem hic natura iustus vir ac bonus etiam colloquetur, iuvabit, in viam deducet: is vero, qui nihil alterius causa facit, metietur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quod si negabit, se illi vitam erepturam et aurum ablaturum; numquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe iudicet, sed quod metuat, ne emanet, id est, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, verum etiam agrestes crubescant! (I. 14.)

XXXVII. *Qui se ipse noverit, eo nihil beatius.*

1. Mater omnium bonarum artium sapientia est, a cuius amore Graeco verbo philosophia nomen invenit: qua nihil a diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil praestabilius hominum vitae datum est. Haec enim una nos quum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cuius praecepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuipiam, sed Delphico deo tribueretur. Nam qui se ipse norit, primum aliquid se habere sentiet divinum, ingenium

que in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere deorum semper dignum aliquid et faciet et sentiet: et, quum se ipse perspexerit totumque tentarit, intelliget, quemadmodum a natura subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamque sapientiam: quoniam principia rerum omnium, quasi adumbratas intelligentias, animo ac mente conceperit; quibus illustratis, sapientia duce, bonum virum et ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. (I. 22.)

2. Nam quum animus, cognitis perceptisque virtutibus, a corporis obsequio indulgentiaque discesserit, voluptatemque sicut labem aliquam dedecoris oppresserit, omnemque mortis dolorisque timorem effugerit, societatemque caritatis coierit cum suis, omnesque natura coniunctos suos duxerit, cultumque deorum et puram religionem susceperit, et exacerit illam, ut oculorum, sic ingenii aciem ad bona deligenda et reiicienda contraria: (quae virtus ex providendo est appellata prudentia): quid eo dici aut excogitari poterit beatius? Idemque quum caelum, terras, maria rerumque omnium naturam perspexerit, eaque unde generata, quo recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale et caducum, quid divinum aeternumque sit, viderit, ipsumque ea moderantem et regentem paene prehenderit, seseque non unius circumdatum moenibus loci, sed civem totius mundi, quasi unius urbis, agnoverit: in hac ille magnificentia rerum atque in hoc conspectu et cognitione naturae, dii immortales! quam ipse se noscet! quod Apollo praecepit Pythius; quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quae vulgo dicuntur amplissima!

3. Atque haec omnia quasi sepimento aliquo vallabit diserendi ratione, veri et falsi iudicandi scientia et arte quadam intelligendi, quid quamque rem sequatur, et quid sit cuique contrarium. Quumque se ad civilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros, qua praecepta salutis et laudis apte ad persuadendum edat suis civibus, qua hortari ad decus, revocare a flagitio, con-

solari possit afflictos, factaque et consulta fortium et sapientum cum improborum ignominia, sempiternis monumentis prodere. Quae quum tot res tantaque sint, quae inesse in homine perspiciantur ab iis, qui se ipsi velint nosse; earum parens est educatrixque sapientia. (I. 23.)

XXXVIII. *A Iove primordia.*

Sit hoc principio persuasum civibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos, eaque, quae gerantur, eorum geri iudicio ac numine, eosdemque optime de genere hominum mereri et, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri piorumque et impiorum habere rationem. His enim rebus imbutae mentes haud sane abhorrebunt ab utili et a vera sententia. Quid est enim verius, quam neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se rationem et mentem putet inesse, in caelo mundoque non putet? aut ut ea, quae vix summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? Quem vero astrorum ordines, quem dierum noctiumque vicissitudines, quem mensium temperatio, quemque ea, quae gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant; hunc hominem omnino numerari qui decet? Quumque omnia, quae rationem habent, praestent iis, quae sint rationis expertia, nefasque sit dicere, ullam rem praestare naturae omnium rerum: rationem inesse in ea confitendum est. Utiles esse autem opiniones has qui neget, quum intelligat, quam multa firmentur iureiurando? quantae salutis sint foederum religiones? quam multos divini supplicii metus a scelere revocarit? quamque sancta sit societas civium inter ipsos, diis immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus? (II. 7.)

XXXIX. *Musices quanta vis in utramque partem.*

Assentior Platoni, nihil tam facile in animos teneros atque molles influere, quam varios canendi sonos: quorum, dici vix potest, quanta sit vis in utramque partem. Namque et incitat languentes, et languefacit excitatos, et tum remittit animos, tum contrahit: civitatumque hoc multarum in Graecia interfuit, antiquum vocum conservare modum: quarum mores lapsi ad molliem

pariter sunt immutati cum cantibus; aut hac dulcedine corruptelaque depravati, ut quidam putant; aut, quum severitas eorum ob alia vitia cecidisset, tum fuit in auribus, animis mutatis, etiam huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem sapientissimus Graeciae vir longeque doctissimus valde hanc labem veretur. Negat enim mutari posse musicas leges sine immutatione legum publicarum. Ego autem nec tam valde id timendum nec plane contemnendum puto. Illa quidem, quae solebant quondam compleri severitate iucunda Livianis et Naevianis modis, nunc ut eadem exultant! cervices oculosque pariter cum modorum flexionibus torquent! Graviter olim ista vindicabat vetus illa Graecia, longe providens, quam sensim perniciēs illapsa civium animos, malis studiis malisque doctrinis repente totas civitates everteret: si quidem illa severa Lacaedamon nervos iussit, quod plures quam septem haberet in Timothei fidibus, demi. (II. 15.)

XL. *Magistratus.*

1. Magistratus haec est vis, ut praesit praescribatque recta et utilia et coniuncta cum legibus: ut enim magistratibus leges, ita populo praesunt magistratus; vereque dici, magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum. Nihil porro tam aptum est ad ius conditionemque naturae, (quod quum dico, legem a me dici, nihilque aliud intelligi volo), quam imperium, sine quo nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. Nam et hic deo paret, et huic obediunt maris terraeque, et hominum vita iussis supremæ legis obtemperat. (III. 1.)

2. Atque, ut ad haec citeriora veniam, et notiora nobis, omnes antiquae gentes regibus quondam paruerunt. Quod genus imperii primum ad homines iustissimos et sapientissimos deferebatur; idque in republica nostra maxime valuit; quoad ei regalis potestas praefuit: deinde etiam deinceps posteris prodebat; quod et in his etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem regia potestas non placuit, non ii nemini, sed non semper uni parere voluerunt... Magistratibus igitur opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse civitas non potest: quorumque de-

scriptione omnis reipublicae moderatio continetur. Neque solum his praescribendus est imperandi, sed etiam civibus obtemperandi modus. Nam et qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est: et qui modeste paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Itaque oportet et eum, qui paret, sperare, se aliquo tempore imperaturum: et illum, qui imperat, cogitare, brevi tempore sibi esse parendum. Nec vero solum, ut obtemperent obedianque magistratibus, sed etiam, ut eos colant diligentque, praescribimus, ut Charondas in suis facit legibus. Noster vero Plato Titanum o genere statuit eos, qui ut illi caelestibus, sic hi adversentur magistratibus. (III. 2.)

3. Ut cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas: sic emendari et corrigi continentia. Vir magnus et nobis omnibus amicus, L. Lucullus, ferebatur, quasi commodissime respondisset, quum esset obiecta magnificentia villae Tusculanae, duo se habere vicinos; superiorem, equitem Romanum; inferiorem, libertinum: quorum quum essent magnificae villae, concedi sibi oportere, quod his, qui tenuioris ordinis essent, liceret. Non vides, Luculle, a te id ipsum natum, ut illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non liceret. Quis enim ferret istos, quum videret eorum villas signis et tabulis refertas, partim publicis, partim etiam sacris et religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur? (III. 13.)

4. Nec enim tantum mali est peccare principes (quamquam est magnum hoc per se ipsum malum) quantum illud, quod permulti imitatores principum existunt. Nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescumque summi civitatis viri fuerint, talem civitatem fuisse: quaecumque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo secutam. Idque haud paullo est verius, quam quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus, ait, mutatis, mutari civitatum status. Ego autem, nobilium vita victumque mutato, mores mutari civitatum puto. Quo perniciosius de republica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, ipsi quod corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo, quam peccato nocent. (III. 14.)

XLI. *De tribunorum plebis potestate.*

1. *Marcus.* Sequitur lex, quae sancit eam tribunorum plebis potestatem, quae est in republica nostra: de qua disseri nihil necesse est.

Quintus. At mehercule ego, frater, quaero, de ista potestate quid sentias. Nam mihi quidem pestifera videtur, quippe quae in seditione et ad seditionem nata sit: cuius primum ortum si recordari volumus, inter arma civium, et occupatis et obsessis Urbis locis, procreatum videmus. Deinde quum esset cito *letatus*, tamquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer, brevi tempore recreatus, multoque tætrior et foedior natus est. Quae enim ille non edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbavit, miscuit: quum afflisset principum gravitatem, numquam tamen conquievit. Atque ut C. Flaminium, atque ea, quae iam prisca videntur, *propter vetustatem*, relinquam; quid iuris bonis viris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? etsi quinquennio ante, D. Brutum et P. Scipionem consules (quos et quantos viros!) homo omnium infimus et sordidissimus, tribunus plebis, C. Curiatius, in vincula coniecit: quod ante factum non erat. C. vero Gracchus runis et sicis iis, quas ipse se proiecisce in forum dixit, quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem reipublicae statum permutavit? Quid iam de Saturnino, Sulpicio, reliquis dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit respublica.

2. Cur autem aut vetera aut aliena proferam potius, quam et nostra et recentia? Quis umquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset, ut cogitaret umquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunicium exacuisset in nos? quem quum homines scelerati ac perdit non modo ulla in domo, sed ulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris reipublicae perturbandas putaverunt. Quod nobis quidem egregium et ad immortalitatem memoriae gloriosum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas strages edidit! eas videlicet, quas sine ratione ac sine ulla *spe* bona furor edere potuit impurae belluae,

multorum inflammatus furoribus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Sullam probo, qui tribunis plebis sua lege iniuriae faciendae potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompeiumque nostrum ceteris rebus omnibus, semper amplissimis summisque effero laudibus; de tribunicia potestate taceo: nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. (III. 9.)

3. *Marcus*. Vitia quidem tribunatus praeclare, Quinte, perspicis. Sed est iniqua in omni re accusanda, praetermissis bonis, malorum enumeratio vitiorumque selectio. Nam isto quidem modo vel consulatus *vituperabilis est*, si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali. Sed bonum, quod est quaesitum in ea, sine isto malo haberemus. Nimia potestas est tribunorum plebis: quis negat? Sed vis populi multo sevir multoque vehementior quae ducem quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet. Dux enim suo periculo progredi cogitat: populi impetus periculi rationem sui non habet. — At aliquando incenditur. — Et quidem saepe sedatur. Quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? Quin ipsum Ti. Gracchum non solum neglectus, sed etiam subblatus intercessor servaverat. Quid enim illum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegae abrogavit? Sed tu sapientiam maiorum in illo vide. Concessa plebi a patribus ista potestate, arma ceciderunt; restincta seditio est; inventum est temperamentum, quo tenuiores cum principibus aequari se putarent: in quo uno fuit civitatis salus. — At duo Gracchi fuerunt. — Et praeter eos quamvis enumeres multos licet: quum denique creentur, *nonnullos* in omni memoria reperies, perniciosos tribunos; leves, etiam non bonos fortasse plures. Invidia quidem summus ordo caret: plebes de suo iure periculosas contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt: aut plebi re, non verbo danda libertas: quae tamen sic data est, ut *multis* praeclarissimis, addiceretur, ut auctoritati principum cederet. (III. 10.)

4. Nostra autem causa, quae, optime et dulcissime frater, incidit in tribunitiam potestatem, nihil habuit contentione cum tribunatu. Non enim plebes incitata nostris rebus invidit: sed

vincula soluta sunt et servitia incitata, adiuncto terrore etiam militari. Neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum gravissimo reipublicae tempore: cui si non cessissem, non diuturnum beneficii mei patria fructum tulisset. Atque hoc rei exitus indicavit. Quis enim non modo liber, sed (etiam) servus, libertate dignus fuit, cui nostra salus cata non esset? Quod si is casus fuisset rerum; quas pro salute reipublicae gessimus, ut non omnibus gratus esset: et, si nos multitudinis vis furentis inflammata invidia pepulisset; si tribunus aliquis in me populum, sicut Gracchus in Laenatem, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus, o Quinte frater: consolarenturque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, hoc facere debent, quam clarissimi viri, qui illa urbe pulsi carere ingrata civitate, quam manere in improba maluerunt.

5. Pompeium vero quod una ista in re non ita valde probas, vix satis mihi illud videris attendere, non solum et, quid esset optimum, videndum fuisse, sed etiam, quid necessarium. Sensit enim deberi non posse huic civitati illam potestatem. Quippe quam tanto opere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? Sapientis autem civis fuit, causam nec perniciosam, et ita popularem, ut non posset obsisti, perniciose populari civi non relinquere. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone, ut transiri alio possit, dici, *admodum aut prorsus ita est.*

Quintus. Haud equidem assentior; tu tamen ad reliqua perge: velim. (III. 11.)

EX LIBRIS

TVSCVLANARVM QVAESTIONVM

XLII. *M. T. Cicero causas M. Bruto exponit quibus commotus philosophiam latinis litteris illustrandam sibi sumpserit.*

1. Quum defensionum laboribus senatoriisque muneribus aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: et quum omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi latinis litteris illustrandum putavi. Non, quia philosophia Graecis et litteris et doctoribus percipi non posset: sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos, aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores et instituta vitae resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius: rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua quum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura, non litteris assecuti sunt, neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? Doctrina Graecia nos et omni litterarum genere superabat: in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam quum apud Graecos antiquissimum sit et doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; serius poeticae nos accepimus: annis enim fere DX post Romam conditam Lic.

CIC. SELECT.

vius fabulam dedit, C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium: qui fuit maior natu, quam Plautus, et Naevius.

2. Sero igitur a nostris poëtae vel cogniti vel recepti. Quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus: honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua obiecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poëtas duxisset. Duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poëtis, eo minora studia fuerunt. Nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos et Parrhasios fuisse? Hos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria; iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas, princeps, meo iudicio, Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annis, quum in epulis recusaret lyram, habitus est indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes; nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit: itaque nihil mathematicis illustrius. At nos metiendi ratiocinandique utilitate huius artis terminavimus modum.

3. At contra oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Laelium doctos fuisse traditum est: studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem: post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos: inde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis cederetur. Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum; quae illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit,

polite eloqui non possit: sed mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriae laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

4. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientiae copia, quum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere etiam coepit adolescentes docere, et prudentiam cum eloquentia iungere: sic nobis placet, nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac maiore et uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornatè dicere: in quam exercitationem ita nos studiose dedimus, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderemus: ut nuper tuum post discessum in Tusculano, quum essent complures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic haec mihi nunc senilis est declamatio. Ponere iubebam, de quo quis audire vellet: ad id aut sedens, aut ambulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, quum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Haec est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. Nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. (T. 1. 2. 3. 4.)

XLI. *Quae et quanta spectacula animus
relicto corpore sit habiturus.*

1. Beati erimus, quum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, quum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus et visere, id multo tum faciemus liberius, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus; propterea, quod et natura inest mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi, et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem

nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Haec enim pulchritudo etiam in terris patriam illam et avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. Praecipue vero fruentur ea, qui tum etiam, quum has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant. (I. 19.)

2. Etiam si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium Ponti viderunt et eas angustias, per quas penetravit ea, quae est nominata.

*Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,
Vecti, petebant pellem inauratam arietis;*

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam Libyamque repax ubi dividit unda;

quod tandem spectaculum fore putamus, quum totam terram con-
tueri licebit, eiusque quum situm, formam, circumscriptionem,
tum et habitabiles regiones et rursum omni cultu propter vim
frigoris aut caloris vacantes? Non enim ne nunc quidem oculis
cernimus ea, quae videmus: neque est enim ullus sensus in corpore: sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici,
qui ista aperta et patefacta viderunt, viae quasi quaedam sunt
ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatae. Itaque
saepe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis at-
que integris et oculis et auribus, nec videmus nec audimus: ut
facile intelligi possit, animum et videre et audire, non eas par-
tes, quae quasi fenestrae sunt animi: quibus tamen sentire nihil
queat mens, nisi id agat, et adsit.

3. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehen-
dimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae
numquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum om-
nia referrentur, ut idem omnium iudex solus esset. Atque ea
profecto tum multo puriora et dilucidiora cernentur, quum, quo
natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc quidem, quamquam
foramina illa, quae patent ad animum a corpore, callidissimo
artificio natura fabricata est, tamen terrenis concretisque corpo-
ribus sunt intersepta quodammodo. Quum autem nihil erit prae-

ter animum, nulla res obiecta impedit, quae minus percipiat, quale quidque sit. Quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. (I. 20. 21.)

XLIV. *Cur quidam de animi immortalitate dubitaverint.*

1. Sed plurimi contra nituntur, animosque, quasi capite damnatos, morte mulctant: neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio, quae magnitudo, qui locus: ut, si iam possent in homine vivo cerni omnia; quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus, an tanta sit eius tenuitas, ut fugiat aciem. Haec reputent isti, qui negant animum sine corpore se intelligere posse. Videbunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem naturam animi intuenti multo difficilior occurrit cogitatio multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tamquam alienae domi, quam qualis, quum exierit et in liberum caelum, quasi domum suam venerit. Nisi enim, quod numquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus; certe et deum ipsum et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti possumus. Dicaearchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, intelligentia; nullum omnino animum esse dixerunt. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus. Neque nos corpora sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Quum igitur, *nosce te*, dicit, hoc dicit, nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te.... Sentit animus se moveri: quod quum sentit, illud una sentit, se vi sua non aliena moveri: nec accidere posse, ut ipse umquam a se deseratur. Ex quo efficitur aeternitas. (I. 22. 23.)

XLV. *Humanus animus.*

1. Quid illa tandem? num leviora censes? quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam? quae, si cernerem, quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta et quo modo facta sint: animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris. Haec enim etiam dicimus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret aut refugeret, id quoque esset ei commune cum bestiis. Habet primum memoriam, et eam infinitam rerum innumerabilium. Quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitae. Nam in illo libro, qui inscribitur *Menon*, pusionem quemdam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo, si geometrica didicisset. Ex quo effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recordari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum atque tantarum insitas et quasi consignatas in animis notiones, quas *ἐννοίας* vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset

2. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? Non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad Senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepheus Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo maiore studio et arte versantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare: ita multa meminerunt. (I. 24.)

3. Quorsus igitur haec spectat oratio? Quae sit illa vis et unde sit, intelligendum puto. Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri nec atomorum. Anima sit animus ignisne, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. Illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima sive ignis sit animus, eum iurarem esse divinum. Quid enim? obsecro te, terrane tibi aut hoc nebuloso et caliginoso caelo aut sata aut concreta videtur tanta vis memoriae? Si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. Si ne id quidem; at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tamquam in aliquod vas ea, quae meminimus, infundantur? Absurdum id quidem. Qui enim fundus aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? An imprimi, quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? Quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia? Quae porro tam immensa magnitudo, quae illa tam multa possit effingere?

4. Quid? illa vis quae tandem est, quae investigat occulta, quae inventio atque excogitatio dicitur? Ex hacne tibi terrena mortalique natura et caduca concreta ea videtur? Aut qui primus, quod summae sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, regressiones, institutiones notavit? omnes magni; etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exulti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate et natura sonorum; et astra suspeximus, tum ea, quae sunt infixae certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia. Quorum conversiones omnesque motus qui animo vidit, is docuit similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in caelo. Nam quum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit, Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret con

versio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari. (I. 25.)

5. Mihi vero ne haec quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut poëtam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine vi maiore quadam fluere, abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum; ut ego, inventum deorum? Haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudit; eademque ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Prorsus haec divina mihi videtur vis, quae tot res efficiat et tantas. Quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio? Profecto id, quo nec in deo quidquam maius intelligi potest. Non enim ambrosia deos, aut nectare, aut Iuventate pocula ministrante, laetari arbitror, nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Iovi bibere ministraret: non iusta causa, cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat haec Homerus, et humana ad deos transferebat: divina mallet ad nos. Quae autem divina? Vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus est; ut Euripides audet dicere, deus est. (I. 26.)

XLVI. *Immortalitas animorum.*

1. In animi cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod quum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus, et secretio ac diremptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur. (I. 29.)

2. His et talibus rationibus adductus, Socrates nec patrum quaesivit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitae die de hoc ipso multa disse-

ruit, et paucis ante diebus, quum facile posset educi e custodia, noluit; et quum paene in manu iam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur ascendere.

3. Ita enim censebat, itaque disseruit: duas esse vias, duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis vitiis contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus caecati vel domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel republica violanda fraudes inexpressibiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum: qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocasent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum, his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. (I. 30.)

XLVII. *Vita commentatio mortis.*

Tota philosophorum vita, ut ait *Socrates*, commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus, quum a voluptate, id est a corpore, quum a re familiari, quae est ministra et famula corporis, quum a republica, quum a negotio omni sevocamus animum? Quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum nec quidquam est, quam emori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede; disiungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi caelesti vitae simile: et, quum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam quum soluti sunt, tardius ingrediuntur; ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. Quo quum venerimus, tum denique vivemus. Nam haec quidem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet. (I. 30.)

XLVIII. *A malis mors abducit, non a bonis.*

1. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? Vere et iure possum. Sed quid necesse est, quum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorum? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos, quan-

tum potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis; verum si quaerimus. (I. 34.)

2. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit: Metellus ille, honoratis quattuor filiis; at quinquaginta Priamus; e quibus septem et decem iusta uxore nati. In utroque eandem habuit fortuna potestatem; sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes in rogum imposuerunt: Priamum tanta progenie orbatum, quum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis, incolumi regno occidisset;

Astante ope barbarica

tectis caelatis, laqueatis:

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? Tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

Haec omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitari,

Iovis aram sanguine turpari.

3. Pompeio nostro familiari, quum graviter aegrotasset Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitani fuerunt; nimirum etiam Puteolani; vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, et Graeculum; sed tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset extinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris. Non enim cum socero bellum gessisset; non imparatus arma sumpsisset; non domum reliquisset; non ex Italia fugisset; non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum et manus incidisset; non liberi defleti; non fortunae omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset: is propagatione vitae quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates! Haec morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire: sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices; aut certi quidquam sit in rebus humanis; aut sperare sit prudentius, quam timere. (I. 35.)

4. Quamquam quid opus est in hoc philosophari, quum rem non magno opere philosophia egere videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt! Quae quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset; non cum Latinis decertans pater Decius, com Etruscis filius, cum Pyrrho nepos se hostium telis obiecissent; non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paulum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser? (I. 37.)

5. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitae numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicae suisque consulat. . . . Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori miserum esse. Quod tandem tempus? Naturaene? At ea quidem dedit usuram vitae, tamquam pecuniae, nulla praestituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, quum vult? ea enim conditione acceperas. Idem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquit, vitae suavitatem: hic autem iam sperabat magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere: cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, *multo saepius lacrimasse Priamum, quam Troilum*. Eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? nam, reor, non nullis, si vita longior daretur, posset esse iucundior. Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cetera auferat, affert certe senectus.

6. Quae vero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? Nonne

modo pueros, modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens, nec opinantes assecuta est.

senectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus. Omnia ista, perinde ut cuique data sunt pro rata parte, ita longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae

parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. Ex his igitur, hora octava quae mortua est, propecta aetate mortua est: quae vero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate; in eadem propemodum brevitate, qua illae bestiolae, reperiuntur. (I. 38. 39.)

XLIX. *Clarae mortes.*

1. Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contempsit, ut, quum ad eam ducere-tur damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus. *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit: *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena mulctaverit, quam sine mutuatione et sine versura possem dissolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur.

2. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces et principes nominem, quum legiones scribat Cato saepe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

*Dic hospes Spartaee, nos te hic vidisse iacentes,
dum sanctis patriae legibus obsequimur.*

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse coenabimus.*

3. Fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigeant. E quibus unus, quum Perses hostis in colloquio dixisset glorians: *Solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis: In umbra igitur, inquit, pugnabimus.* Viros commemoro. Qualis tandem Lacaena? quae quum filium in praelium misisset, et interfectum audisset, *Idcirco, inquit, genueram, ut esset qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.* (I. 42.)

4. Esto: fortes et duri Spartiatae; magnam habet vim reipublicae disciplina. Quid? Cyrenaeum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lysimachs rex crucem minaretur, *Istis quaeso, inquit, ista horribilia minitare purpu-*

ratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublimē putrescat. (1. 43.)

*L. De humatione et sepultura quid senserint
Socrates, Diogenes, Anaxagoras.*

1. Quum *Socrates* de immortalitate animorum disputavisset, et iam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Verumtamen, Crito, si me assequi potueris aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum, quum hinc excessero, consequetur. Praeclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare.*

2. Durior *Diogenes*, et is quidem idem sentiens, sed, ut *Cynicus*, asperius, proiici se iussit inhumatum. Tum amici, *Volucris*ne, et *feris*?-Minime vero, inquit: sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. - Qui poteris? illi: non enim senties. - Quid igitur mihi *ferarum* laniatus oberit, nihil sentienti?

3. Praeclare *Anaxagoras*: qui, quum *Lampsaci* moreretur, quacrentibus amicis, velletne *Clazomenas* in patriam, si quid ei accidisset, auferri: nihil nec esse est, inquit: undique enim ad inferos tantundem viae est. (I. 43.)

LI. Aequo animo esse moriendum.

1. Deorum immortalium iudicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed *Herodoto* auctore, aliisque pluribus. Primum *Argiae* sacerdotis *Cleobis* et *Biton* filii praedicantur. Nota fabula est. Quum enim illam ad sollemne et statum sacrificium curru vehi ius esset satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta; tunc iuvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt, ad iugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, quum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse: mane inventos esse mortuos.

2. Simili precatione Trophonius et Agamedes uti dicuntur : qui, quum Apollini Delphis templum exaedificavissent, venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. Quibus Apollo se id daturum ostendit post eius diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Iudicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter ceteros divinaret. (I. 47.)

3. Alcidas quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumeratione humanorum malorum. Cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt; ubertas orationis non defuit. Clarae vero mortes, pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. Repetunt ab Erechtheo: cuius etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium: Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio: quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoeceus non praetermittitur: qui oraculo edito largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium sanguis eliciatur suo. (I. 48.)

4. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore et Aristogiton; Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epamiuondas vident. Nostros non norunt; quos enumerare magnum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria. Quae quum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant....

5. Nos vero: si quid tale acciderit, ut a deo denuntiaturum videatur, ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia et levare vinculis arbitremur, ut aut in aeternam et plane in nostram domum renigremus.... Sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus; nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus vel a natura parente omnium constitutum. Non enim temere nec fertuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano,

nec id gigneret, aut aleret, quod, quum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis et perfugium putemus. Quo utinam velis passis pervehi liceat! Sin reflantibus ventis reiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? (I. 49.)

LII. *Veri philosophi, quam pauci.*

Quotus quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? qui obtemperet ipse sibi et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate et iactatione, iis ut fuerit non didicisse melius: alios pecuniae cupidos, gloriae nonnullos, multos libidinum servos: ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio: quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam, barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cuius profitetur scientiam: sic philosophus in ratione vitae peccans, hoc turpior est, quod in officio, cuius magister esse vult, labitur, artemque vitae professus, delinquit in vita. (II. 4.)

LIII. *Quantum consuetudo et exercitatio valeat.*

1. Non ego dolorem dolorem esse nego. Cur enim fortitudo desideraretur? Sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid eius nomine gloriosi sumus? Pungit dolor! -- Vel fodiat sane. Si nudus es, da iugulum. Sin tectus Vulcaniis armis, id est fortitudine, resiste. Haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret.

2. Cretum quidem leges (quas sive Iupiter sive Minos sanxit, de Iovis quidem sententia, ut poëtae ferunt), itemque Lycurgi, laboribus erudiant iuventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnumquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam, ad

necem: quorum non modo nemo exclamavit umquam, sed ne ingemuit quidem. Quid? ergo hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit? (II. 14.)

3. Interest aliquid inter laborem et dolorem. Sunt finitima omnino, sed tamen differunt aliquid. Labor est functio quaedam vel animi vel corporis gravioris operis et muneris: dolor autem motus asper in corpore, alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra, uno nomine appellant. Itaque industrios homines illi studiosos vel potius amantes doloris appellant: nos commodius laboriosos. Aliud est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia! Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Quum varices secabantur C. Mario, dolebat: cum aestu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter haec tamen quaedam similitudo. Consuetudo enim laborum perpressionem dolorum efficit faciliorem. Itaque illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt. (II. 15.)

4. Militiam vero (nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio) nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis! ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad usum velint: ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Quae quidem ita gerunt apte, ut, si usus ferat, abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid? exercitatio legionum; quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est! Ex hoc ille animus in praeliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur. Cur? Tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus. Aetas tironum plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus consuetudo docet. (II. 16.)

5. Aniculae saepe inedia biduum aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletae; Iovem Olympium cum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse se clamabit. Con-

suetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles caestibus contusi ne ingemescunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur? gladiatores aut perdit homines aut barbari quas plagas perferunt? Quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quam saepe apparet, nihil eos malle, quam vel domino satisfacere vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quaerant, quid velint: si satis his factum non sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis, quum decubuisset, ferrum recipere iussus, collum contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. (II. 17.)

LIV. *Germani stoici qui.*

1. E philosophis homo sane levis Heracleotes Dionysius, quum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore deductus est. Nam quum ex renibus laboraret, ipso in eiulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. Quem quum Cleānthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset, respondit. Quia, quum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non possem, satis esset argumenti, malum esse dolorem. Plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, quum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audisne haec, Amphiarae, sub terram abdite?

Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat.

2. At non noster Posidonius: quem et ipse saepe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se quum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed quum audivisset, eum graviter esse aegrum, quod vehementer eius artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset et salutavisset honorificisque verbis prosecutus esset molestaeque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec committam, ut

dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse; quumque quasi faces ei doloris admoverentur, saepe dixisse: « Nihil agis, dolor: quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum. » (II. 25.)

LV. *Dionysius et Tarquinius.*

Dionysius tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat: usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui eius non tulerant superbiam? Is, quum restitui in regnum nec Veientium nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio et aegritudine esse confectus. (III. 12.)

LVI. *Mala provisa fiunt leviora.*

1. Praemeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quae venientia longe ante videris. Itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. Licet enim, ut saepe facimus, in latinum illa convertere.

*Nam qui haec audita a docto meminissem viro,
futuras mecum commentabar miseras:
aut mortem acerbam, aut exilii moestam fugam,
aut semper aliquam molem meditabar mali:
ut, si qua invecta diritas casu foret,
ne me imparatum cura laceraret repens.*

Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagorae: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse. Sciebam me genuisse mortalem. Quae vox declarat, iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata.

2. Ergo id quidem non dubium, quin omnia, quae mala putentur, sint improvisa graviora. Itaque quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem: tamen, quoniam multum potest provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum haec est illa

praestans et divina sapientia, et perceptas penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, quum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quam ob rem omnes, quum secundae res sunt maxime, tum maxime

meditari secum oportet, quo pacto adversam aerumnam ferant: pericla, damna, peregre rediens semper secum cogitet, aut filii peccatum, aut uxoris mortem aut morbum filiae: communia esse haec, ne quid horum umquam acciderit animo norum.

quidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

3. Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum quum tam commode dixerit: nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? Hic est enim ille vultus semper idem; quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, et revertentem. Nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius; sed tranquilla et serena: sic enim accepimus. Iure autem erat semper idem vultus, quum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur: simulque iudico malum illud opinionis esse, non naturae. Si enim in re esset, cur fierant provisa leviora? (III. 14. 15.)

LVII. Theophrastus.

Theophrastus moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset, hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguum vitam dedisset: quorum si actas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur, se tum, quum illa videre coepisset, extinguere. (III. 28.)

LVIII. *Cupiditatis ardor.*

Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropæis se e somno suscitari. Cui non sunt audita Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiae denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagrante cupiditate facere potuissent. Ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. Ubi enim quid esset, quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt. Num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? (IV. 19.)

LIX. *Fortitudo sine iracundia esse potest.*

An vir fortis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? Gladiatorum id quidem. Quamquam in eis ipsis videmus saepe constantiam. Colloquuntur, congregiuntur, queruntur, aliquid postulant, ut magis placati, quam irati esse videantur ... At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Aiacecum multa cum hilaritate, quum depugnaturus esset cum Hectore: cuius, ut arma sumpsit, ingressio laetitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi, collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel iurare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, quum in acie M. Allienum Pelignum scuto protexerit gladiumque hosti in pectus infixerit. De L. Bruto fortasse dubitarim, ne propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. Video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? An fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? Quid? Herculem, quem in caelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, su-

stulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro aut leone Nemaëo? An etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. Neque enim est illa fortitudo, quae rationis est expers. (IV. 21. 22.)

LX. *Vitia a natura vel culpa.*

Qui natura dicuntur iracundi aut misericordes aut invidi aut tale quid, iis sunt constituti quasi mala valetudine animi, sanabiles tamen: ut Socratis dicitur. Quum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, quum illa sibi insita, sed ratione a se deiecta diceret. Ergo ut optima quisque valetudine affectus potest videri, at natura ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, acrius depellitur, quam perturbatio; citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lipitudo depellitur. (IV. 37.)

LXI. *Philosophiae laudes.*

1. Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi, et ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia, et tam multa tormenta fortunae: tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. Nihil est enim omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. Nam, quum ea caussa impulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent; profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis

inventā et perfectā virtus est, et si praesidii ad beate vivendum in virtute satis est: quis est, qui non praeclare et ab illis positam et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? Sin autem virtus, subiecta sub varios incertosque casus, famula fortunae est, nec tantarum, virium est, ut se ipsa tueatur: vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ab spem beate vivendi, quam vota facienda videantur.

2. Equidem, eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere interdum, et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne natura, quum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles et dolores intolerabiles adiunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, et separatim suis angoribus et molestis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, (quam dubitationem avunculus tuus, Brute, sustulit); omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet: eaque despiciens casus contemnit humanos: culpaque omni carens, praeter se ipsam nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum maerore praesentia, rerum naturam, quam errorem nostrum dammare malimus. (V. 1.)

3. Sed et huius culpaē et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. Cuius in sinum quum a primis temporibus aetatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitae philosophia dux, o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset! Tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione iunxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. Ad te confugimus; a te opem petimus; tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies, bene et ex praeceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cu-

ius igitur potius opibus utamur, quam tuis, quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti? Ac philosophia quidem, tantum abest, ut proinde, ac de hominum est vita merita laudetur; ut, a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae parentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt, nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. (V. 2.)

4. Quam rem antiquissimam quum videamus, nomen tamen confitemur esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam qui negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quae divinarum humanarumque rerum, tum initiorum caussarumque cuiusque rei cognitione hoc pulcherimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a graecis σοφοί, sapientes a nostris et habebantur et nominabantur, et multis ante saeculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam heroicis aetatibus Ulixem et Nestorem accepimus et fuisse et habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere caelum, nec Prometheus affixus Caucasus nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur, nisi caelestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset.

5. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur et nominabantur: idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem: quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiarum, docte et copiose disseruisse quaedam. Cuius ingenium et eloquentiam quum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime arte confideret. At illum, artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum. Admiratum Leontem novitatem nominis, quaesivisse, Quinam essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset? Pythagoram autem respondisse: similem sibi videri vitam hominum, et mercatum eum, qui haberetur maxi-

mo ludorum apparatu totius Graeciae celebritate. Nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobilitatem coronae peterent; alii emendi aut vendendi quaestu et lucro ducerentur; esset autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quaererent, sed visendi caussa venirent, studioseque perspicerent, quid ageretur, et quo modo: ita nos, quasi in mercatus quamdam celebritatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos, alios gloriae servire, alios pecuniae; raros esse quosdam, qui, ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intuerentur: hos se appellare sapientiae studiosos, id est enim philosophos: et ut illic liberalissimum esset, spectare nihil sibi acquirentem, sic in vita longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitionemque praestare. (V. 3.)

6. Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui quum post hunc Philiasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim, et publice, praestantissimis et institutis et artibus. Cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quoque reciderent: studioseque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit a caelo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere. Cuius multiplex ratio disputandi rerumque varietas et ingenii magnitudo, Platonis memoria et litteris consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem quum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, facimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quadridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus: quinto autem die, quum eodem loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus. (V. 4.)

LXII. *Perturbationes animi.*

Motus turbulenti, iactationesque animorum incitatae et impetu inconsiderato elatae, rationem omnem repellentes, vitae beatae nullam partem relinquunt. Quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid? si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, coecitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contigit, servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? Quid? qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? Adde eodem exsilia, luctus, orbitates: qui rebus his fractus aegritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? Quid vero? illum, quem libidinibus inflammatum et furem videmus, omnia rabide appetentem cum inextinguibili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? Quid? elatus ille levitate inanique laetitia exsultans et temere gestiens nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beator? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae fuitiles laetitiae et exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente; sic animi quietus et placatus status cernitur, quum perturbatio nulla est, qua moveri queat. Quod si est, qui vim fortunae, qui omnia humana, quae cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum nec angor attingat: idemque si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus sit? et si haec virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos? (V. 6.)

LXIII. *Xerxes.*

Xerxes refertus omnibus praemiis donisque fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, praemium proposuit ei, qui invenisset novam voluptatem. Qua ipsa non fuisset contentus: neque enim umquam finem inveniet libido. Nos vellem praemio elicere

possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmitus crederemus. (V. 7.)

LXIV. *Qui beati qui miseri.*

Socrates, quum esset ex eo quaesitum, Archelaum, Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? Haud scio, inquit: numquam enim cum eo collocutus sum. - Ain'tu? an aliter id scire non potes? - Nullo modo. - Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit? - An ego possim, quum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? - Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? - Ita prorsus existimo: bonos, beatos, improbos, miseros. - Miser ergo Archelaus? - Certe, si iniustus. - (V. 12.)

LXV. *In lege naturae manent omnia.*

Natura quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quidque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores et vites et ea, quae sunt homiliora, neque se tollere a terra altius possunt; alia semper virent alia, hieme nudata, verno tempore tepefacta frondescunt: neque est ullum, quod non ita vigeant interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat aut bacas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediante, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspicui potest. Namque alias bestias nantes aquarum incolas esse voluit; alias volucres, caelo frui libero; serpentes quasdam, quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas terraque tectas. Atque earum quaeque suum tenens munus, quum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. Et ut bestiis aliud alii praecipui a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam praestantius: etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparisonem: humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. (V. 13.)

LXVI. *Ad beate vivendum satis posse virtutem.*

Timores Dionysii Syracusanorum tyranni.

Archimedis sepulcrum.

1. Nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quae nisi sunt, sublata virtus est. Atqui si in virtute satis est praesidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. Satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re umquam terreamur semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil obstat: ergo omnia profluent, absolute, prospere: igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus potest: satis ergo etiam ad beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod concupivit, numquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam unquam sui poenitet. (V. 18.)

2. Similemne putas C. Laelii unum consulatum fuisse, et eum quidem cum repulsa, (si, quum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis praeteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a vano populo repulsam fert); sed tamen utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Laelium, consulem, an, ut Cinna, quater? Non dubito, tu quid responsurus sis. Itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem: responderet etiam alius fortasse, se non modo quattuor consulatus uni antepone, sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius, si digito quem attigisset, poenas dedisset. At Cinna collegae sui, consulis Cn. Octavii, praecidi caput iussit, P. Crassi, L. Caesaris nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiaeque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Caesaris, in quo mihi videtur specimen fuisse humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, quia hos interfecit? Mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam, quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet: sed sermonis errore labimur, id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.

3. Utrum tandem beatior C. Marius tum, quum Cimbricae victoriae gloriam cum collega Catulo communicavit, paene altero

Laelio (nam hunc illi duco simillimum), an quum civile bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus non semel respondit, sed saepe, *Moriatur?* in quo beator ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam quum accipere, quam facere, praestat iniuriam, tum morti iam ipsi adventati paullum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, et contaminare extremum tempus aetatis. (V. 19.)

4. Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, cum quinque et viginti natus annos dominatum occupavisset. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam, servitute oppressam tenuit civitatem! Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse eius in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et iniustum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserimum. Ea enim, ipsa quae concupierat, ne tum quidem, quum omnia se posse censebat, consequeretur. Qui quum esset bonis parentibus, atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit), abundaretque aequalium familiaritatibus, et consuetudine propinquorum; haberet etiam, more Graeciae, quosdam adolescentes amore coniunctos: credebat se eorum nemini: sed iis, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris barbaris corporis custodiam committebat. Ita propter ininstam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique arteificio regiae virgines, ut tonstriculae, tondebat barbam et capillum patris. Et tamen ab his ipsis, quum iam esset adultae, ferrum removit instituitque, ut candentibus inglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent.... fossam latam cubiculari lecto circumdedisset eiusque fossae transitum ponticulo ligneo coniunxisset, cum ipsum, quum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque, quum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is quum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat), tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse

gladium dicitur. Hic quum quidam familiaris iocans dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committis*, arrissetque adolescens, utrumque iussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu opprobavisset. Atque eo facto sic doluit, nihil ut tulerit gravius in vita. Quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. Quum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. (V. 20.)

5. Quamquam hic quidem tyrannus ipse indicavit, quam esset beatus. Nam quum quidam ex eius assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum: negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse: *Visne igitur, inquit, Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eandem degustare et fortunam experiri meam?* Quum se ille cupere dixisset collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrime textili stragulo, magnificis operibus picto, abacosque complures ornavit argento auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos iussit consistere, cosque nutum illius intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronae: incendebantur odores; mensae exquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, demitti iussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores aspiciebat nec plenum artis argentum; nec manum porrigebat in mensam; iam ipsae defluebant coronae: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod iam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad iustitiam remigraret, civibus libertatem et iura redderet: iis enim se adolescens improvida aetate irretierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse coepisset. (V. 21.)

6. Quanto opere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis: quorum quum alterum vadem mortis accepisset, alter, ut vadem suum liberaret, praesto fuisset ad horam mortis destinatam: *Utinam*

ego, inquit, tertius vobis amicus adscriberer! Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini praesertim docto, a puero et artibus ingenuis erudito! Musicorum vero perstudiosum accepimus, poetam etiam tragicum: quam bonum, nihil ad rem. In hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est; adhuc neminem cognovi poetam (et mihi fuit cum Aquinio amicitia), qui sibi non optimus videretur: sic se res habet: te tua delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus, omni cultu et victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem qui aut libertate dignus esset aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur. (V. 22.)

7. Non ego iam cum huius vita, qua tætrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis sunt Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium: ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cuius ego quaesitor ignoratum ab Syracusanis, quum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam seniariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulcro sphaeram esse positam cum cylindro. Ego autem, quum omnia collustrarem oculis, (est enim ad portas Achradinas magna frequentia sepulcrorum), animadverti columellam non multum ex domis eminentem: in qua inerat sphaerae figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quaererem. Inmissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo quum patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. Apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum; dimidiatis fere. Ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset.

8. Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium, qui modo cum Musis, id est cum humanitate et cum doctrina habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam

illum tyrannum? Si vitae modum actionemque quaerimus: alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione sollertiae, qui est unus suavissimus pastus animorum; alterius in caede et iniuriis, cum et diurno et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. Quae regna, quas opes studiis eorum et delectationibus antepones? Etenim quae pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quaeris, optimum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? Eius bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. Bonum autem mentis est virtus. Ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quae pulchra, honesta, praeclara sunt, (ut supra dixi: sed dicendum idem illud paullo uberius videtur): plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem plenisque gaudiis quum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate. (V. 23.)

LXVII. *Sapientes parvo contenti.*

1. Quis non paupertatem extimescit? Neque tamen quisquam philosophorum. Hic vero ipse (*Epicurus*) quam parvo est contentus! Nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiae suppetant; quum procul ab his omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere; nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est Scythicum tegmen; calciamentum, solorum callum: cubile terra: pulpamentum fames: lacte caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis vel diis immortalibus dona.*

2. Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socrates in pompa quum magna vis auri argenteque ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, quum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulisset, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxima: abduxit legatos ab coenam in Academiam; iis apposuit tantum; quod

satis esset, nullo apparatu. Quum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet: *Quid? vos hesternæ, inquit, coenula non intellexistis, me pecunia non egere?* Quos cum tristiores vidisset, XXX. minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset: *Nunc quidem paululum, inquit, a sole:* offererat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret: sibi nihil deesse: illi nihil satis umquam fore: se eius voluptates non desiderare, quibus numquam satiari ille posset; suas eum consequi nullo modo posse. (V. 32.)

LXVIII. *Parvo cultu natura contenta est.*

1. Darius in fuga, quum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit umquam se bibisse iucundius. Numquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat: cui quum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Socratem ferunt, quum usque ad vesperum contentius ambularet, quæsitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse, se, quo melius coenaret, opsonare ambulando famem. Quid? victum Lacedaemoniorum in philitiis nonne videmus? ubi quum tyrannus coenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod coenæ caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat: minime mirum, condimenta enim defuerunt. Quæ tandem, inquit ille? Labor in venatu, sudor, cursus ad Eurotam, fames, satis. His enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur.

2. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quæ, ut quidquid obiectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentæ non quaerunt amplius. Civitates quædam universæ, more doctæ, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur; quos negat ad panem adhibere quidquam, præter nasturtium. Quamquam, si quædam etiam suaviora natura desideret; quam multa ex terra arboribusque gignuntur, quum copia facili, tum suavitate præstantia! Adde siccitatem, quæ consequitur hanc continentiam in victu, adde integritatem vale-

tudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tamquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; iucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate. (V. 34.)

3. Timotheum, clarum hominem Athenis et principem civitatis ferunt, quum caenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: » *Vestrae quidem caenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt.* » Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi? Est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est his fere verbis: *Quo quum venissem, vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit: bis in die saturum fieri, nec umquam pernoctare solum; ceteraque, quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus. Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest? Quo modo igitur iucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapali, opulentissimi Syriae regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto,*

Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata libido hausit: at illa iacent multa et praeclara relicta

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur.

4. Cur igitur divitiae desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinit? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? Est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia. Quae qui privatim habent, nec tam multa et raro vident, quum in sua rura venerunt. Quos tamen pungit aliquid, quum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere. Aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus. (V. 35.)

LXIX. *Nihil sapientem beatum esse prohibet.*

1. Num ignobilitas aut humilitas aut etiam popularis offensio sapientem beatum esse prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus et haec, quae expetitur, gloria molestiae habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri. *Hic est ille Demosthenes.* Quid hoc levius? At quantus orator! Sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus: *neque me quisquam agnovit.* Constantem hominem et gravem! qui gloriatur, a gloria se abfuisse.

2. An tibicines iique, qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multo arte maiore praeditus, non quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? An quidquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contempnas, eos aliquid putare esse universos? Ille vero nostras ambitiones levitatemque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere.

3. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro: *Universos ait Ephesios esse morte mulctandos, quod, quum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat: sin quis exstiterit, alio in loco et apud alios sit.* An hoc non ita sit omni in populo? Nonne omuem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides (malo enim Graecorum, quam nostra proferre) nonne ob eam caussam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt! Quid est enim dulcius otio litterato? iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturae, et in hoc ipso mundo caelum, terras, maria cognoscimus. (V. 36.)

4. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? Exsiliium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi

voluntatem malum est : quam sit ea contemnenda , paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est, plenae miserorum provinciae sunt; ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. - At mulctantur bonis exsules. - Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam vero exilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii: qui, semel egressi, numquam domum reverterunt....

5. Itaque ad omnem rationem Teuceri vox accommodari potest,
 Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem quum rogaretur, cuiatem se esse diceret, *Mundanum*, inquit. Totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? nonne animo aequissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si, in re publica quiescens Epicuri legibus paruisset. Qui enim beator Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quod esset beator? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinius Corintho, et ibi suas fortunas constituit ac liberos procreavit. Num stulte anteposuit exilii libertatem domesticae servituti? (V. 37.)

6. Iam vero motus animi, sollicitudines aegritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. - Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? - Etiam: nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus: quae autem adspectu per-

cupiantur, ea non versari in oculorum ulla iucunditate, ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale nihil fit: animus accipit, quae videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur aspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paullo obscurius, sed non absurda sententia est.... Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et ex magistratibus et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato nec publico muneri defuisse. C. Drusi domum compleri consultoribus solitam accepimus: quum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius praetorius et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Graecam scribebat historiam et videbat in litteris. (V. 38.)

7. Diodotus Stoicus caecus multos annos nostrae domi vixit. Is vero, quod credibile vix esset, quum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et quum fidibus Pythagoreorum more uteretur, quumque ei libri noctes et dies legerentur; quibus in studiis oculis non egebat: tum, quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur, verbis praecipiens discentibus, unde, quo quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Erctricum philosophum, quum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse: *Puero ut uno esset comitator*.... Democritus, luminibus amissis, alba scilicet et atra discernere non poterat. At vero bona mala, aequa iniqua, honesta turpia, utilia inutilia, magna parva poterat: et sine varietate colorum licebat vivere beate sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem aspectu oculorum arbitrabatur: et, quum alii saepe, quod ante pedes esset, non viderent, ille infinitatem omnem peregrabat, ut nulla in extremitate consisteret.

8. Traditum est etiam Homerum caecum fuisse. At eius picturam, non poesin, videmus. Quae regio, quae ora, qui locus

Graeciae, quae species formaeque pugnae, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus effecerit? Quid ergo? aut Homero delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse umquam arbitramur? Aut, ni ita se res haberet, Anaxagoras aut hic ipse Democritus agros et patrimonia sua reliquissent, huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtae, numquam inducunt deplorantem caecitatem suam. At vero Polyphemum Homerus, quum immanem ferumque finisset, cum ariete etiam colloquentem facit eiusque laudare fortunas, quod, quo vellet, ingredi posset et, quae vellet, attingere. Recte hic quidem. Nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.

9. In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster M. Crassus: sed aliud molestius, quod male audiebat; etiamsi, ut mihi videbatur, iniuria. Nostri graece fere nesciunt, nec Graeci latine. Ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: omnesque nos in iis linguis, quas non intelligimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. - At vocem citharoedi non audiunt: ne stridorem quidem serrae tum, quum acuitur: aut grunnitum, quum iugulatur, suis: nec, quum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes: deinde multo maiorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem: tum, ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requirit. (V. 40.)

EX LIBRIS

ACADEMICARVM QVAESTIONVM

LXX. L. Luculli ingenium resque gestae laudantur.

1. **M**agnum ingenium L. Luculli magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus urbanis. Ut enim, admodum adolescens, cum fratre pari pietate et industria praedito paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus. In Asiam quaestor profectus, ibi permultos annos admirabili quadam laude provinciae praefuit: deinde absens, factus aedilis, continuo praetor (licebat enim celerius legis praemio): post in Africam; inde ad consulatum quem ita gessit ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium cognoscerent. Post ad Mithridaticum bellum missus a senatu non modo opinionem vicit omnium quae de virtute eius erat etiam gloriam superiorum.

2. Idque eo fuit mirabilius, quod ab eo laus imperatoria non admodum expectabatur, qui adolescentiam in forensi opera quaesturae diuturnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente, in Asia pace consumpserat. Sed incredibilis quaedam ingenii magnitudo non desideravit indocilem usus disciplinam. Itaque quum totum iter et navigationem consumpsisset partim in percontando a peritis, partim in rebus gestis legendis. In Asiam factus imperator, venit; quum esset Roma profectus rei militaris rudis. Habuit enim divinam quamdam memoriam rerum: verborum maiorem Hortensius: sed, quo plus in negotiis gerendis res quam verba prosunt hoc erat memoria illa praestantior; quam fuisse in Themistocle, quem facile Graeciae principem ponimus, singularem ferunt. Qui quidem, etiam pollicenti cuidam, se artem ei memoriae, quae tum primum proferebatur traditurum, respondisse dicitur, *oblivisci se malle discere*; credo, quod haerebant in

memoria quaecumque audierat vel viderat. Tali ingenio praeditus Lucullus adiungerat etiam, quam Themistocles spreverat, disciplinam. Itaque, ut litteris consignamus, quae monumentis mandare volumus, sic ille in animo res insculptas habebat.

3. Tantus ergo imperator in omni genere belli fuit, proeliis, oppugnationibus, navalibus pugnis, totiusque belli instrumento et apparatu, ut ille rex post Alexandrum maximus hunc a se maiorem ducem cognitum, quam quemquam eorum, quos legisset, fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in constituendis temperandisque civitatibus, tanta aequitas, ut hodie stet Asia Luculli institutis servandis, et quasi vestigiis persequendis. Sed, etsi magna cum utilitate reipublicae, tamen diutius, quam vellem, tanta vis virtutis atque ingenii peregrinata absuit ab oculis et fori et curiae. Quin etiam, quum victor a Mithridatico bello revertisset, inimicorum calumnia triennio tardius, quam debuerat, triumphavit. Nos enim consules introduximus paene in urbem currum clarissimi viri, cuius mihi consilium et auctoritas quid tum in maximis rebus profuisset, dicerem, nisi de me ipso dicendum esset! quod hoc tempore non est necesse. Itaque privabo illum potius debito testimonio, quam id cum mea laude communicem.

4. Sed, quae populari gloria decorari in Lucullo debuerunt ea fere sunt et graecis litteris celebrata et latinis. Nos autem illa extrema cum multis: haec interiora cum paucis ex ipso saepe cognovimus. Maiore enim studio Lucullus quum omni litterarum generi tum philosophiae deditus, fuit, quam, qui illum ignorabant, arbitrabantur. Nec vero ineunte aetate solum sed et pro quaestore aliquot annos et in ipso bello in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet, ut non multum imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur. Quum autem e philosophis ingenio scientiaeque putaretur Antiochus, Philonis auditor excellere, eum secum et quaestor habuit, et post aliquot annos, imperator. Quumque esset ea memoria, quam ante dixi, ea saepe audiendo facile cognovit quae vel semel audita meminisse potuisset. Delectabatur autem mirifice lectione librorum, de quibus audiebat. (IV. 1. 2.)

LXXI. *Physicorum indagatio summopere delectat.*

1. Latent ista omnia, Luculle, crassis occultata et circumfusa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta sit, quae penetrare in caelum terram intrare possit. Corpora nostra non novimus; qui sint situs partium, quam vim quaeque pars habeat, ignoramus. Itaque medici ipsi, quorum intererat ea nosse, aperuerunt, ut viderentur. Nec eo tamen aiunt empirici notiora esse illa: quia possit fieri ut patefacta et detecta mutantur. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas persecare, aperire, dividere possumus, ut videamus, terra penitusne defixa sit, et quasi radicibus suis haereat, an media pendeat?

2. Habitari, ait Xenophanes, in luna; eamque esse terram multarum urbium et montium. Portenta videntur; sed tamen neque ille, qui dixit, iurare possit ita se rem habere, neque ego non ita. Dicitis etiam, esse e regione nobis, e contraria parte terrae, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos *Ἀντίποδας* vocatis. Cur mihi magis succensetis, qui ista non aspernor, quam eis, qui, quum audiunt desipere vos arbitrantur? Hicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, caelum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia, stare censet; neque, praeter terram, rem ullam in mundo moveri; quae quum circum axem se summa celeritate convertat et torqueat, eadem effici omnia, quae si stante terra caelum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timaeo dicere quidam arbitrantur, sed paullo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. Putas solem esse tantulum? « Egone? vobis quidem tantum. » Sed et vos ab illo irridemini, et ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse. (IV. 39.)

3. Neque tamen istas quaestiones physicorum exterminandas puto. Est enim animorum ingeniorumque naturale quoddam quasi pabulum consideratio contemplatioque naturae. Erigimur; elatiores fieri videmur; humana despiciamus; cogitantesque supera atque caelestia, haec nostra, ut exigua et minima, contemnimus. Indagatio ipsa rerum tum maximarum tum etiam occultissimarum, habet oblectationem. Si vero aliquid occurreret, quod verisimile videatur, humanissima completur animus voluptate. (IV. 41.)

EX LIBRIS

DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM

LXXII. *M. Regulus L. Thorio beatior.*

1. **A**t quam pulchre dicere videbare, quum ex altera parte ponebas cumulatam aliquem plurimis et maximis voluptatibus, nullo nec praesenti, nec futuro dolore: ex altera autem, cruciatibus maximis toto corpore, nulla nec adiuncta nec sperata voluptate: et quaerebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem?

2. *L. Thorius Balbus* fuit, *Lanuvius*; quem meminisse tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. Erat et cupidus voluptatum, et cuiusvis generis eius intelligens et copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia et fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non *Epicuri* divisione finiebat, sed sua satietate. Habebat tamen rationem valetudinis; utebatur iis exercitationibus, ut ad coenam et esuriens et sitiens veniret: eo cibo, qui et suavissimus esset et idem facillimus ad concoquendum: vino, et ad voluptatem et ne noceret. Cetera illa adhibebat, quibus demptis negat se *Epicurus* intelligere, quid sit bonum. Aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret, et tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. Color egregius, integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate. Hunc vos beatum: ratio quidem vestra sic cogit.

3. At ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipsa virtus, nec dubitabit isti vestro beato *M. Regulum* anteponere. Quem quidem, quum sua voluntate, nulla vi coactus praeter fidem, quam dederat hosti, ex patria *Carthaginem* re-

vertisset, tum ipsum, quum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. Bella magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua superiora illa tam magna neque tam praeclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetenti erat voluptarius. Non enim hilaritate nec lascivia, nec risu aut ioco, comite levitatis, sed saepe etiam tristes firmitate et constantia sunt beati. (II. 20.)

4. Aut haec tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocini-um voluptatis repudiandum. Quod autem patrocini-um, aut quae ista causa est voluptatis, quae nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? Ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputationibus historia muta est. Numquam audiui in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt ceterorum omnium philosophorum. (II. 21.)

LXXIII. *Epaminondas et Leonidas strenue occumbunt.*

Epaminondas quum vicisset Lacedaemonios apud Mantineam, atque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum dispe-xit, quaesivit, salvus ne esset clypeus? Quum salvum esse flentes sui respondissent: rogavit, essentne fusi hostes? Quumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli iussit eam, qua erat transfixus, hastam. Ita multo sanguine profuso, in laetitia et in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedaemoniorum, se in Thermopylis trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, quum esset proposita aut fnga turpis aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Praeclarae mortes sunt imperatoriae. Philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur. (II. 30.)

LXXIV. *In voluptate summum bonum non esse.*

1. Aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum rep-erendum est. Voluptatem bestis concedamus: quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid? si etiam bestiae multa faciunt,

duce sua quaeque natura, partim indulgenter vel cum labore, ut in gignendo, in edncando perfacile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem: partim cursu et peregrinatione laetantur; congregatione aliae coetum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volnerium genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam disciplinam videmus. Ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quaedam simulacra virtutum; in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis caussa, nulla erit? et homini, qui ceteris animantibus plurimum praestat, praecipui a natura nihil datum esse dicemus? (II. 33.)

2. Nos vero, si quidem in voluptate sunt omnia, longe multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex sese pastus vorios, atque abundantes nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem suppetunt multo labore quaerentibus. Nec tamen ullo modo summum pecudis bonum et hominis idem mihi videri potest. Quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem conquiruntur?

3. Ut, si Xerxes, quum tantis classibus tantisque equestribus et pedestribus copiis, Hellesponto iuncto, Athone perfosso, maria ambulavisset terramque navigasset, si, quum tanto impetu in Graeciam venisset, caussam quis ex eo quaereret tantarum copiarum tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine caussa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis et gravissimis artibus atque virtutibus instructum et ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne caelum totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis caussa dicemus tanta molitum.

4. Ad altiora quaedam et magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, et ea quidem infinita, inest coniectura consequentium, non multum a divinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem iustitiae fida custodia; inest in perpetiendis laboribus adeundisque

periculis firma et stabilis doloris mortisque contemptio: ergo haec in animis: tu autem etiam membra ipsa sensusque considera: qui tibi, ut reliquae corporis partes, non comites solum virtutum, sed ministri etiam videbuntur: quid? si in ipso corpore multa voluptati praeponenda sunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam caeleste et divinum putaverunt. (II. 34.)

5. Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a maioribus nominabantur: sed quaero, num existimes, non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptatem artes suas direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum pulchritudinem? Quae est autem alia causa erroris tanti, tam longe lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est cum animi levissima parte, deliberat?

6. Quaero enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse beati, quum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem animi usum in sapiente esse nolitis? Lege laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agesilai, non Aristidi aut Themistocli, non Philippi aut Alexandri: lege nostrorum hominum, lege vestrae familiae: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam: VNVM HVNC PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. Idne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod praestantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus et magnam indolem, quos suis commodis inservituros et, quidquid ipsis expediat, facturos arbitrabimur? Nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? Tollitur beneficium, tollitur gratia; quae sunt vincula concordiae. Nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodas, beneficium illud habendum est, sed foeneratio: nec

gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes iacere omnes necesse est, voluptate dominante. (II. 34. 35.)

LXXV. *Cicero in Tusculanam Luculli villam venisse fingit, ubi M. Catonem offendit.*

1. In Tusculano quum essem, vellemque Æ bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in eius villam, ut eos ipse, ut solebam, inde promerem. Quo quum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. Erat enim, ut scis, in eo *inexhausta* aviditas legendi, nec satiari poterat: quippe qui, ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae reipublicae detrahens: quo magis tum in summo otio maximaque copia quasi helluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur.

2. Quod quum accidisset, ut alter alterum nec opinato videremus, surrexit statim. Deinde prima illa, quae in congressu solemus: - Quid tu, inquit, huc? a villa enim, credo: et, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. - Heri, inquam, ludis commissis, ex Urbe profectus veni ad vesperum. Causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem: et quidem, Cato, totam hanc copiam iam Lucullo nostro notam esse oportebit. Nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villae delectari. Est enim mihi magnae curae, quamquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiat, ut et patri et Caepioni nostro et tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa. Nam et avi eius memoria moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem: qui, ut opinio mea fert, in principibus iam esset, si viveret): et Lucullus mihi versatur ante oculos, vir quum omnibus excellens, tum mecum et amicitia et omni voluntate sententiaque coniunctus. - Praeclare, inquit, facis, quum et eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, et puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso: sed te adiungo socium. Addo etiam illud, multa iam mihi dare signa puerum et pudoris et

ingenii. Sed aetatem vides. - Video equidem, inquam: sed tamen iam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad maiora veniet paratior. - Sic: et quidem diligentius saepiusque ista loquemur inter nos, agemusque communiter. Sed resideamus, inquit, si placet. - Itaque fecimus. (III. 2.)

LXXVI. *Magis movemur adspectu locorum, in quibus claros viros multum esse versatos accepimus, quam ipsorum sive factis sive scriptis.*

1. Quum audivissem Antiochum, Brute, ut solebat, cum M. Pisone, in eo gymnasio, quod Ptolemaeum vocatur, unaque nobiscum Quintus frater et T. Pomponius et L. Cicero, frater noster, cognatione patruelis, amore germanus: constituimus inter nos, ut ambulationem pomeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem omnes. Inde vario sermone sex illa ab Dipylo stadia confecimus. Quum autem venissemus in Academiae non sine caussa nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. Tum Piso, - Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam: ut, quum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? Velut ego nunc moveor. Venit enim mihi Platonis in mentem: quem accepimus primum hic disputare solitum: cuius etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo ponere. Hic Speusippus, hic Xenocrates, hic eius auditor Polemo, cuius ipsa illa sessio fuit, quam videmus. Equidem etiam curiam nostram (Hostiliam dico, non hanc novam, quae mihi minor esse videtur, posteaquam est maior:) solebam intuens Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum vero in primis avum cogitare: tanta vis admonitionis inest in locis: ut non sine caussa ex his memoriae ducta sit disciplina.

2. Tum Quintus, - Est plane, Piso, ut dicis, inquit. Nam me ipsum huc modo venientem convertibat ad sese Coloneus ille locus, cuius incolae Sophocles ob oculos versabatur: quem scis quam admirer, quamque eo delecter. Me quidem ad altiore

memoriam Oedipodis huc venientis et illo mollissimo carmine, quaenam essent ipsa haec loca, requirentis species quaedam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen. Tum Pomponius: - At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus: sed, veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam: cuius imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in annulis habent.

3. Hic ego, - Pomponius quidem, inquam, noster iocari videtur, et fortasse suo iure. Ita enim Athenis se collocavit, ut sit paene unus ex Atticis, ut id etiam cognomen videatur habiturus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acrius aliquanto et attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. Scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, neque ad hospitem ante divertisse, quam Pythagorae ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. Hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum: tamen ego illa moveor exedra. Modo enim fuit Charmadas: quem videre videor, (est enim nota imago), a sedeque ipsa, tanti ingenii magnitudine orbata, desiderari illam vocem puto.

4. Tum Piso, - Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? An eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes et Aeschines inter se decertare soliti sunt? Suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, quum erubisset, - Noli, inquit, ex me quaerere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. Modo etiam paullum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis sepulchrum accederem. Quamquam id quidem infinitum est in hac urbe: quacumque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus.

5. Tum Piso, - Atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandos summos viros spectant, ingeniosorum sunt; sin tantummodo ad indicia veteris memoriae cognoscenda, curiosorum. Te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hic ego, - Etsi facit hic

quidem, inquam, Piso, (ut vides) ea, quae praecipis: tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissime, ut solebat, - Nos vero, inquit, omnes omnia ad huius adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat, vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatius. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? Mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle videris attendere. Tum ille timide, vel potius verecunde, - Facio, inquit, equidem: sed audistine modo de Charmada? Rapior illuc. Revocat autem Antiochus: nec est praeterea, quem audiamus.

6. Tum Piso, -Etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, quum hic adsit, (me autem dicebat), tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illam vocare; in qua, ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor ceterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quaeso. Ex eorum enim scriptis et institutis quum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. Ab his oratores, ab his imperatores ac rerum publicarum principes exstiterunt. Ut ad minora veniam, mathematici, poëtae, musici, medici denique ex hac, tamquam ex omnium artium officina, profecti sunt.

7. Atque ago, -Scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune facta mentio est. Studet enim meus audire Cicero, quatenam sit istius veteris, quam commemoras, Academiae, de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. Censem te autem facillime id explanare posse, quod et Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, et complures iam menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho videmus exquirere. Et ille ridens, -Age, age, inquit, (satis enim scite me nostri sermonis principium esse voluisti) exponamus adolescenti, si quae forte possumus. Dat enim id nobis solitudo. Quod si quis deus diceret, numquam putarem, me in Academia, tamquam philosophum,

disputaturum! Sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. - Mihi, inquam, qui te id ipsum rogavi? Tum Quintus et Pomponius quum idem se velle dixissent, Piso exorsus est. (V. 1. 2. 3.)

LXXVII. *Quae sit hominis natura, cuius summum bonum in integritate corporis et in mentis ratione perfecta constituitur a Tullio.*

1. Videendum est, quoniam satis apertum est, sibi quemque natura esse carum, quae sit hominis natura. Id est enim, de quo quaerimus. Atqui perspicuum est hominem e corpore animoque constare, quum primae sint animi partes, secundae corporis. Deinde id quoque videmus, et ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut et sensibus instructus sit et habeat praesentiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quaedam vis rationis et cognitionis et scientiae virtutumque omnium. Nam quae corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, et cognitionem habent faciliorem. Itaque ab his ordiamur.

2. Corporis igitur nostri partes, totaque figura, et forma, et statura, quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures et reliquae partes, quales propriae sunt hominis, intelligatur. Sed certe opus est ea valere et vivere et naturales motus ususque habere, ut nec absit quid eorum, nec aegrum debilitatumve sit. Id enim natura desiderat. Est etiam actio quaedam corporis, quae motus et status naturae congruentes tenet: in quibus si peccetur distortionem et depravationem quadam ac motu statum deformi, ut, si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse et, hominem ex homine exuens, naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quaedam et flexi fractique motus, quales protervorum hominum aut mollium esse solent, contra naturam sunt: ut, etiamsi animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e contrario moderati aequabilesque habitus, affectiones ususque corporis apti esse ad naturam videntur. Iamvero animus non esse solum, sed etiam cuiusdam modi debet esse, ut et omnes partes habeat incolumes et de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cuiusque virtus, ut ne quid impediat,

quominus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quae subiectae sunt sensibus. (V. 12.)

3. Animi autem, et eius animi partis, quae princeps est, quaeque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quae ingenerantur suapte natura appellanturque non voluntariae: alterum earum, quae in voluntate posita magis proprio nomine appellari solent: quarum est excellens in animorum laude praestantia. Prioris generis est docilitas, memoria: quae fere omnia appellantur uno ingenii nomine: easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. Alterum autem genus est magnarum verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam et reliquas eiusdem generis. Et summatim quidem haec erant de corpore animoque dicenda: quibus quasi informatum est, quod hominis natura postulet.

4. Ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque et in animo ei in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, et in his esse ad bene vivendum momenta maxima. Nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint et magis in suo genere laudabiles. Ea enim vita expetitur, quae sit animi corporisque expleta virtutibus: in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum, sit extremum. Quo cognito, dubitari non potest, quin, quum ipsi homines sibi sint per se et sua sponte cari, partes quoque et corporis et animi et earum rerum, quae sunt in utriusque motu et statu, sua caritate colantur, et per se ipsae appetantur.

5. Quibus expositis, facilis est coniectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quae plurimum habent dignitatis: ut optimae cuiusque partis, quae per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. Ita fiet, ut animi virtus corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariae: quae quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur, qua nihil est in homine divinius. Etenim omnium rerum, quas et creat natura et tuetur, quae aut sine animo sint, aut non multo secus, earum summum

bonum in corpore est: ut non inscite illud dictum videatur in sue, animam illi pecudi datam pro sale ne putisceret. (V. 13.)

6. Sunt autem bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, in canibus, in equis: in quibus non corporum solum, ut in suibus, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. In homine autem summa omnis animi est, et in animo, rationis: ex qua virtus est, quae rationis absolutio definitur: quam etiam atque etiam explicandam putant. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quaedam et perfectio est non dissimilis animantium. Itaque et vivere vitam et mori dicimus; arboremque et novellam et vetulam, et vigere et senescere. Ex quo non est alienum, ut animantibus, sic illis et apta quaedam ad naturam putare et aliena; earumque augendarum et alendarum quamdam cultricem esse, quae sit scientia atque ars agricolarum, quae circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo possint ire: ut ipsae vites, si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur.

7. Et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. In ipsa enim parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur. At vero si ad vitam sensus accesserit, ut appetitum quemdam habeat, et per se ipsam moveatur, quid facturam putas? An ea, quae per vinitorem antea consequabatur, per se ipsam curabit? Sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos, eorumque omnium appetitum, et si qua sint ei membra adiuncta, tueatur? Sic ad illa, quae semper habuit, iunget ea, quae postea accesserint: nec eundem finem habebit, quem cultor eius habebat: sed volet secundum eam naturam, quae postea ei adiuncta sit, vivere. Ita similis erit et finis boni, atque antea fuerat, neque idem tamen. Non enim iam stirpis bonum quaeret, sed animalis. Quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus, et animus hominis: non necesse est, et illa pristina manere, ut tuenda sint: et inter haec multo esse cariora, quae accesserint: animique optimam quamque partem carissimam: in eaque expletionem naturae summi boni finem consistere, quum longe multumque praestet mens atque ratio? sic et extremum omnium

appetendorum, atque ductum a prima commendatione naturae, multis gradibus ascendit, ut ad summum perveniret: quod cumulatur ex integritate corporis et ex mentis ratione perfecta. (V. 14.)

8. Quum igitur ea sit, quam exposui, forma naturae; si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret iudicareque posset, quae vis et totius esset naturae et partium singularum, continuo videret, quid esset hoc, quod quaerimus, omnium rerum, quas expetimus, summum et ultimum: nec ulla in re peccare posset. Nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspicui nec cognosci potest. Progredientibus autem aetatibus, sensim, tarde potius, quasi nosmetipsos cognoscimus. Itaque illa prima commendatio, quae a natura nostri facta est nobis, incerta et obscura est: primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus. Quum autem dispicere coepimus, et sentire, quid simus, et quid animantibus ceteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad quae nati sumus. Quam similitudinem videmus in bestiis: quae primo in quo loco natae sunt, ex eo se non commovent: deinde suo quaque appetitu movetur: serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis, suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem.

9. Quae similitudo in genere etiam humano apparet. Parvi enim primo ortu sic iacent, tamquam omnino sine animo sint. Quum autem paullum firmitatis accesserit, et animo utuntur et sensibus; connitunturque, ut sese erigant et manibus utuntur; et eos agnoscunt, a quibus educantur; deinde aequalibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum; fabellarumque auditione ducuntur; deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt; animadvertuntque ea, quae domi fiunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid et discere; et eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina; quibusque rebus cum aequalibus decertant, si vicerint, efferunt se laetitia, victi debilitantur animosque demittunt: quorum sine causa fieri nihil putandum est.

10. Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque causam

parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. Sunt enim prima elementa naturae: quibus auctis virtutis quasi carmen efficitur. Nam quum ita nati factique simus, ut et agendi aliquid, et diligendi aliquos, et liberalitatis, et referendae gratiae principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinem, aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos: non sine caussa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi deum, ducem subsequens, ad naturae perveniat extremum. Nam, ut saepe iam dixi, infirma aetate imbecillaque mente vis naturae quasi per caliginem cernitur. Quum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturae vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata. (V. 15.)

LXXVIII. *Cognitionis amor et scientiae quantus in homine sit.*

1. Tantus est innatus in nobis cognitionis amor et scientiae, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendisque deterreantur? ut pulsi recurrant, ut aliquid scire se gaudeant? ut aliis narrare gestiant? ut pompa, ludis, atque eiusmodi spectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem et sitim perferant? Quid vero? Qui ingenuis studiis atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valetudinis, nec rei familiaris habere rationem, omniaque perpeti, ipsa cognitione et scientia captos, et cum maximis curis et laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant, voluptatem?

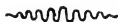
2. Mihi quidem Homerus huiusmodi quiddam vidisse videtur in iis, quae de Sirenum cantibus finxerit. Neque enim vocum suavitate videntur, aut novitate quadam et varietate cantandi revocare eos solitae, qui praetervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur; ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhaerescerent. Ita enim invitant Ulixem: (nam verti, ut quaedam Homeri, sic istum ipsum locum):

*O decus Argolicum, quin puppim flectis, Ulixe,
auribus ut nostros possis agnoscere cantus?*

*Nam nemo haec umquam est transvectus caerula cursu,
quin prius astiterit, vocum dulcedine captus,
post, variis avido satiatus pectore musis,
doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.*

*Nos grave certamen belli clademque tenemus,
Graecia quam Troiae divino numine vexit,
omniaque e latis rerum vestigia terris.*

Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur. Scientiam pollicentur: quam non erat mirum sapientiae cupido patria esse cariorem. (V. 18.)

EX LIBRIS

EPISTOLARVM

I. Romae, Pisone, Glabriorum coss. 687.

Raras ab Attico litteras venire queritur 1. Signa sibi ut curet petit 2. Chilii rogationem commendat 3.

CICERO ATTICO S.

1. **N**imium raro nobis abs te litterae afferuntur: quum et multo tu facilius reperias, qui Romam proficiscantur, quam ego, qui Athenas, et certius tibi sit, me esse Romae, quam mihi, te Athenis. Itaque propter hanc dubitationem meam brevior haec ipsa epistola est: quod, quum incertus essem, ubi esses, nolebam illum nostrum familiarem sermonem in alienas manus devenire.

2. Signa Megarica et Hermas, de quibus ad me scripsisti, vehementer expecto. Quidquid eiusdem generis habebis, dignum Academia tibi quod videbitur, ne dubitaris mittere, et arcae nostrae confidito. Genus hoc est voluptatis meae: quae γυμνασιῶδη maxime sunt, ea quaero. Lentulus naves suas pollicetur. Peto abs te, ut haec cures diligenter.

3. Chilius te rogat, et ego eius rogatu, Εὐμολπίδων πατέρα. (Att. I. 9.)

II. Romae, Cotta, Torquato coss. 689.

Filium sibi natum esse nuntiat 1. Catilinam se defendere cogitare 2. Atticum ut mense Ianuario Romae sit rogat 3.

CICERO ATTICO S.

1. L. Iulio Caesare, C. Marcio Figulo consulibus, filiolo me auctum scito, salva Terentia. Abs te tam diu nihil litterarum? Ego de meis ad te rationibus scripsi antea diligenter.

2. Hoc tempore Catilinam, competitorem nostrum, defendere cogitamus. Iudices habemus, quos volumus, summa accusatoris voluntate. Spero, si absolutus erit, coniunctiorem illum nobis fore in ratione petitionis: sin aliter acciderit, humaniter feremus.

3. Tuo adventu nobis est opus maturo. Nam prorsus summa hominum est opinio, tuos familiares, nobiles homines, adversarios nostro honori fore. Ad eorum voluntatem mihi conciliandam maximo te mihi usui fore video. Quare Ianuario ineunte, ut constituisti, cura ut Romae sis. (Att. I. 2.)

III. In Formiano, Caesare, Ribulo coss. 695.

Petit quid rerum Romae agatur.

CICERO ATTICO S.

Narro tibi: plane relegatus mihi videor, posteaquam in Formiano sum. Dies enim nullus erat, Antii quum essem, quo die non melius scirem, Romae quid ageretur, quam ii, qui erant Romae. Etenim litterae tuae, non solum quid Romae, sed etiam quid in republica, neque solum quid fieret, verum etiam quid futurum esset, indicabant. Nunc, nisi si quid ex praetereunte viatore exceptum est, scire nihil possumus. Quare quamquam iam te ipsum exspecto, tamen isti puero, quem ad me statim iussi recurrere, da ponderosam aliquam epistolam, plenam omnium non modo actorum, sed etiam opinionum tuarum, ac diem, quo Roma sis exiturus, cura ut sciam. Nos in Formiano esse volumus usque ad prid. Nonas Maii. Eo si ante eam diem non veneris, Romae te fortasse videbo. Nam Arpinum quid ego te invitem?

Τερχεῖ, ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος. οὔτι ἔγωγε
ἦς γαίης δύναμαι ἄλκυερώτερον ἄλλο ἰδεῖσθαι.

Haec igitur. Cura ut valeas. (Att. II. 11.)

IV. Pisone, Gabinio coss. 696.

Gratissima sibi esse Attici in Terentiam officia scribit, seque ut amet, rogat.

CICERO ATTICO S.

Terentia tibi et saepe et maximas agit gratias. Id est mihi gratissimum. Ego vivo miserrimus et maximo dolore conficior. Ad te quid scribam, nescio. Si enim es Romae, iam me assequi non potes: sin es in via, quum eris me assequutus, coram agemus, quae erunt agenda. Tantum te oro, ut, quoniam me ipsum semper amasti, eodem amore sis. Ego enim idem sum. Inimici mea mihi, non me ipsum ademerunt. Cura ut valeas. Dat. IV.^{id.} Apr. Thurii. (Att. III. 5.)

V. Pisone, Gabinio coss. 696.

Atticum se non vidisse dolet, sibi que iter esse in Asiam nuntiat.

CICERO ATTICO S.

Non fuerat mihi dubium, quin te Tarenti aut Brundisii visurus essem: idque ad multa pertinuit; in eis, et ut in Epiro consisteremus, et de reliquis rebus tuo consilio uteremur. Quoniam id non contigit, erit hoc quoque in magno numero nostrorum malorum. Nobis iter est in Asiam, maxime Cyzicum. Meos tibi commendo. Me vix misereque sustento. Dat. XIV. kal. Maias de Tarentino. (Att. III. 6.)

VI. Pisone, Gabinio coss. 696.

De fratris ex Asia redeuntis videndi occasione consulto vitata 1. De spe melioris fortunae ab Attico facta 2. De causis, quae ipsum Thessalonicae tenent 3.

CICERO ATTICO S.

1. Quintus frater quum ex Asia discessisset ante kal. Mai. et Athenas venisset Idib., valde fuit ei properandum, ne quid absens acciperet calamitatis, si quis forte fuisset, qui contentus

nostris malis non esset. Itaque eum malui properare Romam, quam ad me venire; et simul (dicam enim, quod verum est; ex quo magnitudinem miseriarum mearum perspicere possis:) animum inducere non potui, ut aut illum, amantissimum mei, mollissimo animo, tanto in moerore aspicerem, aut meas miseras luctu afflictas et perditam fortunam illi offerrem aut ab illo aspici paterer. Atque etiam illud timebam, quod profecto accidisset, ne a me digredi non posset. Versabatur mihi tempus illud ante oculos, quam ille aut lictores dimitteret aut vi avelleretur ex complexu meo. Huius acerbitalis eventum altera acerbitate non videndi fratris vitavi. In hunc me casum vos, vivendi auctores, impulistis. Itaque mei peccati luo poenas.

2. Quamquam me tuae litterae sustentant: ex quibus, quantum tu ipse speres, facile perspicio. Quae quidem tamen aliquid habebant solatii ante, quam eo venisti a Pompeio: *nunc Hortensium allice et eiusmodi viros*. Obsecro, mi Pomponi, nondum perspicis, quorum opera, quorum insidiis, quorum scelere perierimus? Sed tecum haec coram agemus. Tantum dico, quod scire te puto: nos non inimici, sed invidi perdiderunt. Nunc, si ista sunt, quae speras, sustinebimus nos, et spe, qua iubes, nitemur. Sin, ut mihi videntur, infirma sunt, quod optimo tempore facere non licuit, minus idoneo fiet.

3. Terentia tibi saepe agit gratias. Mihi etiam unum de malis in metu est, fratris miseri negotium; quod, si sciam, cuiusmodi sit, sciam, quid agendum mihi sit. Me etiam nunc illorum beneficiorum et litterarum expectatio, ut tibi placet, Thessalonicae tenet. Si quid erit novi allatum, sciam, de reliquo quid agendum sit. Tu si, ut scribis, kal. Iun. Roma profectus es, propediem nos videbis. Litteras, quas ad Pompeium scripsi, tibi misi. Dat. id. Iun. Thessalonicae. (Att. III. 9.)

VII.

Pisone, Gabinio coss. 696.

Quod pueros, sine litteris miserit, id se nec iracundia adductum fecisse, nec quod fratrem videre noluerit 1. Hortatur ut se erigat et confirmet, si qua ei subeunda dimissio fuerit 2. Gratias fratri pro oblatis facultatibus agit 3. Quibus fidendum, aut non credendum sit, monet 4. Suos fratris amori commendat. 5.

MARCUS CICERO S. D. Q. FRATRI.

1. Mi frater, mi frater, mi frater, tunc id veritus es, ne ego iracundia aliqua adductus pueros ad te sine litteris miserim? aut etiam ne te videre noluerim? Ego tibi irascerer? tibi ego possem irasci? Scilicet. Tu enim me afflixisti: tui me inimici, tua me invidia, ac non ego te misere perdidisti. Meus ille laudatus consulatus mihi te, liberos, patriam, fortunas, tibi velim ne quid eripuerit, praeter unum me. Sed certe a me mihi omnia semper honesta et iucunda ceciderunt; a me tibi luctus meae calamitatis, metus tuae, desiderium, moeror, solitudo. Ego te videre noluerim? Immo vero me a te videri nolui. Non enim vidisses fratrem tuum: non eum, quem reliqueras: non eum, quem noras: non eum, quem flens flentem, prosequentem proficiscens dimiseras: ne vestigium quidem eius, nec simulacrum; sed quamdam effigiem spirantis mortui. Atque utinam me mortuum prius vidisses aut audisses! utinam te non solum vitae, sed etiam dignitatis meae superstitem reliquissem! Sed testor omnes deos, me hac una voce a morte esse revocatum, quod omnes in mea vita partem aliquam tuae vitae repositam esse dicebant. Quare peceavi scelerateque feci. Nam si occidissem, mors ipsa meam pietatem amoremque in te facili defenderet. Nunc commissi, ut vivo me careres, vivo me aliis indigeres; mea vox in domesticis periculis potissimum occideret, quae saepe alienissimis praesidio fuisset. Nam quod ad te pueri sine litteris venerunt; quoniam vides non fuisse iracundiam causam, certe pigritia fuit, et quaedam infinita vis lacrimarum et dolorum. Haec ipsa me quo fletu putas scripsisse? Eodem, quo te legere certo scio. An ego possum aut non cogitare ali-

quando de te, aut umquam sine lacrimis cogitare? Quum enim te desidero, fratrem solum desidero? Ego vero suavitate prope aequalem, obsequio filium, consilio parentem. Quid mihi sine te umquam aut tibi sine me iucundum fuit? Quid, quod eodem tempore desidero filiam? qua pietate, qua modestia, quo ingenio? effigiem oris, sermonis, animi mei? Quid filium venustissimum mihiq̄ue dulcissimum? quem ego ferus ac ferreus e complexu dimisi meo, sapientiore puerum quam vellem. Sentiebat enim miser iam, quid ageretur. Quid vero tuum filium? quid imaginem tuam, quam meus Cicero et amabat, ut fratrem, et iam, ut maiorem fratrem, verebatur? Quid? quod mulierem miserrimam, fidelissimam coniugem, me prosequi non sum passus, ut esset, quae reliquias communis calamitatis, communes liberos, tueretur? Sed tamen, quoquo modo potui, scripsi, et dedi litteras ad te Philogono, liberto tuo, quas credo tibi postea redditas esse: in quibus idem te hortor et rogo, quod pueri tibi verbis meis nuntiarunt, ut Romam protinus pergas et properes. Primum enim te praesidio esse volui, si qui essent inimici, quorum crudelitas nondum esset nostra calamitate satiata. Deinde congressus nostri lamentationem pertimui: digressum vero non tulissem: atque etiam idipsum, quod tu scribis, metuebam, ne a me distrahi non posses. His de caussis hoc maximum malum, quod te non vidi, quo nihil amantissimis et coniunctissimis fratribus acerbius ac miserius videtur accidere potuisse, minus acerbum, minus miserum fuit, quam fuisset quum congressio, tum vero digressio nostra.

2. Nunc, si potes, id quod ego, qui fortis tibi semper videbar, non possum, erige te et confirma, si qua subeunda dimicatio erit. Spero, si quid mea spes habet auctoritatis, tibi et integritatem tuam, et morem in te civitatis, et aliquid etiam misericordiam nostri praesidii laturam. Sin eris ab isto periculo vacuus: ages scilicet, si quid agi posse de nobis putabis. De quo scribunt ad me quidem multi multa, et se sperare demonstrant: sed ego, quid sperem, non dispicio, quum inimici plurimum valeant, amici partim deseruerint me, partim etiam prodiderint: qui in meo reditu fortasse reprehensionem sui sceleris pertimescant. Sed ista qualia sint, tu velim perspicias, mihiq̄ue

declares. Ego tamen, quamdiu tibi opus erit, si quid periculi subeundum videbis, vivam. Diutius in hac vita esse non possum. Neque enim tantum virium habet ulla aut prudentia aut doctrina, ut tantum dolorem possit sustinere. Scio fuisse et honestius moriendi tempus, et utilius, sed non hoc solum, multa alia praetermisi: quae si queri velim praeterita, nihil agam, nisi ut augeam dolorem tuum, iudicem stultitiam meam. Illud quidem nec faciendum est, nec fieri potest, me diutius, quam aut tuum tempus aut firma spes postulabit, in tam misera tamque turpi vita commorari, ut, qui modo fratre fuerim, liberis, coniuge, copiis, genere ipso pecuniae beatissimus, dignitate, auctoritate, existimatione, gratia non inferior, quam qui umquam fuerunt amplissimi: is nunc, in hac tam afflicta perditaque fortuna, neque me neque meos lugere diutius possim.

3. Quare quid ad me scripsisti de permutatione? quasi vero nunc me non tuae facultates sustineant. Qua in re ipsa video miser et sentio, quid sceleris admiserim, quum de visceribus tuis et filii tui satisfactorus sis, quibus debes: ego acceptam ex aerario pecuniam tuo nomine frustra dissiparim. Sed tamen et M. Antonio, quantum tu scripseras, et Caepioni tantundem solutum est: mihi ad id, quod cogito, hoc, quod habeo, satis est. Sive enim restituimur, sive desperamur, nihil amplius opus est.

4. Tu, si forte quid erit molestiae, te ad Crassum et ad Calidium conferas, censeo. Quantum Hortensio credendum sit, nescio. Me summa simulatione amoris summaque assiduitate quotidiana sceleratissime insidiosissimeque tractavit, adiuncto quoque Arrio: quorum ego consiliis, promissis, praeceptis destitutus, in hanc calamitatem incidi. Sed haec occultabis, ne quid obsint. Illud caveto: (et eo puto, per Pomponium fovendum tibi esse ipsum Hortensium), ne ille versus, qui in te erat collatus, quum aedilitatem petebas, de lege Aurelia, falso testimonio confirmetur. Nihil enim tam timeo, quam ne, quum intelligant homines, quantum misericordiae nobis tuae preces et tua salus allatura sit, oppugnent te vehementius. Messalam tui studiosum esse arbitror: Pompeium etiam simulatorem puto. Sed haec utinam ne experire! quod precarer deos, nisi meas preces audire

desissent. Verumtamen precor, ut his infinitis nostris malis contenti sint: in quibus non modo tamen nullius inest peccati infamia, sed omnis dolor est, quod optime factis poena est maxima constituta.

5. Filiam meam et tuam, Ciceronemque nostrum quid ego, mi frater, tibi commendem? Quin illud moereo, quod tibi non minorem dolorem illorum orbitas afferet, quam mihi. Sed, te incolumi, orbi non erunt. Reliqua, ita mihi salus aliqua detur, potestasque in patria moriendi, ut me lacrimae non sinunt scribere. Etiam Terentiam velim tueare, mihiq; de omnibus rebus rescribas. Sis fortis, quoad rei natura patiatur. Idibus Iuniis, Thessalonicae. (Quint. I. 3.)

VIII. Pisone, Gabinio coss. 695.

Scribit se bene de fortuna sua sperare 1. Suam calamitatem ita magnam esse, ut Attico potius relevandus quam obriurgandus sit 2.

CICERO ATTICO S.

1. Acta quae essent usque ad VIII kalend. Iun. cognovi ex tuis litteris. Reliqua expectabam, ut tibi placebat, Thessalonicae: quibus allatis, facilius statuere potero, ubi sim. Nam, si erit caussa, si quid agetur, si spem videro, aut ibidem opperiar, aut me ad te conferam: sin, ut tu scribis, ista evanuerint, aliquid aliud videbimus. Omnino adhuc nihil mihi significatis, nisi discordiam istorum; quae tamen inter eos de omnibus potius rebus est, quam de me. Itaque, quid ea mihi prosit, nescio. Sed tamen, quoad me vos sperare vultis, vobis obtemperabo.

2. Nam quod me tam saepe, et tam vehementer obiurgas, et animo infirmo esse dicis: quaeso, ecquod tantum malum est, quod in mea calamitate non sit? ecquis umquam tam ex amplo statu, tam in bona caussa, tantis facultatibus ingenii, consilii, gratiae, tantis praesidiis bonorum omnium, concidit? Possum oblivisci, qui fuerim? non sentire, qui sim? quo caream honore? qua gloria? quibus liberis? quibus fortunis? quo fratre? quem ego (ut novum calamitatis genus attendas) quum pluris facerem,

quam me ipsum, semperque fecissem, vitavi, ne viderem, ne aut illius luctum squaloremque aspiccerem, aut me, quem ille florentissimum reliquerat, perditum illi afflictumque offerrem. Mitto cetera intolerabilia. Etenim fletu impedior. Hic utrum tandem sum accusandus, quod doleo: an, quod commisi, ut haec aut non retinerem, (quod facile fuisset, nisi intra parietes meos de mea pernicie consilia inirentur), aut certe vivus non amitterem? Haec eo scripsi, ut potius relevares me, quod facis, quam aut castigatione aut obiurgatione dignum putares; eoque ad te minus multa scribo, quod et moerore impedior, et quod exspectem istinc, magis habeo, quam quod ipse scribam. Quae si erunt allata, faciam te consilii nostri certiolem. Tu ut adhuc fecisti, quam plurimis de rebus ad me velim scribas; ut prorsus ne quid ignorem. Dat. XIV kal. Quint. Thessalonicae. (Att. III. 10.)

IX. Inchoata Thessalonicae, finita Dyrrhachii,
Pisone, Gabinio coss. 696.

De calamitatis suae magnitudine et spe restitutionis 1. A Plancio se adhuc retineri 2. De Pissonis humanitate et de Q. fratre 3. Rogat filii causa, ne vicum suum vendat 4. Cur Dyrrhachium profectus sit 5.

TVLLIVS. S. D. TERENTIAE SVAE, TVLLIOLAE SVAE,
CICERONI SVO.

1. Et litteris multorum et sermone omnium perfertur ad me, incredibilem tuam virtutem et fortitudinem esse teque nec animi, nec corporis laboribus defatigari. Me miserum! te, ista virtute, fide, probitate, humanitate, in tantas aerumnas propter me incidisse! Tulliolamque nostram, ex quo patre tantas voluptates capiebat, ex eo tantos percipere luctus! Nam quid ego de Cicerone dicam? qui quum primum sapere coepit, acerbissimos dolores miserasque percepit. Quae si, ut tu scribis, fato facta putarem, ferrem paullo facilius: sed omnia sunt mea culpa commissa, qui ab iis me amari putabam, qui invidebant, eos non sequerbar, qui petebant. Quod si nostris consiliis usi essemus, neque apud nos tantum valuisset sermo aut stultorum amicorum aut improborum, beatissimi viveremus. Nunc, quoniam sperare nos

amici iubent, dabo operam, ne mea valetudo tuo labori desit. Res quanta sit, intelligo, quantoque fuerit facilius manere domi, quam redire. Sed tamen, si omnes tribunos plebis habemus, si Lentulum tam studiosum, quam videtur, si vero etiam Pompeium et Caesarem, non est desperandum. De familia, quomodo placuisse amicis scribis, faciemus.

2. De loco nunc quidem iam abiit pestilentia; sed quamdiu fuit, me non attigit. Plancius, homo officiosissimus, me cupit esse secum, et adhuc retinet. Ego volebam loco magis deserto esse in Epiro, quo neque ipse veniret nec milites; sed adhuc Plancius me retinet. Sperat posse fieri, ut mecum in Italiam decedat. Quem ego diem si videro et si in vestrum complexum venero ac si et vos et me ipsum recuperare, satis magnum mihi fructum videbor percepisse et vestrae pietatis et meae.

3. Pisonis humanitas, virtus, amor in omnes nos tantus est, ut nihil supra possit. Utinam ea res ei voluptati sit! gloriae quidem video fore. De Q. fratre nihil ego te accusavi: sed vos, quum praesertim tam pauci sitis, volui esse quam coniunctissimos. Quibus me voluisti agere gratias, egi, et me a te certior factum esse scripsi.

4. Quod ad me, mea Terentia, scribis, te vicum vendituram: quid, obsecro te, (me miserum!) quid futurum est? Et, si nos premet eadem fortuna, quid puero misero fiet? Non queo reliqua scribere, (tanta vis lacrymarum est), neque te in eundem fletum adducam. Tantum scribo: si erunt in officio amici, pecunia non deerit: si non erunt, tu efficere tua pecunia non poteris. Per fortunas miseras nostras, vide, ne puerum perditum perdamus. Cui si aliquid erit: ne egeat, mediocri virtute opus est, et mediocri fortuna, ut cetera consequatur. Fac valeas, et ad me tabellarios mittas, ut sciam, quid agatur, et vos quid agatis. Mihi omnino iam brevis expectatio est. Tulliolae et Ciceroni salutem dic. Valet. D. ante diem VI. kal. Dec. Dyrrhachii.

5. Dyrrhachium veni, quod et libera civitas est, et in me officiosa et proxima Italiae. Sed si me offendet loci celebritas, alio me conferam, et ad te scribam. (Fam. XIV. 1.)

X. Dyrrhachii, Pisone, Gabinio coss. 696.

Queritur calamitatem sua culpa sibi contractam 1. Se tuto esse Dyrrhachii ubi rerum eventum expectat 2.

TVLLIUS S. D. TERENTIAE ET TVLLIAE ET CICERONI SVIS.

1. Accepi ab Aristocrito tres epistolas, quas ego lacrimis prope delevi. Conficior enim maerore, mea Terentia, nec meae me miseriae magis excruciant, quam tuae vestraeque. Ego autem hoc miserior sum, quam tu, quae es miserrima, quod ipsa calamitas communis est utriusque nostrum: sed culpa mea propria est. Meum fuit officium vel legatione vitare periculum, vel diligentia et copiis resistere, vel cadere fortiter. Hoc miserius, turpius, indignius nobis nihil fuit. Quare quum dolore conficior, tum etiam pudore. Pudet enim me uxori meae optimae, suavis-
simis liberis virtutem et diligentiam non praestitisse. Nam mi ante oculos dies noctesque versatur squalor vester et maeror et infirmitas valetudinis tuae; spes autem salutis pertenuis ostenditur. Inimici sunt multi, invidi paene omnes. Elicere nos magnum fuit, excludere facile est. Sed tamen quamdiu vos eritis in spe, non deficiam, ne omnia mea culpa cecidisse videantur.

2. Ut tuto sim, quod laboras, id mihi nunc facillimum est, quem etiam inimici volunt vivere in his tantis miseriis. Ego tamen faciam, quae praecipis. Amicis, quibus voluisti, egi gratias: et eas litteras Dexippo dedi: meque de eorum officio scripsi a te certiore esse factum. Pisonem nostrum mirifico esse studio in nos et officio, et ego perspicio et omnes praedicant. Dii faxint, ut tali genero mihi praesenti tecum simul et cum liberis nostris frui liceat! Nunc spes reliqua est in novis tribunis plebis et in primis quidem diebus: nam, si inveterarit, actum est. Ea re ad te statim Aristocritum misi, ut ad me continuo initia rerum et rationem totius negotii posses scribere; etsi Dexippo quoque ita imperavi, statim ut recurreret: et ad fratrem misi, ut crebro tabellarios mitteret. Nam ego eo nomine sum Dyrrhachii hoc tempore, ut quam celerrime, quid agatur, audiam, et sum tuto: civitas enim haec semper a me defensa est. Quum inimici nostri venire dicentur, tum in Epirum ibo. Quod scribis, te, si velim,

CIC. SELECT.

8

ad me venturam: ego vero, quum sciam magnam partem istius oneris abs te sustineri, te istic esse volo. Si perficitis, quod agitis: me ad vos venire oportet: sin autem: sed nihil opus est reliqua scribere. Ex primis aut summum secundis litteris tuis constituere poterimus, quid nobis faciendum sit. Tu modo ad me velim omnia diligentissime perscribas: etsi magis iam rem, quam litteras, debeo expectare. Cura, ut valeas et ita tibi persuadeas, mihi te carius nihil esse, nec umquam fuisse. Vale, mea Terentia, quam ego videre videor, itaque debilitor lacrimis. Vale. Pridie kal. Dec. (Fam. XIV. 3.)

XI. Dirrhachii, Pisone, Gabinio coss. 696.

Sibi in exilio tabescendum esse queritur.

CICERO ATTICO S.

Post tuum a me discessum litterae mihi Roma allatae sunt, ex quibus perspicio nobis in hac calamitate tabescendum esse: neque enim, (sed bonam in partem accipies), si ulla spes salutis nostrae subesset, tu pro tuo amore in me hoc tempore discessisses. Sed ne ingrati, aut ne omnia velle nobiscum una interire videamur, hoc omitto. Illud abs te peto, des operam, id quod mihi affirmasti, ut te ante kal. Ian. ubicumque erimus, sistas. (Att. III. 25.)

XII. Romae, Lentulo, Metello coss. 697.

Attico narrat qualis suus reditus fuerit 1. Quid in Senatu et in concione actum et quo in statu res suae sint 2.

CICERO ATTICO S.

1. Quum primum Romam veni, fuitque, cui recte ad te litteras darem, nihil prius faciendum mihi putavi, quam ut tibi absenti de reditu nostro gratularer. Cognoram enim, (ut vere scribam), te in consiliis mihi dandis nec fortiolem, nec prudentiorem, quam me ipsum, nec etiam pro praeterita mea in te observantia nimium in custodia salutis meae diligentem eundemque te, qui primis temporibus erroris nostri, aut potius furoris, particeps et falsi timoris socius fuisses, acerbissime discidium nostrum tulisse

plurimumque operae, studii, diligentiae, laboris ad conficiendum redditum meum contulisse. Itaque hoc tibi vere affirmo, in maxima laetitia et exoptatissima gratulatione unum ad cumulandum gaudium conspectum, aut potius complexum mihi tuum defuisse; quem semel nactus numquam dimisero: ac, nisi etiam praetermissos fructus tuae suavitatis praeteriti temporis omnes exegero, profecto hac restitutione fortunae me ipse non satis dignum iudicabo. Nos adhuc in nostro statu, quod difficillime recuperari posse arbitrati sumus, splendorem nostrum illum forensem et in senatu auctoritatem et apud viros bonos gratiam, magis, quam optaramus, consecuti sumus. In re autem familiari, quae quemadmodum fracta, dissipata, direpta sit, non ignoras, valde laboramus, tuarumque non tam facultatum, quas ego nostras esse iudico, quam consiliorum ad colligendas et constituendas reliquias nostras indigemus. Nunc, etsi omnia aut scripta esse a tuis arbitror aut etiam nuntiis ac rumore perlata, tamen ea scribam brevi, quae te puto potissimum ex meis litteris velle cognoscere. Pridie Nonas Sext. Dyrrhachio sum profectus, ipso illo die, quo lex est lata de nobis. Brundisium veni Nonis Sext. Ibi mihi Tulliola mea fuit praesto, natali suo ipso die, qui casu idem natalis erat et Brundisinae coloniae et tuae vicinae salutis: quae res animadversa a multitudinē, summa Brundisinorum gratulatione celebrata est. Ante diem VI. Id. Sext. cognovi, quum Brundisii essem; litteris Quinti fratris, mirifico studio omnium aetatum atque ordinum, incredibili concursu Italiae, legem comitiis centuriatis esse perlatam. Inde, a Brundisinis honestissimis ornatus, iter ita feci, ut undique ad me cum gratulatione legati convenerint. Ad Urbem ita veni, ut nemo ullius ordinis homo nomenclatori notus fuerit, qui mihi obviam non venerit, praeter eos inimicos, quibus id ipsum non liceret aut dissimulare aut negare. Quum venissem ad portam Capenam, gradus templorum ab infima plebe completi erant: a qua plausu maximo quum esset mihi gratulatio significata, similis et frequentia et plausus me usque ad Capitolium celebravit: in foroque et in ipso Capitolio miranda multitudo fuit.

2. Postridie in senatu, qui fuit dies Non. Septemb., senatui gratias egimus. Eo biduo quum esset annonae summa cari-

tas, et homines ad theatrum primo, deinde ad senatum concurrissent, impulsu Clodii, mea opera frumenti inopiam esse clamarent, quum per eos dies senatus de annona haberetur, et ad eius procurationem sermone non solum plebis, verum etiam bonorum Pompeius vocaretur, idque ipse cuperet, multitudoque a me nominatim, ut id decernerem, postularet: feci, et accurate sententiam dixi, quum abessent consulares, quod tuto se negarent posse sententiam dicere, praeter Messalam et Afranium. Factum est senatusconsultum in meam sententiam, ut cum Pompeio ageretur, ut eam rem susciperet lexque ferretur. Quo senatusconsulto recitato, quum continuo-more hoc insulso et novo-plausum meo nomine recitando dedisset; habui concionem: omnes magistratus praesentes praeter unum praetorem et duos tribunos plebis dederunt. Postridie senatus frequens, et omnes consulares nihil Pompeio postulanti negarunt. Ille legatos quindecim quum postularet, me principem nominavit et ad omnia me alterum se fore dixit. Legem consules conscripserunt, qua Pompeio per quinquennium omnis potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur: alteram Messius, qui omnis pecuniae dat potestatem, et adiungit classem et exercitum, et maius imperium in provinciis, quam sit eorum, qui eas obtineant. Illa nostra lex consularis nunc modesta videtur; haec Messii non ferenda. Pompeius illam velle se dicit, familiares hanc. Consulares, duce Favonio, fremunt; nos tacemus, et eo magis, quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt. Qui si sustulerint religionem, aream preclaram habebimus, superficiem consules ex senatusconsulto aestimabunt: sin aliter, demolientur, suo nomine locabunt: rem totam aestimabunt. Ita sunt res nostrae: ut in secundis, fluxae; ut in adversis, bonae. In re familiari valde sumus, ut scis, perturbati. Praeterea sunt quaedam domestica, quae litteris non committo. Quintum fratrem, insigni pietate, virtute, fide praeditum, sic amo, ut debeo. Te expecto; et oro, ut matures venire, eoque animo venias, ut me tuo consilio egere non sinas. Alterius vitae quoddam initium ordimur. Iam quidam, qui nos absentes defenderunt, incipiunt praesentibus occultae irasci, aperte invidere. Vehementer te requirimus. (Att. IV. 1.)

XIII. Romae, Cn. Lentulo, Philippo coss. 698.

Trebonii negotia in Cilicia Lentulo proconsuli commendat.

M. T. CICERO S. D. P. LENTULO PROCOS.

Aulo Trebonio, qui in tua provincia magna negotia et ampla et expedita habet, multos annos utor valde familiariter. Is quum antea semper et suo splendore et nostra ceterorumque amicorum commendatione gratiosissimus in provincia fuit, tum hoc tempore propter tuum in me amorem nostramque necessitudinem vehementer confidit, his meis litteris se apud te gratiosum fore. Quae ne spes eum fallat, vehementer rogo te; commendoque tibi eius omnia negotia, libertos, procuratores, familiam, in primisque, ut, quae T. Ampius de eius re decrevit, ea improbes, omnibusque rebus eum ita tractes, ut intelligat, meam commendationem non vulgarem fuisse. Vale. (Fam. I. 3.)

XIV. Romae, Cn. Lentulo, Philippo coss. 698.

Lentulum consolatur.

M. T. CICERO S. D. P. LENTULO PROCOS.

Quae gerantur, accipies ex Pollione, qui omnibus negotiis non interfuit solum, sed praefuit. Me in summo dolore, quem in tuis rebus capio, maxime scilicet consolatur spes, quod valde suspicor, fore, ut infringatur hominum improbitas et consiliis tuorum amicorum, et ipsa die: quae debilitat cogitationes et inimicorum et proditorum. Facile secundo loco me consolatur recordatio meorum temporum: quorum imaginem video in rebus tuis. Nam et si minore in re violatur tua dignitas, quam mea salus afflicta sit: tamen est tanta similitudo, ut sperem te mihi ignoscere, si ea non timuerim, quae ne tu quidem umquam timenda duxisti. Sed praesta te eum, qui mihi a teneris, ut Graeci dicunt, unguiculis es cognitus. Illustrabit, mihi crede, tuam amplitudinem hominum iniuria. A me omnia summa in te studia officiaque expecta. Non fallam opinionem tuam. Vale. (Fam. I. 6.)

XV. Antii, Marcellino, Philippo coss. 698.

De itinere suo per villas.

MARCVS Q. FRATRI S.

A. d. III. Id. April. ante lucem hanc epistolam conscripseram, scripseramque in itinere, ut eo die apud T. Titium in Anagnino manerem. Postridie autem in Laterio cogitabam: inde, quum in Arpinati quinque dies fuisset, ire in Pompeianum: rediens aspicere Cumanum, ut, quoniam in Non. Maias Miloni dies prodita est, prid. Non. Romae essem, teque, mi carissime et suavissime frater, ad eam diem (ut sperabam) viderem. Aedificationem Arcani ad tuum adventum sustentari placebat. Fac, mi frater, ut valeas quamprimumque venias. (Quint. II. 7.)

XVI. Marcellino, Philippo coss. 698.

Luceium rogat, ut historiam rerum suarum a principio coniurationis Catilinae usque ad reditum ab exsilio conscribat.

M. C. S. D. L. LVCCEIO. Q. F.

1. Coram me tecum eadem haec agere saepe conantem deteruit pudor quidam paene subrusticus; quae nunc expromam absens audacius. Epistola enim non erubescit. Ardeo cupiditate incredibili, neque, (ut ego arbitror), reprehendenda, nomen ut nostrum scriptis illustretur et celebretur tuis. Quod etsi mihi saepe ostendis te esse facturum, tamen ignoscas velim huic festinationi meae. Genus enim scriptorum tuorum, etsi erat semper a me vehementer expectatum, tamen vicit opinionem meam, meque ita vel cepit, vel incendit, ut cuperem quam celerrime res nostras monumentis commendari tuis. Neque enim me solum commemoratio posteritatis ad spem quamdam immortalitatis rapit, sed etiam illa cupiditas, ut vel auctoritate testimonii tui, vel iudicio benevolentiae, vel suavitate ingenii, vivi perfruamur. Neque tamen, haec quum scribebam, erám nescius, quantis oneribus premerere susceptarum rerum et iam institutarum; sed quia videbam, *Italicici belli et civilis historiam* iam a te paene esse perfectam: dixeras autem mihi, te reliquas res ordiri: deesse mihi nolui, quin te admo-

nerem, ut cogitares, coniunctene malles cum reliquis rebus nostra contexere, an, ut multi Graeci fecerunt, Callisthenes Troicum bellum, Timaeus Pyrrhi, Polybius Numantinum, (qui omnes a perpetuis suis historiis ea, quae dixi, bella separaverunt,) tu quoque item civilem coniurationem ab hostilibus externisque bellis seiungeres. Equidem ad nostram laudem non multum video interesse; sed ad properationem meam quiddam interest, non te expectare, dum ad locum venias, ac statim caussam illam totam et tempus arripere. Et simul, si uno in argumento unaque in persona mens tua tota versabitur: cerno iam animo, quanto omnia uberiora atque ornatiora futura sint. Neque tamen ignoro, quam impudenter faciam, qui primum tibi tantum oneris imponam, (potest enim mihi denegare occupatio tua), deinde etiam, ut ornes mea, postulem. Quid, si illa tibi non tanto opere videntur ornanda? Sed tamen, qui semel verecundiae fines transierit, eum bene et naviter oportet esse impudentem. Itaque te plane etiam rogo, ut et ornes ea vehementius etiam, quam fortasse sentis, et in eo leges historiae negligas gratiamque illam, de qua suavissime quodam in proemio scripsisti, a qua te flecti non magis potuisse demonstras, quam Herculem Xenophontium illum a voluptate, ea si me tibi vehementius commendabit, ne aspernere, amorique nostro plusculum etiam, quam concedat veritas, largiare. Quod si te adducemus, ut hoc suscipias, erit, ut mihi persuadeo, materies digna facultate et copia tua.

2. A principio enim coniurationis usque ad reditum nostrum videtur mihi modicum quoddam corpus confici posse: in quo et illa poteris uti civilium commutationum scientia vel in explicandis caussis rerum novarum vel in remediis incommodorum, quum et reprehendes ea, quae vituperanda duces, et, quae placebunt, exponendis rationibus comprobabis, et, si liberius, ut consuesti, agendum putabis, multorum in nos perfidiam, insidias, proditionem notabis. Multam etiam casus nostri tibi varietatem in scribendo suppeditabunt, plenam cuiusdam voluptatis, quae vehementer animos hominum in legendo retinere possit. Nihil est enim aptius ad delectationem lectoris, quam temporum varietates, fortunaeque vicissitudines: quae etsi nobis optabiles in experiendo non fuerunt, in legendo tamen erunt iucundae. Habet enim

praeteriti doloris secura recordatio delectationem. Ceteris vero, nulla perfunctis propria molestia, casus autem alienos sine ullo dolore intuentibus, etiam ipsa misericordia est iucunda. Quem enim nostrum ille moriens apud Mantineam Epaminondas non cum quadam miseratione delectat? qui tum denique sibi avelli iubet spiculum, posteaquam ei percontanti dictum est, clypeum esse saluum: ut etiam in vulneris dolore aequo animo cum laude moreretur. Cuius studium in legendo non erectum Themistocli fuga redituque tenetur? Etenim ordo ipse annalium mediocriter nos retinet, quasi enumeratione fastorum. At viri saepe excellentis ancipites varique casus habent admirationem, expectationem, laetitiam, molestiam, spem, timorem: si vero exitu notabili concluduntur, expletur animus iucundissima lectionis voluptate.

3. Quo mihi acciderit optatius, si in hac sententia fueris, ut a continentibus tuis scriptis, in quibus perpetuam rerum gestarum historiam complecteris, secernas hanc quasi fabulam rerum eventorumque nostrorum. Habet enim varios actus multasque actiones et consiliorum et temporum. Ac non vereor, ne assentatiuncula quadam aucupari tuam gratiam videar, quum hoc demonstrum, me a te potissimum ornari celebrarique velle. Neque enim tu is es, qui, qui sis, nescias, et qui non eos magis, qui te non admirentur, invidos, quam eos, qui laudent, assentatores arbitrere: neque autem ego sum ita demens, ut me sempiternae gloriae per eum commendari velim, qui non ipse quoque in me commendando propriam ingenii gloriam consequatur. Neque enim Alexander ille gratiae causa ab Apelle potissimum pingi et a Lysippo fingi volebat; sed quod illorum artem quum ipsis, tum etiam sibi gloriae fore putabat. Atque illi artifices corporis simulacra ignotis nota faciebant: quae vel si nulla sint, nihilo sint tamen obscuriores clari viri. Nec minus est Spartiastes Agesilaus ille perhibendus, qui neque pictam neque fictam imaginem suam passus est esse, quam qui in eo genere elaborarunt. Unus enim Xenophontis libellus in eo rege laudando facile omnes imagines omnium statuasque superavit. Atque hoc praestantius mihi fuerit et ad laetitiam animi et ad memoriae dignitatem, si in tua scripta pervenero, quam si in ceterorum,

quod non ingenium mihi solum suppeditatum fuerit tuum, sicut Timoleonti a Timaeo, aut ab Herodoto Themistocli, sed etiam auctoritas clarissimi et spectatissimi viri, et in republica maximis gravissimisque caussis, cogniti atque in primis probati: ut mihi non solum praeconium, quod, quum in Sigeum venisset Alexander, ab Homero Achilli tributum esse dixit, sed etiam grave testimonium impertitum clari hominis magnique videatur. Placet enim Hector ille mihi Naevianus, qui non tantum *laudari* se laetatur, sed addit etiam, *a laudato viro*.

4. Quod si a te non impetro, hoc est, si qua te res impedierit, (neque enim fas esse arbitror, quidquam me rogantem abs te non impetrare), cogar fortasse facere, quod nonnulli saepe reprehenderunt: scribam ipse de me: multorum tamen exemplo et clarorum virorum. Sed, quod te non fugit, haec sunt in hoc genere vitia. Et verecundius ipsi de sese scribant necesse est, si quid est laudandum et praetereant, si quid reprehendendum est. Accedit etiam, ut minor sit fides, minor auctoritas, multi denique reprehendant et dicant, verecundiores esse praecones ludorum gymniorum, qui, quum ceteris coronas imposuerint victoribus eorumque nomina magna voce pronuntiarint, quum ipsi ante ludorum missionem corona donentur, alium praeconem adhibeant, ne sua voce ipsi se victores esse praedicent. Haec nos vitare cupimus et, si recipis caussam nostram, vitabimus; idque ut facias, rogamus. Ac ne forte mirere, cur, quum mihi saepe ostenderis, te accuratissime nostrorum temporum consilia atque eventus litteris mandaturum, a te id nunc tanto opere, et tam multis verbis petamus: illa nos cupiditas incendit, de qua initio scripsi, festinationis, quod alacres animo sumus; ut et ceteri, viventibus nobis, ex libris tuis nos cognoscant, et nosmetipsi vivi gloriola nostra perfruamur. His de rebus quid acturus sis, si tibi non est molestum, rescribas mihi velim. Si enim suscipis caussam, conficiam commentarios rerum omnium: sin autem differs me in tempus aliud, coram tecum loquar. Tu interea non cessabis, et ea, quae habes instituta, perpolies nosque diliges. Vale. (Fam. V. 12.)

XVII. Romae, Pompeio II. Crasso II. coss. 699.

Ludos a Pompeio iterum consule editos describit 1. Se quidem iis minime delectatum 2.

M. CICERO S. D. M. MARIO.

1. Si te dolor aliquis corporis aut infirmitas valetudinis tuae tenuit, quo minus ad ludos venires, fortunae magis tribuo, quam sapientiae tuae; sin haec, quae ceteri mirantur, contemnenda duxisti, et, quum per valetudinem posses, venire tamen noluisti; utrumque laetor, et sine dolore corporis te fuisse, et animo valuisse, quum ea, quae sine caussa mirantur alii, neglexeris; modo, ut tibi constiterit fructus otii tui; quo quidem tibi perfrui mirifice licuit, quum esses in ista amoenitate paene solus relictus. Neque tamen dubito, quin tu ex illo cubiculo tuo, ex quo tibi Stabianum perforasti et patefecisti Misenum, per eos dies matutina tempora lectiunculis consumpseris: quum illi interea, qui te istic reliquerant, spectarent communes mimos semisomni. Reliquas vero partes diei tu consumebas his delectationibus, quas tibi ipse ad arbitrium tuum comparas; nobis autem erant ea perpetienda, quae scilicet Sp. Maecius probavisset. Omnino, si quaeris, ludi apparatissimi: sed non tui stomachi: coniecturam enim facio de meo. Nam primum honoris caussa in scenam redierant ii, quos ego honoris caussa de scena decessisse arbitrabar. Deliciae vero tuae, noster Aesopus, eiusmodi fuit, ut ei desinere per omnes homines liceret. Is iurare quum coepisset, vox eum defecit in illo loco: SI SCIENS FALLO. Quid tibi ego alia narrem? nosti enim reliquos ludos: quid? ne id quidem leporis habuerunt, quod solent mediocres ludi. Apparatus enim spectatio tollebat omnem hilaritatem: quo quidem apparatu non dubito, quin animo aequissimo carueris. Quid enim delectationis habent sexcenti muli in *Clytaemnestra*? aut in *Equo Troiano* craterarum tria millia? aut armatura varia peditatus et equitatus in aliqua pugna? quae popularem admirationem habuerunt: delectationem tibi nullam attulissent. Quod si tu per eos dies operam dedisti Protopheni tuo, dummodo is tibi quidvis potius, quam orationes meas legerit: nae tu haud paullo plus, quam quisquam nostrum, dele-

ctationis habuisti. Non enim te puto Graecos aut Oscos ludos desiderare; praesertim quum Oscos ludos vel in senatu nostro spectare possis, Graecos vero ita non ames, ut ne ad villam quidem tuam via Graeca ire soleas. Nam quid ego te athletas putem desiderare, qui gladiatores contempseris? in quibus ipse Pompeius confitetur, se et operam et oleum perdidisse. Reliquae sunt venationes binae per dies quinque: magnificae, nemo negat. Sed quae potest esse homini polito delectatio, quum aut homo imbecillus a valentissima bestia laniatur, aut praeclara bestia venabulo transverberatur? quae tamen, si videnda sunt, saepe vidisti: neque nos, qui haec spectavimus, quidquam novi vidimus. Extremus elephantorum dies fuit: in quo admiratio magna vulgi atque turbae, delectatio nulla exstitit. Quin etiam misericordia quaedam consecuta est atque opinio eiusmodi, esse quamdam illi belluae cum genere humano societatem.

2. His ego tamen diebus, ludis scenicis, ne forte videar tibi non modo beatus, sed liber omnino fuisse, dirupi me paene in iudicio Galli Caninii, familiaris tui. Quod si tam facilem populum haberem, quam Aesopus habuit: libenter mehercule artem desinerem tecumque et cum similibus nostri viverem. Nam me quum antea taedebat, quum et aetas et ambitio me hortabatur, et licebat denique, quem nolebam, non defendere: tum vero hoc tempore vita nulla est. Neque enim fructum ullum laboris exspecto, et cogor nonnumquam homines non optime de me meritos, rogatu eorum, qui bene meriti sunt, defendere. Itaque quaero causas omnes aliquando vivendi arbitrato meo: teque, et istam rationem otii tui et laudo vehementer et probo: quodque nos minus intervisis, hoc fero animo aequiore, quod, si Romae esses, tamen neque nos lepore tuo neque te, (si qui est in me) meo frui liceret propter molestissimas occupationes meas; quibus si me relaxaro, (nam, ut plane exsolvam, non postulo), te ipsum, qui multos annos nihil aliud commentaris, docebo profecto, quid sit humaniter vivere. Tu mihi modo istam imbecillitatem valetudinis tuae sustenta et tuere, ut facis, ut nostras villas obire, et mecum nostra simul lecticula concursare possis. Haec ad te pluribus verbis scripsi, quam soleo, non otii abundantia, sed amoris erga te, quod me quadam epistola sub-

invitaras, si memoria tenes, ut ad te aliquid eiusmodi scriberem, quo minus te praetermisisses ludos poeniteret. Quod si assecutus sum, gaudeo: sin minus, hoc me tamen consolor, quod posthac ad ludos venies, nosque vises, neque in epistolis relinques meis spem aliquam delectationis tuae. Vale. (Fam. VII. 1.)

XVIII. Romae, Pompeio II. Crasso II. Coss. 699.

Oppium praesentem et Eguatii absentis negotia commendat.

M. T. CICERO S. D. Q. PHILIPPO PROCOS.

Etsi non dubito, pro tua in me observantia, proque nostra necessitudine, quin commendationem meam memoria teneas: tamen etiam atque etiam eundem tibi L. Oppium, familiarem meum, praesentem, et L. Eguatii, familiarissimi mei, absentis negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est, familiaritasque, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Idque ut facias, te vehementer rogo. (Fam. XIII. 74.)

XIX. Romae, Domitio, App. Pulchro coss. 700.

C. Trebatium Testam iurisconsultum diligentissime commendat.

CICERO S. D. CAESARI IMP.

Vide, quam mihi persuaserim, te me esse alterum, non modo in his rebus, quae ad me ipsum, sed etiam in iis, quae ad meos pertinent. C. Trebatium cogitaram, quocunque exirem, mecum ducere, ut eum meis omnibus studiis, beneficiis quam ornatissimum domum reducerem. Sed posteaquam et Pompeii commoratio diuturnior erat, quam putaram, et mea quaedam tibi non ignota dubitatio, aut impedire profectionem meam videbatur aut certe tardare: vide quid mihi sumpserim. Coepi velle, ea Trebatium expectare a te, quae sperasset a me. Neque mehercule minus ei prolixè de tua voluntate promisi, quam eram solitus de mea polliceri. Casus vero mirificus quidam intervenit, quasi vel testis opinionis meae vel sponsor humanitatis tuae.

Nam quum de hoc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratius domi meae, litterae mihi dantur a te: quibus in extremis scriptum erat: » *M. Orfium, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel hunc Leptae delega, si vis. Tu, ad me alium mitte, quem ornem.* » Sustulimus manus et ego, et Balbus. Tanta fuit opportunitas, ut illud nescio quod, non fortuitum, sed divinum videretur. Mitto igitur ad te Trebatium, atque ita mitto, ut initio mea sponte, post autem invitatu tuo mittendum duxerim. Hunc, mi Caesar, sic velim omni tua comitate complectare, ut omnia, quae per me possis adduci, ut in meos conferre velis, in tantum hunc conferas. De quo tibi homine haec spondeo, non illo vetere verbo meo, quod, quum ad te de Milone scripsissem, iure lusisti, sed more Romano, quo modo homines non inepti loquuntur; probiorem hominem, meliorem virum, prudentiorem esse neminem. Accedit etiam, quod familiam ducit in iure civili, singularis memoria, summa scientia. Huic ego neque tribunatum, neque praefecturam neque ullius beneficii certum nomen peto: benevolentiam tuam et liberalitatem peto: neque impedio, quo minus, si tibi ita placuerit, etiam hisce eum ornes gloriolae insignibus: totum denique hominem tibi ita trado de manu (ut aiunt), in manum tuam istam et victoria et fide praestantem. Sumus enim putidiusculi, quamquam per te vix licet: verum, ut video, licebit. Cura, ut valeas, et me, ut amas, ama. (Fam. VII. 5.)

XX. Romae, Domitio, Appio Pulchro coss. 700.

Studium suum in commendando significat: monet ut a Caesare omnia expectet.

CICERO TREBATIO.

Ego te commendare non desisto: sed, quid proficiam, ex te scire cupio. Spem maximam habeo in Balbo: ad quem de te diligentissime et saepissime scribo. Illud soleo mirari, non ne toties accipere tuas litteras, quoties a Quinto mihi fratre afferantur. In Britannia nihil esse audio neque auri, neque argenti. Id si ita est, essedum aliquod suadeo copias, et ad nos quam primum recurras. Sin autem sine Britannia tamen assequi, quod

volumus, possumus, perfice, ut sis in familiaribus Caesaris. Multum te in eo frater adiuuabit meus, multum Balbus: sed, (mihi crede), tuus pudor et labor plurimum. Imperatorem liberalissimum, aetatem opportunissimam, commendationem certe singularem habes: ut tibi unum timendum sit, ne ipse tibi defuisse videare. (Fam. VII, 7.)

XXI. In Cumano, Domitio, Appio Pulchro coss. 700.

Suam de Tironis valetudine sollicitudinem significat.

M. T. CICERO S. P. D. TIRONI.

Aegypta ad me venit prid. Id. April. Id etsi mihi nuntiavit, te plane febris carere, et belle habere: tamen, quod negavit te potuisse ad me scribere, curam mihi attulit; et eo magis, quod Hermia, quem eodem die venire oportuerat, non venerat. Incredibili sum sollicitudine de tua valetudine: qua si me liberaris, ego te omni cura liberabo. Plura scriberem, si iam putarem libenter te legere posse. Ingenium tuum, quod ego maximi facio, confer ad te mihi tibiue conservandum. Cura te etiam atque etiam diligenter. Vale.

Scripta iam epistola, Hermia venit. Accepi tuam epistolam vacillantibus litterulis: nec mirum, tam gravi morbo. Ego ad te Aegyptam misi, (quod nec inhumanus est et te visus est mihi diligere; ut is tecum esset: et cum eo coquum, quo uterere. Vale. (Fam. XVI. 15.)

XXII. In Cumano, Domitio, Appio Pulchro coss. 700.

Tironem ad se venire cupit, sed timet, ne via noceat valetudini.

M. T. CICERO S. P. D. TIRONI.

Ego vero cupio te ad me venire: sed viam timeo. Gravissime aegrotasti: inedia et purgationibus et vi ipsius morbi consumptus es. Graves solent offensiones esse ex gravibus morbis, si quae culpa commissa est. Iam ad id biduum, quod fueris in via, dum in Cumanum venis, accedent continuo ad reditum dies quinque. Ego in Formiano a. d. iiii. kalend. esse volo. Ibi te ut firmum offendam, mi Tiro, effice. Litterulae meae, sive

nostrae, tui desiderio oblanguerunt. Hac tamen epistola, quam Acastus attulit, oculos paullum sustulerunt. Pompeius erat apud me, quum haec scribebam, hilare et libenter. Ei cupienti audire nostra dixi sine te omnia mea muta esse. Tu Musis nostris, para ut operas reddas. Nostra ad diem dictam fient. Docui enim te, fides εἴ τι μὲν quod haberet. Fac plane ut valeas. Nos ad summum. Vale. xiv. kal. (Fam. XVI. 10.)

XXIII. In Cumano, Domitio, App. Pulchro coss. 700.

Rogat, ut sibi Attici libri pateant; ut si quid novi habeat ad se scribat; seque quamprimum revisat.

CICERO ATTICO S.

Vestorius noster me per litteras facit certiore, te Roma a. d. VI. Id. Mai. putare profectum esse tardius, quam dixerat, buod minus valuisses. Si iam melius vales, vehementer gaudeo. Velim, domum ad te scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus, ac si ipse adesses, quum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus ex iis libris ad eos, quos in manibus habeo: quos, ut speso, tibi valde probabo. Tu velim, si quid forte novi habes, maxime a Quinto fratre, deinde a C. Caesare, et si quid forte de comitiis, de republica, (soles enim tu haec festive odorari) scribas ad me: si nil habebis, tamen scribas aliquid. Numquam enim mihi tua epistola aut intempestiva aut loquax visa est. Maxime autem rogo, rebus tuis totoque itinere ex sententia confecto, nos quamprimum revisas. Dionysium iube salvere. Cura ut valeas. (Att. IV. 14)

XXIV. Romae, sub interregno 701.

Per iocum exagitat Trebatium 1. Iterum se eum Caesari commendasse scribit 2.

CICERO S. D. TREBATIO.

1. Legi tuas litteras: ex quibus intellexi, te Caesari nostro valde iureconsultum videri. Est quod gaudeas, te in ista loca venisse, ubi aliquid sapere viderere. Quod si in Britanniam quoque profectus esses, profecto nemo in illa tanta insula peritior

te fuisset. Verumtamen (rideamus licet: sum enim a te invitatus); subinvideo tibi, ultro te etiam arcessitum ab eo, ad quem ceteri, non propter superbiam eius, sed propter occupationem, aspirare non possunt. Sed tu in ista epistola nihil mihi scripsisti de tuis rebus, quae mehercule mihi non minori curae sunt, quam meae. Valde metuo, ne frigeas in hibernis: quamobrem camino luculento utendum censeo: idem Mucio et Manilio placebat: praesertim qui sagis non abundares. Quamquam vos nunc istic satis calere audio: quo quidem nuntio valde mehercule de te timueram. Sed tu in re militari multo es cautior, quam in advocationibus; qui neque in Oceano natare volueris, studiosissimus homo natandi, neque spectare essedarios, quem antea ne andabata quidem defraudare poteramus. Sed iam satis iocati sumus. Ego de te ad Caesarem quam diligenter scripserim, tute scis: quam saepe, ego. Sed mehercule iam intermiseram, ne viderer liberalissimi hominis meique amantissimi voluntati erga me diffidere. Sed tamen his litteris, quas proxime dedi, putavi esse hominem commonendum. Id feci. Quid profecerim, facias me velim certiozem, et simul de toto statu tuo consiliisque omnibus. Scire enim cupio, quid agas, quid exspectes, quam longum istum tuum discessum a nobis futurum putes. Sic enim tibi persuadeas velim, unum mihi esse solatium, quare facilius possim pati, te esse sine nobis, si tibi esse id emolumento sciam: sin autem id non est, nihil duobus nobis est stultius; me, qui te non Romam attraham; te, qui non huc advoles. Una mehercule nostra vel severa vel iocosa congressio, pluris erit, quam non modo hostes, sed etiam fratres nostri Aëdui. Quare omnibus de rebus fac ut quamprimum sciam. (Fam. VII. 10)

XXV. Romae, Appio Pulchro coss. 706.

Trebatium timiditatis arguit, et alia per iocum adiungit.

M. T. CICERO S. D. TREBATIO.

In Equo Troiano scis esse in extremo, *sero sapiunt*. Tu tamen, mi vetule, non sero. Primas illas rabiosulas, sat fatuas, dedisti. Deinde, quod in Britannia non nimis φιλοθῆσζον te praebuisti, plane non reprehendo. Nunc vero in hibernis intectus

mihi videris. Itaque te commovere non curas. *Usquequaque sapere oportet: id erit telum acerrimum.* Ego si foris coenitarem, Cn. Octavio familiari tuo, non defuissem. Cui tamen dixi, quum me aliquoties invitaret: Oro te, quis tu es? sed mehercule, extra iocum, homo bellus est: vellem eum tecum abduxisses. Quid agatis, ecquid in Italiam venturi sitis hac hyeme, fac plane sciam. Balbus mihi confirmavit te divitem futurum. Id utrum Romano more locutus sit, bene nummatum te futurum, an, quomodo Stoici dicunt, *omnes esse divites, qui coelo et terra frui possint*; postea videro. Qui istinc veniunt, superbiam tuam accusant, quod negant te percontantibus respondere. Sed tamen est, quod gaudeas. Constat enim inter omnes, neminem te uno Samarobrivaе iuris peritorem esse. (Fam. VII. 16.)

XXVI. Romae, Domitio, Appio Pulchro coss. 700.

Salvum Philippum revertisse gratulatur. Egnatii et Oppii causa gratias agit. Vt Antipatri filios sibi condonet, rogat.

M. T. CICERO S. D. Q. PHILIPPO PROCOS.

Gratulor tibi, quod ex provincia salvum te ad tuos recepisti, incolumi fama et republica. Quod si Romae te vidissem, coram gratias egissem, quod tibi L. Egnatius, familiarissimus meus, absens, L. Oppius praesens curae fuisset. Cum Antipatro Derbete mihi non solum hospitium, verum etiam summa familiaritas intercedit. Ei te vehementer succensusse audivi, et moleste tuli. De re nihil possum iudicare, nisi illud mihi certe persuadeo, te, talem virum, nihil temere fecisse. A te autem, pro vetere nostra necessitudine, etiam atque etiam peto, ut eius filios, qui in tua potestate sunt, mihi potissimum condones: nisi quid exstimas in ea re violari existimationem tuam. Quod ego si arbitrarer, numquam te rogarem: mihi que tua fama multo antiquior esset, quam illa necessitudo est. Sed mihi ita persuadeo, (potest fieri, ut fallar), eam rem laudi tibi potius, quam vituperationi fore. Quid fieri possit, et quid mea causa facere possis, (nam quin velis, non dubito), velim, si tibi grave non erit, certiore me facias. (Fam. XIII. 73.)

CIC. SELECT.

XXVII.

Anno incerto.

Q. Pompeium commendat.

CICERO S. P. D. CVRIO PROC.

Q. Pompeius, Sext. F. multis et veteribus caussis necessitudinis mihi coniunctus est. Is, quum antea meis commendationibus et rem et gratiam et auctoritatem suam tueri consuerit, nunc profecto, te provinciam obtinente, meis litteris assequi debet, ut nemini se intelligat commendatiorem umquam fuisse. Quamobrem a te maiorem in modum peto, ut, quum omnes meos aeque ac tuos observare, pro nostra necessitudine, debeas, hunc in primis ita in tuam fidem recipias, ut ipse intelligat, nullam rem sibi maiori usui aut ornamento, quam meam commendationem esse potuisse. Vale. (Fam. XIII. 49.)

XXVIII.

Romae, sub interregno 701.

De litterarum negligentia accusatus se excusat 1. De Curionis absentia dolet, eumque hortatur ut expectationem sui, quam excitaverat, tueatur. 2.

M. T. CICERO S. D. C. CVRIONI.

1. Quamquam me nomine negligentiae suspectum tibi esse doleo: tamen non tam mihi molestum fuit, accusari abs te officium meum, quam iucundum, requiri; praesertim quum, in quo accusabar, culpa vacarem; in quo autem desiderare te significabas meas litteras, prae te ferres perspectum mihi quidem, sed tamen dulcem et optatum amorem tuum. Equidem neminem pretermisi, quem quidem ad te perventurum putarem, cui litteras non dederim. Etenim quis est tam in scribendo impiger, quam ego? a te vero bis terve summum, et eas perbreves accepi. Quare, si iniquus es in me iudex, condemnabo eodem ego te crimine: sin me id facere noles, te mihi aequum praebere debebis. Sed de litteris hactenus. Non enim vereor, ne non scribendo te expleam, praesertim si in eo genere studium meum non aspernabere.

2. Ego te abfuisse tamdiu a nobis, et dolui, quod carui fructu iucundissimae consuetudinis, et laetor, quod absens omnia

cum maxima dignitate es consecutus, quodque in omnibus tuis rebus meis optatis fortuna respondit. Breve est, quod me tibi praecipere meus incredibilis in te amor cogit. Tanta est expectatio vel animi vel ingenii tui, ut ego te obsecrare obtestarique non dubitem, sic ad nos conformatus revertare, ut, quam expectationem tui concitasti, hanc sustinere ac tueri possis. Et quoniam meam tuorum erga me meritorum memoriam nulla umquam delebit oblivio, te rogo, ut memineris, quantaecumque tibi accessiones fient et fortunae et dignitatis, eas te non potuisse consequi, nisi meis puer olim fidelissimis atque amantissimis consiliis paruisses. Quare hoc animo in nos esse debebis, ut aetas nostra, iam ingravescens in amore atque in adolescentia tua conquiescat. Vale. (Fam. II. 1.)

XXIX. Romae, sub interregno 701.

Patris mortem Curioni absenti significat.

M. T. CICERO S. D. C. CURIONI.

Gravi teste privatus sum amoris summi erga te mei, patre tuo, clarissimo viro: qui cum suis laudibus, tum vero te filio, superasset omnium fortunam, si ei contigisset, ut te ante videret, quam e vita discederet. Sed spero nostram amicitiam non egere testibus. Tibi patrimonium dii fortunent. Me certe habebis, cui et carus aequae sis et iucundus, ac fuisti patri. (Fam. II. 2.)

XXX. Romae, sub interregno 701.

Curionis libertum excusat quod in patris funere ludos populo non promiserit; et quid sibi de his videatur, docet.

M. T. CICERO S. D. C. CURIONI.

Rupae studium non defuit declarandorum munerum tuo nomine: sed nec mihi placuit, nec cuiquam tuorum, quidquam te absente fieri, quod tibi, quum venisses, non esset integrum. Equidem quid sentiam, aut scribam ad te postea pluribus, aut, ne ad ea meditare, imparatum te offendam, coramque contra istam rationem, meam dicam: ut aut te in meam sententiam adducam, aut certe testatum apud animum tuum relinquam,

quid senserim; ut, si quando (quod nolim) displicere tibi consilium tuum coeperit, possis meum recordari. Brevi tamen sic habeto, in eum statum temporum tuum reditum incidere, ut iis bonis, quae tibi natura, studio, fortuna data sunt, facilius omnia, quae sunt amplissima in republica, consequi possis, quam muneribus: quorum neque facultatem quisquam admiratur: (est enim copiarum, non virtutis): neque quisquam est, quin satietate iam defessus sit. Sed aliter, atque ostenderam, facio, qui ingrediar ad explicandam rationem sententiae meae. Quare omnem hanc disputationem in adventum tuum differo. Summa scito tui expectationem esse, eaque a te expectari, quae a summa virtute summoque ingenio expectanda sunt: ad quae si es, ut debes, paratus, (quod ita esse confido), plurimis maximisque muneribus et nos amicos et cives tuos universos et rempublicam afficies. Illud cognoscas profecto, mihi te neque cariorum neque iucundiorum esse quemquam. (Fam. II. 3.)

XXXI.

Romae, sub interregno 701.

*Intermissionem litterarum excusat; deinde liberius
pro more iocatur.*

M. T. CICERO S. D. TREBATIO.

Adeone me iniustum esse existimasti, ut tibi irascerer, quod parum mihi constans et nimium cupidus decedendi viderere, ob eamque causam me arbitrarere litteras ad te iamdiu non misissem? Mihi perturbatio animi tui, quam primis litteris perspiebam, molestiam attulit. Neque alia ulla fuit causa intermissionis epistolarum, nisi quod, ubi esses, plane nesciebam. Hic tu me etiam insimulas, nec satisfactionem meam accipis. Audi, Testa mi. Utrum superbiorum te pecunia facit, an quod te imperator consulit? Moriar, ni, quae tua gloria est, puto te malle a Caesare consuli, quam inaurari. Si vero utrumque est: quis te feret praeter me, qui omnia ferre possum? Sed, ut ad rem redeam, te istic invitum non esse vehementer gaudeo: et, ut illud erat molestum, sic hoc est iucundum. Tantum metuo, ne artificium tuum tibi parum prosit. Nam, ut audio, istic

*non ex iure manu consertum, sed mage ferro
rem repetunt.*

Et tu soles ad vim faciundam adhiberi? neque est, quod illam exceptionem in interdicto pertimescas: QUOD TV PRIOR VI HOMINIBVS ARMATIS NON VENERIS? Scio enim, te non esse procacem in lacescendo. Sed, ut ego quoque te aliquid admoneam de nostris cautionibus: Treviros vites censeo. Audio capitales esse. Mallem auro, aere, argento essent. Sed alias iocabimur. Tu ad me de istis rebus omnibus scribas velim quam diligentissime. A. d. iv. Non. Mart. (Fam. VII. 13)

XXXII. Romae, sub interregno 701

*Diversa epistolarum esse genera scribit, quarum nullum
sibi hoc tempore conveniat. Curionem ad studium
laudis hortatur.*

M. T. CICERO S. D. C. CURIONI.

Epistolarum genera multa esse non ignoras: sed unum illud certissimum, cuius caussa, inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentes, si quid esset, quod eos scire, aut nostra aut ipsorum interesset. Huius generis litteras a me profecto non expectas. Tuarum enim rerum domesticos habes et scriptores et nuncios. In meis autem rebus nihil est sane novi. Reliqua sunt epistolarum genera duo, quae me magno opere delectant, unum familiare et iocosum, alterum severum et grave. Vtro me minus deceat uti, non intelligo. Iocerne tecum per litteras? civem mehercule non puto esse, qui temporibus his ridere possit. An gravius aliquid scribam? quid est, quod possit graviter a Cicerone scribi ad Curionem, nisi de republica? Atque in hoc genere haec mea caussa est, ut neque ea, quae sentio, nec quae non sentio, velim scribere. Quamobrem, quoniam mihi nullum scribendi argumentum relictum est, utar ea clausula, qua soleo, teque ad studium summae laudis cohortabor. Est enim tibi gravis adversaria constituta et parata incredibilis quaedam expectatio; quam tu una re facillime vinces, si hoc statueris, quarum laudum gloriam adamaris, quibus artibus eae

laudes comparantur, in iis esse elaborandum. In hanc sententiam scriberem plura, nisi te tua sponte satis incitatum esse confiderem: et hoc, quidquid attigi, non feci inflammandi tui caussa, sed testificandi amoris mei. Vale. (Fam. II. 4.)

XXXIII. Romae, sub interregno 701.

*Curioni gratulatur, quod publica mala absens non videat.
Ut hominum expectationi satisfaciat hortatur.*

M. T. CICERO S. P. D. C. CYRIONI.

Haec negotia quomodo se habeant, ne epistola quidem narrare audeo. Tibi, etsi, ubicumque es, (ut scripsi ad te antea), in eadem es navi, tamen, quod abes, gratulor, vel quia non vides ea, quae nos, vel quod excelso et illustri loco sita est laus tua, in plurimorum et sociorum et civium conspectu: quae ad nos nec obscuro nec vario sermone, sed et clarissima et una omnium voce perfertur. Unum illud nescio, gratulerne tibi, an timeam, quod mirabilis est expectatio redditus tui: non, quo verear, ne tua virtus opinioni hominum non respondeat; sed mehercule, ne, quum veneris, non habeas iam, quod cures: ita sunt omnia debilitata et iam prope extincta. Sed haec ipsa, nescio, rectene sint litteris commissa: quare cetera cognoscas ex aliis. Tu tamen, sive habes aliquam spem de republica, sive desperas, ea para, meditare, cogita, quae esse in eo civi ac viro debent, qui sit rempublicam, afflictam et oppressam miseris temporibus, ac perditis moribus, in veterem dignitatem ac libertatem, vindicaturus. (Fam. II. 5.)

XXXIV. Romae, Domitio, Valerio coss. 701.

*Curioni ex Asia adventanti Milonis caussam consolatum
potentis diligentissime commendat.*

M. T. CICERO S. P. D. C. CYRIONI.

Nondum erat auditum, te ad Italiam adventare, quum Sex. Villium, Milonis mei familiarem, cum his ad te litteris misi. Sed tamen quum appropinquare tuus adventus putaretur et te iam ex Asia Romam versus profectum esse constaret, ma-

gnitudo rei fecit, ut non vereremur, ne nimis cito mitteremus, quum has quam primum ad te perferri litteras magno opere vellemus. Ego, si mea in te essent officia solum, Curio, tanta, quanta magis a te ipso praedicari, quam a me ponderari solent, verecundius a te, si quae magna res mihi petenda esset, contenderem. Grave est enim homini pudenti, petere aliquid magnum ab eo, de quo se bene meritum putet, ne id, quod petat, exigere magis, quam rogare, et in mercedis potius, quam beneficii loco numerare videatur. Sed quia tua in me vel nota omnibus vel ipsa novitate meorum temporum clarissima et maxima beneficia exstiterunt, estque animi ingenui, cui multum debeas, eidem plurimum velle debere: non dubitavi id a te per litteras petere, quod mihi omnium esset maximum maximeque necessarium. Neque enim sum veritus, ne sustinere tua in me merita vel innumerabilia non possem: quum praesertim confiderem, nullam esse gratiam, quam non vel capere animus meus in accipiendo, vel in remunerando, cumulare atque illustrare posset. Ego omnia mea studia, omnem operam, curam, industriam, cogitationem, mentem denique omnem in Milonis consulatu fixi et locavi: statuique in eo me non officii solum fructum, sed etiam pietatis laudem debere quaerere. Neque vero cuiquam salutem ac fortunas suas tantae curae fuisse umquam puto, quantae mihi sit honos eius, in quo omnia mea posita esse decrevi. Huic te unum tanto adiumento esse, si volueris, posse intelligo, ut nihil sit praeterea nobis requirendum. Habemus haec omnia: bonorum studium conciliatum ex tribunatu propter nostram, (ut spero te intelligere) causam: vulgi ac multitudinis propter magnificentiam munerum liberalitatemque naturae, iuventutis et gratiosorum in suffragiis studia propter ipsius excellentem in eo genere vel gratiam vel diligentiam, nostram suffragationem, si minus potentem, at probatam tamen et iustam et debitam et propterea fortasse etiam gratiosam. Dux nobis et auctor opus est et eorum ventorum, quos proposui, moderator, quidam et quasi gubernator: qui si ex omnibus unus optandus esset quem tecum conferre possemus, non haberemus. Quamobrem, si me memorem, si gratum, si bonum virum vel ex hoc ipso, quod tam vehementer de Milone laborem, existimare potes; si dignum de-

nique tuis beneficiis iudicas: hoc a te peto, ut subvenias huic meae sollicitudini, et huic meae laudi, vel (ut verius dicam) prope saluti tuum studium dices. De ipso T. Annio tantum tibi polliceor, te maioris animi, gravitatis, constantiae, benevolentiaeque erga te, si complecti hominem volueris, habiturum esse neminem. Mihi vero tantum decoris, tantum dignitatis adiunxeris, ut eundem te facile agnoscam fuisse in laude mea, qui fueris in salute. Ego, ni te videre scirem, quum ad te haec scriberem, quantum officii sustinerem, quanto opere mihi esset in hac petitione Milonis omni non modo contentione, sed etiam dimicatione elaborandum, plura scriberem. Nunc tibi omnem rem atque caussam, meque totum commendo atque trado. Unum hoc sic habeto: si a te hanc rem impetraro, me paene plus tibi, quam ipsi Miloni debiturum: non enim mihi tam mea salus cara fuit, in qua praecipue sum ab illo adiutus, quam pietas erit in referenda gratia iucunda. Eam autem tuo unius studio me assequi posse confido. Vale. (Fam. II. 6.)

XXXV.

Pompeio III, Metello coss. 702.

T. Fadum exsulem consolatur promissis officiis suis

M. CICERO S. D. T. FADIO

Etsi egomet, qui te consolari cupio, consolandus ipse sum propterea quod nullam rem gravius iamdiu tuli, quam incommodum tuum: tamen te magno opere non hortor solum, sed etiam pro amore nostro rogo atque oro, te colligas virumque praebeas et, qua conditione omnes homines et quibus temporibus nati sumus, cogites. Plus tibi virtus tua dedit, quam fortuna abstulit, propterea quod adeptus es, quod non multi homines novi, amisisti, quae plurimi homines nobilissimi. Ea denique videtur conditio impendere legum, iudiciorum, temporum, ut optime actum cum eo videatur esse, qui quam levissima poena ab hac repubblica discesserit. Tu vero, qui et fortunas et liberos habes et nos ceterosque necessitudine et benevolentia tecum coniunctissimos, quumque magnam facultatem sis habiturus nobiscum et cum omnibus tuis vivendi, et quum unum sit iudicium ex tam multis, quod reprehendatur, ut quod una sententia, eaque dubia, poten-

tiae alicuius condonatum existimetur, omnibus his de caussis debes istam molestiam quam levissime ferre. Meus animus erit in te liberosque tuos semper, quem tu esse vis et qui esse debet. (Fam. V. 18)

XXXVI. Romae, Pompeio III., et inde a kal. Sextil., Metello coss. 702.

Appio significat Phanium eius libertum de republica et de sua in eum benevolentia narraturum 1. Cilicem Appii libertum laudat 2. L. Valerium Ictum commendat 3.

M. T. CICERO S. D. APPIO PVLCHRO IMP.

1. Si ipsa respublica tibi narrare posset, quomodo sese haberet, non facilius ex ea cognoscere posses, quam ex liberto tuo Phania: ita est homo non modo prudens, verum etiam, quod iuvet, curiosus. Quapropter ille tibi omnia explanabit. Id et ad brevitem est aptius, et ad reliquas res providentius. De mea autem benevolentia erga te etsi potes ex eodem Phania cognoscere: tamen videntur etiam aliquae meae partes. Sic enim tibi persuade, carissimum te mihi esse quum propter multas snavitates ingenii, officii, humanitatis tuae, tum quod ex tuis litteris et ex multorum sermonibus intelligo, omnia, quae a me profecta sunt in te, tibi accidisse gratissima. Quod quum ita sit, perficiam profecto, ut longi temporis usuram, qua caruimus, intermissa nostra consuetudine et gratia, et crebritate et magnitudine officiorum meorum sarciam: idque me, quoniam tu ita vis, puto non invita Minerva esse facturum: quam quidem ego, si orte de tuis sumpsero, non solum Pallada, sed etiam Appiada nominabo.

2. Cilix, libertus tuus, antea mihi minus fuit notus: sed ut mihi reddidit a te litteras, plenas et amoris et officii, mirifice ipse suo sermone subsecutus est humanitatem litterarum tuarum. Iucunda mihi eius oratio fuit, quum de animo tuo, de sermonibus, quos de me haberes quotidie, mihi narraret. Quid queris? biduo factus est mihi familiaris: ita tamen, ut Phanium valde sim desideraturus: quem quum Romam remittes quod (ut putabamus) celeriter eras facturum, omnibus ei de rebus, quas agi, quas curari a me voles, mandata des velim.

3. L. Valerium, iureconsultum, valde tibi commendo: sed ita etiam, si non est iureconsultus. Melius enim ei cavere volo, quam ipse aliis solet. Valde hominem diligo: est ex meis domesticis atque intimis familiaribus. Omnino tibi agit gratias: sed idem scribit, meas litteras maximum apud te pondus habituras. Id eum ne fallat, te etiam atque etiam rogo. Vale. (Fam. III. 1.)

XXXVII. Romae, Rufo, Marcello coss. 703.

Ciliciam provinciam sortitus Appium ex ea decessurum rogat, ut sibi eam quam maxime aptam explicatamque tradat.

M. T. CICERO S. D. PROC. APPIO PVLCHRO IMP.

Quum et contra voluntatem meam et praeter opinionem accidisset, ut mihi cum imperio in provinciam proficisci necesse esset, in multis et variis molestiis cogitationibusque meis haec una consolatio occurrebat, quod neque tibi amior, quam ego sum, quisquam posset succedere, neque ego ab ullo provinciam accipere, qui mallet eam mihi quam maxime aptam explicatamque tradere. Quod si tu quoque eamdem de mea voluntate erga te spem habes, ea te profecto numquam fallat. A te maximo opere, pro nostra summa coniunctione tuaque singulari humanitate, etiam atque etiam quaeso et peto, ut, quibuscumque rebus poteris, (poteris autem plurimis), prospicias et consulas rationibus meis. Vides ex S. C. provinciam esse habendam. Si eam, quoad eius facere potueris, quam expeditissimam mihi tradideris, facilius erit mihi quasi decursus mei temporis. Quid in eo genere efficere possis, tui consilii est. Ego te, quod tibi veniet in mentem mea interesse, valde rogo. Pluribus verbis ad te scriberem, si aut tua humanitas longiorem orationem expectaret, aut id fieri nostra amicitia pateretur, aut res verba desideraret ac non pro se ipsa loqueretur. Hoc velim tibi persuadeas, si rationibus meis a te provisum esse intellexero, magnam te ex eo et perpetuam voluptatem esse capturum. Vale. (Fam. III. 2.)

XXXVIII. Tarenti, Rufo, Marcello coss. 703.

*Scribit se dies eos, quoad Pomptinius legatus venerit,
Tarenti consumpturum.*

CICERO ATTICO S.

Tarentum veni a. d. xv. kal. Iun. Quod Pomptinium statueram expectare, commodissimum duxi, dies eos; quoad ille veniret, cum Pompeio consumere: eoque magis, quod ei gratum esse id videbam; qui etiam a me petierit, ut secum et apud se essem quotidie: quod concessi libenter. Multos enim eius praeclaros de republica sermones accipiam; instruam etiam consiliis idoneis ad hoc nostrum negotium. Sed ad te brevior iam in scribendo incipio fieri, dubitans, Romane sis, an iam profectus. Quod tamen quoad ignorabo, scribam aliquid potius, quam committam, ut, tibi quum possint reddi, a me litterae, non reddantur. Nec tamen iam habeo, quid aut mandem tibi, aut narrem. Mandavi omnia, quae quidem tu, ut polliceris, exhaustur: narrabo, quum aliquid habeo novi. Illud tamen non desinam, dum adesse te putabo, de Caesaris nomine rogare, ut confectum relinquas. Avide exspecto tuas litteras, et maxime ut norim tempus profectionis tuae. (Att. V. 6.)

XXXIX. Brundisii, Rufo, Marcello coss. 703.

*Appii legatum Brundisii sibi praesto fuisse scribit 1.
Petit ne militum numerum diminuat 2.*

M. T. CICERO S. D. APPIO PVLCHRO.

1. A. D. xi. kal. Iun. Brundisium quum venissem, Q. Fabius, legatus tuus, mihi praesto fuit, eaque me ex tuis mandatis monuit, quae non modo mihi, ad quem pertinebant, sed universo senatui venerant in mentem, praesidio firmiori opus esse ad istam provinciam. Censebant enim omnes fere, ut in Italia supplementum meis et Bibuli legionibus scriberetur. Id quum Sulpicius consul passurum se negaret, multa nos quidem questusumus: sed tantus consensus senatus fuit, ut mature proficeremur, parendum ut fuerit: itaque fecimus. Nunc, quod a

te petii litteris iis, quas Romae tabellariis tuis dedi, velim tibi curae sit, ut, quae successori coniunctissimo et amicissimo commodare potest is, qui provinciam tradit, ea pro, nostra consociatissima voluntate cura ac diligentia tua complectare; ut omnes intelligant, nec me benevolentiori cuiquam succedere, nec te amiciori potuisse provinciam tradere.

2. Ex iis litteris, quarum ad me exemplum misisti, quas in senatu recitari voluisti, sic intellexeram, permultos a te milites esse dimissos: sed mihi Fabius idem demonstravit, id te cogitasse facere: sed quum ipse a te discederet, integrum militum numerum fuisse. Id si ita est, pergratum mihi feceris, si istas exiguas copias, quas habuisti, quam minime imminueris: qua de re senatusconsulta, quae facta sunt, ad te missa esse arbitror. Equidem pro eo, quanti te facio, quidquid feceris, approbabo: sed te quoque confido ea facturum, quae mihi intelliges maxime esse accomodata. Ego C. Pomptinium, legatum meum, Brundisii expectabam: eumque ante kal. Iun. Brundisium venturum arbitrabar. Qui quum venerit, quae primum navigandi nobis facultas data erit, utemur. Vale. (Fam. III. 3.)

XL. Brundisii, Rufo, Marcello coss. 703.

L. Claudium a se expectari scribit, suumque studium pollicetur.

M. T. CICERO S. D. APPIO PVLCHRO.

Pridie Non. Iun. quum essem Brundisii, litteras tuas accepi: quibus erat scriptum, te L. Clodio mandasse, quae illum mecum loqui velles. Eum sane expectabam, ut ea, quae a te afferret, quam primum cognoscerem. Meum studium erga te, et officium tametsi multis iam rebus spero tibi esse cognitum, tamen in iis maxime declarabo, quibus plurimum significare poterō, tuam mihi existimationem et dignitatem carissimam esse. Mihi et Q. Fabius Virgilianus et C. Flaccus, Lucii Filius, et diligentissime M. Octavius Cnaei filius, demonstravit, me & te plurimi fieri: quod egomet multis argumentis iam antea iudicaram, maximeque illo libro *augurali*, quem ad me amantissime scriptam, suavissimum misisti. Mea in te omnia summa neces-

situdinis officia constabunt. Nam quum te ipsum, ex quo tempore tu me diligere, ccepisti quotidie pluris feci, tum accesserunt etiam coniunctiones necessariorum tuorum. Duo enim duarum aetatum plurimi facio, Cn. Pompeium, filiae tuae socerum, et M. Brutum, generum tuum: collegiique coniunctio, praesertim tam honorifice a te approbata, non mediocre vinculum mihi quidem attulisse videtur ad voluntates nostras copulandas. Sed et si Clodium convenero, ex illius sermone ad te scribam plura: et ipse operam dabo, te ut quam primum videam. Quod scribis tibi manendi causam eam fuisse, ut me convenires, id mihi, ne mentiar, est gratum. Vale. (Fam. III. 4.)

XLI. In castris ad Cybistra, Rufo, Marcello coss. 703.

C. Marcello Marci patrueli de consulatu gratulatur.

M. T. PROCOS. S. P. D. C. MARCELLO COSS. DES.

Maxima sum laetitia affectus, quum audiui, te consulem factum esse: eumque honorem tibi Deos fortunare volo, atque a te pro tua parentisque tui dignitate administrari. Nam quum te semper amavi dilexique, tum mei amantissimum cognovi in omni varietate rerum mearum: tum patris tui pluribus beneficiis, vel defensus tristibus temporibus vel ornatus secundis, et sum totus vester et esse debeo; quum praesertim matris tuae, gravissimae atque optimae feminae, maiora erga salutem dignitatemque meam studia, quam erant a muliere postulanda, perspexerim. Quapropter a te peto in maiorem modum, ut me absentem diligas atque defendas. (Fam. XV. 7.)

XLII. In castris ad Cybistra, Rufo, Marcello coss. 703.

Gratulatur Paulo de consulatu, et ne sibi provincia prorogetur, rogat.

M. T. CICERO IMP. S. P. D. L. PAVLLO COS.

Etsi mihi numquam fuit dubium, quin te populus Romanus pro tuis summis in rempublicam meritis et pro amplissima familiae dignitate, summo studio, cunctis suffragiis consulem facturum esset: tamen incredibili laetitia sum affectus, quum id

mihi nuntiatum est; eumque honorem tibi deos fortunare volo, a teque ex tua maiorumque tuorum dignitate administrari. Atque utinam praesens illum diem mihi optatissimum videre potuissem, proque tuis amplissimis erga me studiis atque beneficiis tibi operam meam studiumque navare. Quam mihi facultatem quoniam hic nec opinatus et improvisus provinciae casus eripuit, tamen, ut te consulem, rempublicam pro tua dignitate gerentem, videre possim, magno opere a te peto, ut operam des efficiasque, ne quid mihi fiat iniuriae, neve quid temporis ad meum annuum munus accedat. Quod si feceris, magnus ad tua pristina erga me studia cumulus accedet. (Fam. XV. 12.)

XLIII. In itinere ex castris ad Cybistra in Ciciam,
Rufo, Marcello coss. 703.

*Exponit, audito Parthorum adventu, quid egerit pro
tuenda provincia, sociisque in continendis. Addit
de rege Ariobarzane ab insidiis liberato.*

M. TVLLIVS M. F. CICERO PROCOS S. P. D.
COSS. PRAETT. TRIBB. PL. SENAT.

Si vos valetis, bene est: ego quidem valeo. Quum pridio kalend. Sext. in provinciam venissem, neque maturius propter itinerum et navigationum difficultatem venire potuissem; maxime convenire officio meo, rei publicae conducere putavi, parare ea, quae ad exercitum, quaeque ad rem militarem pertinerent. Quae quum essent a me, cura magis et diligentia, quam facultate et copia, constituta, nuntiique et litterae de bello a Parthis in provinciam Syriam illato quotidie fere afferrentur: iter mihi faciendum per Lycaoniam et per Isauros et per Cappadociam arbitratus sum: erat enim magna suspicio, Parthos, si ex Syria egredi atque irrumpere in meam provinciam conarentur, iter eos per Cappadociam, quod ea maxime pateret, esse facturos. Itaque cum exercitu per Cappadociae partem eam, quae cum Cilicia continens est, iter feci, castraque ad Cybistra, quod oppidum est ad montem Taurum, locavi: ut Artuases, rex Armenius, quocumque animo esset, sciret, non procul a suis finibus exercitum populi Rom. esse, et Deiotarum, fidelissimum

regem atque amicissimum reipublicae maxime coniunctum haberem cuius et consilio et opibus adiuvari posset respublica. Quo quum in loco castra haberem, equitatumque in Ciliciam misissem, ut et meus adventus, iis civitatibus, quae in ea parte essent, nuntiatus, firmiores animos omnium faceret, et ego mature, quid ageretur in Syria, scire possem, tempus eius tridui, quod in iis castris morabar, in magno officio et necessario mihi ponendum putavi. Quum enim vestra auctoritas intercessit, ut ego regem Ariobarzanem euseben et philoromaeum tuerer, eiusque regis salutem, incolumitatem, regnumque defenderem: regi regnoque praesidio essem: adiunxisset isque, salutem eius regis populo, senatuique magnae curae esse, quod nullo umquam de rege decretum esset a nostro ordine: existimavi, me iudicium vestrum ad regem deferre debere eique praesidium meum et fidem et diligentiam polliceri, ut, quum salus ipsius, incolumitas regni mihi commendata esset a vobis, diceret, si quid vellet. Quae quum essem in consilio meo cum rege locutus: initio ille orationis suae vobis maximas, ut debuit, deinde etiam mihi gratias egit, quod ei permagnum et perhonorificum videbatur, S. P. Q. R. tantae curae esse salutem suam: meque tantam diligentiam adhibere, ut et mea fides et commendationis vestrae auctoritas perspicui posset. Atque ille primo, (quod mihi maximae laetitiae fuit), ita mecum loquutus est, ut nullas insidias neque vitae suae neque regno, diceret, se aut intelligere fieri, aut etiam suspicari. Quum ego ei gratulatus essem, idque me gaudere dixissem; cohortatus, ut recordaretur casum illum interitus paterni, et vigilanter se tueretur, atque admonitu senatus consuleret saluti suae: tum a me discessit in oppidum Cybistra. Postero autem die cum Ariarathe, fratre suo, et cum amicis, maioribus natu, ad me in castra venit: perturbatusque et flens, quum idem et frater faceret, et amici, meam fidem, vestram commendationem implorare coepit. Quum admirarer, quid accidisset novi: dixit ad se indicia manifestarum insidiarum esse delata, quae essent ante adventum meum occultata, quod ii, qui ea patefacere possent, propter metum reticuisissent: eo autem tempore, spe mei praesidii, complures ea, quae scirent, audacter ad se detulisse; in his amantissimum sui, summa pietate

praeditum, fratrem dicere ea, quae is me quoque audiente dicebat, se sollicitatum esse, ut regnare vellet: id vivo fratre suo accidere non potuisse: se tamen ante illud tempus eam rem numquam in medium, propter periculi metum, protulisse. Quae quum esset locutus: monui regem, ut omnem diligentiam ad se conservandum adhiberet; amicosque, patris eius atque avi iudicio probatos, hortatus sum, regis sui vitam, docti casu acerbissimo patris eius, omni cura custodiaque defenderent. Quum rex a me equitatum cohortesque de exercitu meo postulare; etsi intelligebam, vestro senatusconsulto non modo posse me id facere, sed etiam debere: tamen, quum respublica postularet, propter quotidianos ex Syria nuntios, ut quam primum exercitum ad Ciliciae fines adducerem: quumque mihi rex, patefactis iam insidiis, non egere exercitu populi Romani, sed posse se suis opibus defendere videretur, illum cohortatus sum, ut in sua vita conservanda primum regnare disceret: e quibus persperisset sibi insidias paratas, in eos uteretur iure regio: poena afficeret eos, quos necesse esset: reliquos metu liberaret: praesidio exercitus mei ad eorum, qui in culpa essent, timorem potius, quam ad contentionem uteretur: fore autem, ut omnes, quum senatusconsultum nossent, intelligerent, me regi si opus esset, ex auctoritate vestra praesidio futurum. Ita confirmato illo, ex eo loco castra movi, iter in Ciliciam facere institui: quum hac opinione e Cappadocia discederem, ut consilio vestro, casu incredibili ac paene divino, regem, quem vos honorificentissime appellassetis, nullo postulante, quemque meae fidei commendassetis, et cuius salutem magnae vobis curae esse decrevissetis, meus adventus praesentibus insidiis liberarit. Quod ad vos a me scribi non alienum putavi, ut intelligeretis ex iis, quae paene acciderunt, vos multo ante, ne ea acciderent, providisse: eoque vos studiosius feci certiores, quod in rege Ariobarzane ea mihi signa videor virtutis, ingenii, fidei, benevolentiaeque erga vos persperxisse, ut non sine caussa tantam curam diligentiamque in eius vos salutem videamini contulisse. (Fam. XV. 2.)

XLIV. In Cilicia, Rufo, Marcello coss. 703.

*Nuntiat Parthorum magnas copias Euphratem transire
coepisse 1. Petit ut senatus depellendi periculi causa
maiores exercitum mittat 2.*

M. TVLLIVS M. F. CICERO PROCOS. S. P. D.
COSS. PRAETT. TRIBB. PL. SENATVI.

1. Si vos valetis bene est; ego quidem valeo. Etsi non dubie mihi nuntiabatur, Parthos transisse Euphraten cum omnibus fere suis copiis; tamen, quod arbitrabar, a M. Bibulo proconsule certiora de his rebus ad vos scribi posse, statuebam mihi non necesse esse publice scribere ea, quae de alterius provincia nuntiarentur. Postea vero quam certissimis auctoribus, legatis, nuntiis, litteris sum certior factus: vel quod tanta res erat, vel quod nondum audieramus, Bibulum in Syriam venisse, vel quia administratio huius belli mihi cum Bibulo pacis est communis: quae ad me delata essent, scribenda ad vos putavi. Regis Antiochi Commageni legati primi mihi nuntiarunt, Parthorum magnas copias Euphratem transire coepisse. Quo nuntio allato, quum essent nonnulli, qui ei regi minorem fidem habendam putarent, statui exspectandum esse, si quid certius afferretur. A. d. XIII. kal. Octobr., quum exercitum in Ciliciam ducerem, in finibus Lycaoniae et Cappadociae, mihi litterae redditae sunt a Tarcondimoto, qui fidelissimus socius trans Taurum amicissimusque populi Romani existimatur: Pacorum, Orodii, regis Parthorum, filium, cum permagno equitatu Parthico transisse Euphraten, et castra posuisse Tybae, magnumque tumultum esse in provincia Syria excitatum. Eodem die ab Iamblichio, philarcho Arabum, quem homines opinantur bene sentire amicumque esse reipublicae nostrae, litterae de eisdem rebus mihi redditae sunt. His rebus allatis, etsi intelligebam socios infirme animatos esse et novarum rerum expectatione suspensos, sperabam tamen, eos, ad quos iam accesseram, quique nostram mansuetudinem integritatemque perspexerant, amiciores populo Romano esse factos; Ciliciam autem firmiorem fore, si aequitatis nostrae particeps

CIC. SELECT.

10

facta esset. Et ob eam causam, et ut opprimerentur ii, qui ex Cilicum gente in armis essent, et ut hostis is, qui esset in Syria, sciret, exercitum populi Romani non modo non cedere his nuntiis allatis, sed etiam propius accedere, exercitum ad Taurum institui ducere.

2. Sed si quid apud vos auctoritas mea ponderis habet, in iis praesertim rebus, quas vos audistis, ego paene cerno; magno opere vos et hortor et moneo, ut his provinciis, serius vos quidem, quam decuit, sed aliquando tamen consulatis. Nos quemadmodum instructos, et quibus praesidiis munitos ad tanti belli opinionem miseritis, non estis ignari: quod ego negotium non stultitia obcaecatus, sed verecundia deterritus, non recusavi. Neque enim umquam ullum periculum tantum putavi, quod subterfugere mallet, quam vestrae auctoritati obtemperare. Hoc autem tempore res sese sic habet, ut, nisi exercitum tantum, quantum ad maximum bellum mittere soletis, mature in has provincias miseritis, summum periculum sit, ne amittendae sint omnes hae provinciae, quibus vectigalia populi Romani continentur. Quamobrem autem in hoc provinciali delectu spem habeatis aliquam, causa nulla est. Neque multi sunt, et diffugiunt, qui sunt, metu oblato: et, quod genus hoc militum sit, indicavit vir fortissimus M. Bibulus in Asia; qui, quum ei permisissetis delectum habere, noluerit. Nam sociorum auxilia propter acerbitem atque iniurias imperii nostri aut imbecilla sunt, ut non multum nos iuvare possint, aut ipsa alienata a nobis, ut neque expectandum ab iis neque committendum iis quidquam esse videatur. Regis Deiotari et voluntatem et copias, quantaecumque sunt, nostras esse duco. Cappadocia est inanis. Reliqui reges tyrannique neque opibus satis firmi, nec voluntate sunt. Mihi in hac paucitate militum animus certe non deerit: spero, ne consilium quidem. Quid casurum sit, incertum est. Utinam saluti nostrae consulere possimus! dignitati certe consulamus. (Fam. XV. 1.)

XLV. In castris ad Pindenissum, Sulpicio,
Marcellino coss. 703.

Curioni tribunatum plebis gratulatur. Ad boni civis officium hortatur. Ne sibi provinciae administratio prorogetur, rogat.

M. T. CICERO PROCOS. S. D. C. CURIONI TRIB. PL.

Sera gratulatio reprehendi non solet, praesertim si nulla negligentia praetermissa est. Longe enim absum: audio sero. Sed tibi et gratulor, et, ut sempiternae laudi tibi sit iste tribunatus, exopto, teque hortor, ut omnia gubernes et moderere prudentia tua, ne te auferant aliorum consilia. Nemo est, qui tibi sapientius suadere possit te ipso; numquam labere, si te audies. Non scribo hoc temere: cui scribam, video: novi animum, novi consilium tuum: non vereor, ne quid timide, ne quid stulte facias, si ea defendes, quae ipse recta esse senties. Quod in id reipublicae tempus non incideris, sed veneris, (iudicio enim tuo, non casu in ipsum discrimen rerum contulisti tribunatum tuum), profecto vides, quanta vis in republica temporum sit, quanta varietas rerum, quam incerti exitus, quam flexibiles hominum voluntates; quid insidiarum, quid vanitatis in vita, non dubito, quin cogites. Sed, anxiabor te, cura et cogita nihil novi, sed illud idem, quod initio scripsi: tecum loquere: te adhibe in consilium: te audi: tibi obtempera; alter qui melius dare consilium possit, quam tu, non facile inveniri potest: tibi vero ipsi certe nemo melius dabit. Dii immortales, cur ego non adsum vel spectator laudum tuarum, vel particeps, vel socius, vel minister consiliorum! tametsi hoc minime tibi deest, sed tamen efficeret magnitudo et vis amoris mei, consilio te ut possem iuvare. Scribam ad te plura alias: paucis enim diebus eram missurus domesticos tabellarios: ut, quoniam sane feliciter et ex mea sententia rem gessimus, unis litteris totius aetatis res gestas ad senatum perscriberem. De sacerdotio tuo quantam curam adhiberem, quamquam difficili in re atque caussa, cognoscas ex iis litteris, quas Tharasoni, liberto tuo, dedi. Te, mi Curio, pro tua incredibili in me benevolentia meaque item in te singulari, rogo atque oro, ne patiare, quidquam

mihi ad hanc provincialem molestiam temporis prorogari. Praesens tecum egi, quum te tribunum plebis isto anno fore non putarem, itemque petivi saepius per litteras: sed tum quasi a senatore nobilissimo, tum ab adolescente gratiosissimo; nunc a tribuno plebis, et a Curione tribuno: non ut decernatur aliquid novi, (quod solum esse difficilius): sed ut ne quid novi, decernatur: et ut senatusconsultum et leges defendas, eaque mihi conditio maneat, qua profectus sum. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale. (Fam. II. 7.)

LXVI.

Paullo, Marcello coss. 704.

Res a se in provincia gestas exponit 1. Ut in senatu supplicationem sibi decernat, enixe rogat 2.

M. T. CICERO IMP. S. D. CATONI.

1. Summa tua auctoritas fecit, meumque perpetuum de tua singulari virtute iudicium, ut magni mea interesse putarem, et res eas, quas gessissem, tibi notas esse, et non ignorari a te, qua aequitate et continentia tuerer socios provinciamque administrarem. His enim a te cognitis, arbitrabar facilius me tibi, quae vellem, probaturum. Quum in provinciam pridie kal. Sext. venissem, et propter anni tempus ad exercitum mihi confestim esse eundem viderem, biduum Laodiceae fui, deinde Apameae quatrimum, triduum Synnadis, totidem dies Philomeli. Quibus in oppidis quum magni conventus fuissent, multas civitates acerbissimis tributis et gravissimis usuris et falso aere alieno liberavi. Quumque ante adventum meum seditione quadam exercitus esset dissipatus, quinque cohortes sine legato, sine tribuno militum, denique etiam sine centurione ullo apud Philomelium consedis-
sent, reliquus exercitus esset in Lycaonia: M. Anneio legato imperavi, ut eas, quinque cohortes ad reliquum exercitum duceret, coactoque in unum locum exercitu, castra in Lycaonia apud Iconium faceret. Quod quum ab illo diligenter esset actum; ego in castra a. d. vii. kal. Sept. veni: quum interea superioribus diebus ex senatusconsulto, et evocatorum firmam manum, et equitatum sane idoneum, et populorum liberorum regumque sociorum auxilia voluntaria comparavissem. Interim quum, exercitu lustrato, iter

in Ciliciam facere coegissem, III. kal. Septemb. legati, a rege Com-
 magenod me missi, pertumultose, neque tamen non vere, Parthos
 in Syriam transisse nuntiaverunt. Quo audito, vehementer sum
 commotus quum de Syria, tum de mea provincia, de reliqua deni-
 que Asia. Itaque exercitum mihi ducendum per Cappadociae re-
 gionem eam, quae Ciliciam attingeret, putavi. Nam si me in
 Ciliciam demissem, Ciliciam quidem ipsam propter montis
 30 Amani naturam facile tenuissem: (duo sunt enim aditus in Ci-
 liciam ex Syria; quorum uterque parvis praesidiis propter an-
 gustias intercludi potest, nec est quicquam Cilicia contra Sy-
 riam munitus): sed me Cappadocia movebat, quae patet a Sy-
 ria regesque habet finitimos, qui, etiamsi Antamici nobis,
 tamen aperte Parthis inimici esse non audant. Itaque in Cap-
 padocia extrema non longe a Tauro apud Cybistram castra
 castra feci, ut et Ciliciam tuerer et, Cappadociam tenens, nova
 finitimorum consilia impeterem. Interea in hoc tanto motu tan-
 taque expectatione maximi belli rex Deiotarus, cui non sine
 40 caussa plurimum semper et meo et tuo et senatus iudicio tri-
 butum est, vir quum benevolentia et fide erga populum Roma-
 num singulari, tum praesentia et magnitudine et animi et con-
 sili, legatos ad me misit, se cum omnibus suis copiis in mea
 castra esse venturum. Cuius ego studio officioque commotus egi
 ei per litteras gratias: idque ut maturaret, hortatus sum. Quum
 autem ad Cybistra propter rationem belli quinque dies essem
 moratus: regem Ariobarzanem, cuius salutem a senatu te auctore
 commendatam habebam, praesentibus insidiis nec opinantem li-
 beravi: neque solum ei saluti fui, sed etiam curavi, ut cum
 50 auctoritate regnaret. Metram, et eum, quem tu diligenter mihi
 commendaras, Athenaeum, importunitate Athenaidis exsilio mul-
 etatos, maxima apud regem auctoritate gratiaque constitui. Quum-
 que magnum bellum in Cappadocia concitaretur, se sacerdos
 armis se, (quod facturus putabatur), defenderet, adolescens et
 equitatu et peditatu et pecunia paratus actutum iis; qui novari
 aliquid volebant, perfecti, ut e regno ille discederet, rexque sine
 tumultu ac sine armis, omni auctoritate aulae communita, re-
 gnum eum dignitate obtineret. Interea cognovi multorum litteris
 atque nuntiis, magnas Parthorum copias et Arabum ad oppi-

dum Antiochiam accessisse, magnumque eorum equitatum, qui
 in Ciliciam transisset, ab equitum meorum turmis et a cohorte
 praetoria, quae erat Epiphaniae praesidii causa, occisione oc-
 cisum. Quare quum viderem a Cappadocia Parthorum copias
 aversas non longe a finibus esse Ciliciae: quam potui maximis
 itineribus ad Amanum exercitum duxi. Quo ut veni, hostem ab
 Antiochia recessisse, Bibulum Antiochiae esse cognovi. Deiotarumque confestim, iam ad me venientem cum magno et firmo
 equitatu et peditatu, et cum omnibus suis copiis, certiore
 feci, non videri esse causam, cur abesset a regno, meque ad
 eum, si quid novi forte accidisset, statim litteras nuntiosque
 missurum esse. Quumque eo animo venissem, ut utrique pro-
 vinciae, si in tempus ferret, subvenirem: tum id, quod iam
 ante statueram vehementer interesse utriusque provinciae, pacare
 Amanum, et perpetuum hostem ex eo monte tollere, agere per-
 rexi. Quumque me discedere ab eo monte simulassem, et alias
 partes Ciliciae petere, abessemque ab Amano iter unius diei, et
 castra apud Epiphaniam fecissem: a. d. quartum Idus Octobr.,
 quum advesperasceret, expedito exercitu ita noctu iter feci, ut
 a. d. III. Id. Octob., quum lucisceret, in Amanum ascenderem;
 80 distributisque cohortibus et auxiliis, quum aliis Quintus frater,
 legatus, mecum simul, aliis C. Pomptinius legatus, reliquis
 M. Anicius et L. Tulleius, legati, praessent: plerosque nec
 opinantes oppressimus, qui occisi captique sunt, interclusi fuga,
 Erauam autem, quae fuit non vici instar, sed Urbis, quod erat
 Amani caput, itemque Sepyram et Commorin, acriter et diu
 repugnantibus Pomptinio illam partem Amani tenente, ex antelu-
 cano tempore usque ad horam diei decimam, magna multitu-
 dine hostium occisa, cepimus: castellaque sex capta: complura
 incendimus. His rebus ita gestis, castra in radicibus Amani
 90 habuimus apud Aras Alexandri quatrimum: et in reliquis Amani
 delendis agrisque vastandis, (quae pars eius montis meae pro-
 vinciae est), id tempus omne consumpsimus. Confectis his re-
 bus, ad oppidum Eleutherohilum Pindenissum exercitum ad-
 duxi; quod quum esset altissimo et munitissimo loco, ab iisque
 incoleretur, qui ne regibus quidem umquam paruissent; quum
 et fugitivos recipere, et Parthorum adventum acerrime expecta-

rent: ad estimationem imperii pertinere arbitratus sum, comprimere eorum audaciam, quo facilius etiam ceterorum animi, qui alieni essent ab imperio nostro, frangerentur. Vallo et fossa circumdedi: sex ~~centis~~ castrisque maximis sepsi: aggere, vineis, turribus oppugnari: ususque tormentis multis, multis sagittariis, magno labore meo, sine ulla molestia sumptuve sociorum, septimo quinquagesimo die rem confeci: ut, omnibus partibus urbis disturbatis aut incensis, compulsi in potestatem meam pervenirent. Illis erant finitimi pari scelere et audacia Tibarani: ab his, Pindenisso capto, obsides accepi: exercitum in hiberna dimisi. Quantum fratrem negotio praeposui, ut in vicis aut captis, aut male pacatis exercitus collocaretur.

2. Nunc velim tibi sic persuadeas, si de his rebus ad senatum relatam sit, me existimaturum, summam mihi laudem tributam, si tu honorem meum sententia tua comprobaris. Idque, etsi talibus de rebus gravissimos homines et rogare, solere et rogari scio, tamen admonendum potius te a me, quam rogandum puto. Tu es enim is, qui me tuis sententiis saepissime ornasti: qui oratione, qui praedicatione, qui summis laudibus in senatu, in concionibus ad caelum extulisti: cuius ego semper tanta esse verborum pondera putavi, ut uno verbo tuo, cum mea laude coniuncto, omnia assequi me arbitrarer. Te denique memini, quum cuidam clarissimo atque optimo viro supplicationem non decerneres, dicere, te decreturum, si referretur ob eas res, quas is consul in urbe gessisset. Tu idem mihi supplicationem decrevesti togato, non ut multis, republica bene gesta, sed, ut nemini republica conservata. Mitto, quod invidiam, quod pericula, quod omnes meas tempestates et subieris, et multo etiam magis, si per me licuisset, subire paratissimus fueris, quod denique inimicum meum tuum inimicum putaris: cuius etiam interitum, ut facile intelligerem, mihi quantum tribueres, Milonis causa in senatu defendenda, approbaris. A me autem haec sunt profecta, quae ego in beneficii loco non pono, sed in veri testimonii atque iudicii: ut praestantissimas tuas virtutes non tacitus admirarer, (quis enim in te id non facit?) sed in omnibus orationibus, sententiis dicendis, causis agendis, omnibus scriptis, Graecis, Latinis, omni denique varie-

tate litterarum mearum, te non modo iis, quos vidissemus, sed iis, de quibus audissemus, omnibus anteferebam. Quaeres fortasse, quid sit, quod ego hoc nescio quid gratulationis et honoris a senatu tanti aestimem. Agam iam tecum familiariter, ut est et studiis et officiis nostris mutuis et summa amicitia dignum, et necessitudine etiam paterna. Si quisquam fuit umquam remotus et natura, et magis etiam, (ut mihi quidem sentire videor), ratione atque doctrina, ab inani laude et sermonibus vulgi, ego profecto is sum. Testis est consilatus meus: in quo, sicut in reliqua vita, fateor, ea me studiose secutum, ex quibus vera gloria nasci posset: ipsam quidem gloriam per se numquam putavi expetendam. Itaque et provinciam ornatam et spem non dubiam triumphi neglexi. Sacerdotium denique, quum (quemadmodum te existimare arbitror) non difficillime consequi possem, non appetivi. Idem post iniuriam acceptam, (quam reipublicae calamitatem semper appellas, ego meam non modo non calamitatem, sed etiam gloriam), studui quam ornatissima senatus populique Romani de me iudicia intercedere. Itaque et augur postea fieri volui, quod antea neglexeram, et eum honorem, qui a senatu tribui rebus bellicis solet, neglectum a me olim, nunc mihi expetendum puto. Huic meae voluntati, (in qua inest aliqua vis desiderii ad sanandum vulnus iniuriae), ut faveas adiutorque sis, quod paullo ante me negarem rogaturum; vehementer te rogo, sed ita, si non ieiunum hoc nescio quid, quod ego gessi, et contemnendum videbitur, sed tale atque tantum, ut multum nequaquam paribus rebus, honores summos a senatu consecuti sint. Equidem etiam mihi illud animum advertisse videor; (scis enim quam attente te audire soleam): te non tam res gestas, quam mores, instituta atque vitam imperatorum spectare solere in habendis aut non habendis honoribus. Quod in mea causa considerabis, reperies, me exercitu imbecillissimo, contra metum maximi belli, firmissimum praesidium habuisse acquitatem et continentiam. His ego subsidiis ea sum consecutus, quae nullis legionibus consequi potuissem, ut ex alienissimis sociis amicissimos, ex infidelissimis firmissimos redderem. Quibusque novarum rerum expectatione suspensos ad veteris imperii be-

nevolentiam traducerem. ¹ Sed nimis ² haec ³ multa ⁴ de me, praesertim ad te, a quo uno omnium sociorum querelae audiuntur; cognosces ex iis, qui meis institutis se recreatos putant. Quumque omnes itno prope consensu de me apud te ea, quae mihi optatissima sunt, praedicabunt, tum duae maximae clientelae tuae, Cyprus insula et Cappadociae regnum, tecum de me loquentur: puto etiam regem Deiotarum, qui uni tibi est maxime necessarius. Quae si etiam maiora sunt et in omnibus saeculis pauciores viri reperti sunt, qui suas cupiditates, quam qui hostium copias vincerent: est profecto tuum, quum ad res bellicas haec, quae rariora et difficiliora sunt, genera virtutis adiunxeris, ipsas etiam illas res gestas iustiores et maiores putare. Extremum illud est, ut, quasi diffidens rogationi meae, philosophiam ad te allegem, ⁵ quae mihi carior ulla umquam res in vita fuit, nec hominum, sed a diis munus ullam est datum. Haec igitur, quae mihi communis est, societas studiorum atque artium nostrae, quibus a pueritia dediti ac devincti, soli propemodum nos philosophiam illam veram et antiquam, quae quibusdam otii esse non desidia videtur, in forum atque in rempublicam atque in ipsam aciem paene deduximus, tecum agit de mea laude, cui negari a Catone fas esse non puto. Quamobrem tibi sic persuadcas, velim: si mihi tua sententia tributus honos ex meis litteris fuerit, me sic existimaturum, quum auctoritate tua, tum benevolentia erga me, mihi, quod maxime cupierim, contigisse. Vale. (Fam. XV. 4.)

XLVII. In Cilicia, Paulo, Marcello coss. 704.

Consuli Marcello suam existimationem in supplicatione decernenda commendat.

M. T. CICEBO IMP. S. P. D. MARCELLO C. F. COS.

Quando id accidit, quod mihi maxime fuit optatum, ut omnium Marcellorum, Marcellinorum etiam, (mirificus enim generis ac hominis vestri fuit erga me semper animus); quando ergo ita accidit, ut omnium vestrum studio tuus consulatus satisfacere posset, in quem meae res gestae, lausque et honos eorum potissimum inclinet; peto a te id, quod facillimum factu est,

non aspernante, ut confido, senatu, ut quam honorificentissimum senatusconsultum, litteris meis recitatis, faciundum cures. Si mihi tecum minus esset, quam est cum tuis omnibus, allegarem ad te illos, a quibus intelligis me praecipue diligi. Patris tui beneficia in me sunt amplissima: neque enim saluti meae, neque honori amicior quisquam dici potest. Frater tuus quanti me faciat semperque fecerit, esse hominem, qui ignoret, arbitror neminem. Domus tua denique tota me semper omnibus summis officiis prosecuta est. Neque vero tu in me diligendo cuiquam concessisti tuorum. Quare a te peto in maiorem modum, ut me per te quam ornatissimum velis esse, meamque et in supplicatione decernenda, et in ceteris rebus existimationem satis tibi esse commendatam putes. (Fam. XV. 10.)

XLVIII. In Cilicia, P. V. Marcello coss. 704.

A Consule petit, ut supplicationes sibi decernat.

M. T. CICERO IMP. S. P. D. L. PAVLLO COS.

Maxime mihi fuit optatum Romae esse tecum multas ob causas, sed praecipue, ut et in petendo, et in gerendo consulatu meum tibi debitum studium perspicere posses. Ac petitionis quidem tuae ratio mihi semper fuit explorata: sed tamen navare operam volebam. In consulatu vere cupio equidem te minus habere negotii: sed moleste fero, me consulem studium tuum adolescentis perspexisse, te meum, quum id aetatis sim, perspicere non posse. Sed ita, fato nescio quo, contigisse arbitror, ut tibi ad me ornandum semper detur facultas, mihi ad remunerandum nihil suppetat praeter voluntatem. Ornasti consulatum, ornasti redditum meum. Incidit meum tempus rerum gerendarum in ipsum consulatum tuum. Itaque quum et tua summa amplitudo et dignitas, et meus magnus honos magnaque existimatio postulare videatur, ut a te plurimis verbis contendam ac petam, ut quam honorificentissimum senatus consultum de meis rebus gestis faciendum cures, non audeo vehementer a te contendere, ne aut ipse tuae perpetuae consuetudinis erga me oblitus esse videar, aut te oblitum putem. Quare, ut te velle arbitror, ita faciam, atque ab eo, quem omnes gentes sciunt de me optime meritum, breviter petam. Si

alii consules essent, ad te potissimum, Paulle, mitterem, ut eos mihi quam amicissimos redderes. Nunc quum tua summa potestas, summaque auctoritas, totaque omnibus nostra necessitudo sit, vehementer te rogo, ut et quam honorificentissime cures decernendum de meis rebus gestis, et quam celerrime. Dignas res esse honore et gratulatione, cognosces ex iis litteris quas ad te et collegam et senatum publice misi: omniumque mearum reliquarum rerum maximeque existimationis meae procurationis meae procurationem susceptam velim habeas. In primisque tibi curae sit, quod abs te superioribus quoque litteris petivi, ne mihi tempus prorogetur. Cupio te consulem videre omniaque, quae spero, quum absens, tum etiam praesens te consule assequi. Vale. (Fam. XV. 13.)

XLIX. Laodiceae, Paulo, Marcello coss. 704.

*Querelam Appii de impedita legatorum aedificatione refellit 1.
Se obviam Appio prodire noluisse, falsum
esse demonstrat 2.*

M. T. CICERO S. D. APPIO PVLCHRO.

1. Pluribus verbis ad te scribam, quum plus otii nactus ero. Haec scripsi subito, quum Bruti pueri Laodiceae me convenissent et se Romam properare dixissent. Itaque nullas iis, praeterquam ad te et ad Brutum, dedi litteras. Legati Appiani mihi volumen a te plenum querelae iniquissimae reddiderunt, quod eorum aedificationem litteris meis impedissem. Eadem autem epistola petebas, ut eos quam primum, ne in hiemem inciderent, ad facultatem aedificandi liberarem; et simul peracute querebare, quod eos tributa exigere vetarem prius, quam ego re cognita permissem: genus enim quoddam fuisse impediendi, quum ego cognoscere non possem, nisi quum ad hiemem me ex Cilicia recepissem. Ad omnia accipe et cognosce aequitatem expostulationis tuae. Primum, quum ad me aditum esset ab iis, qui dicerent a se intolerabilia tributa exigi, quid habuit iniquitatis me scribere, ne facerent ante, quam ego rem caussamque cognossem? Non poteram, (credo), ante hiemem: sic enim scribis. Quasi vero ad cognoscendum ego ad illos, non illi ad me venire

debuerint. Tam longe? inquis. Quid? quum dabas iis litteras, per quas mecum agebas, ne eos impedirem, quo minus ante hiemem aedificarent, non eos ad me venturos arbitrabare? Tametsi id quidem fecerunt ridicule. Quas enim litteras afferebant, ut opus aestate facere possent, eas mihi post brumam reddiderunt. Sed scito, et multo plures esse, qui de tributis recūsant, quam qui exigi velint; et me tamen, quod te velle existimem, esse facturum. De Appianis hactenus.

2. A Pausania, Lentuli liberto, accenso meo, audiui, quum diceret te secum esse questum, quod tibi obviam non prodiissem. Scilicet contempsisti te, nec potest fieri me quidquam superbius! Quum puer tuus ad me secunda fere vigilia venisset, isque te ante lucem Iconium mihi venturum nuntiasset, incertumque, utra via, quum essent duae: altera Varronem, tuum familiarissimum, altera Q. Leptam, praefectum fabrum meum, tibi obviam misi: mandavi utrique eorum, ut ante ad me excurrerent, ut tibi obviam prodire possem. Currens Lepta venit mihique nuntiavit te iam castra praetergressum esse. Confestim Iconium veni. Cetera iam tibi nota sunt. An ego tibi obviam non prodirem? primum Appio Claudio? deinde imperatori? deinde more maiorum? deinde, quod caput est, amico? praesertim quum in isto genere multo etiam ambitiosius facere soleam, quam honos meus et dignitas postulat. Sed haec hactenus. Illud idem Pausanias dicebat te dixisse: Quid ni? Appius Lentulo, Lentulus Appio processit obviam: Cicero Appio noluit? Quaeso, etiamne tu has ineptias, homo (mea sententia) summa prudentia, multa etiam doctrina, plurimo rerum usu, addo urbanitatem, quae est virtus, ut Stoici rectissime putant, ullam Appietatem, aut Lentulitatem valere apud me plus, quam ornamenta virtutis existimas? Quum ea consecutus nondum eram, quae sunt hominum opinionibus amplissima: tamen ista vestra nomina numquam sum admiratus: viros esse, qui ea vobis reliquissent, magnos arbitrabar. Postea vero, quam ita et cepi et gessi maxima imperia, ut mihi nihil neque ad honorem neque ad gloriam deesse putarem, superiorem quidem numquam, sed parem vobis me speravi esse factum. Nec mehercule aliter vidi existimare vel Cn. Pompeium, quem omnibus, qui umquam fuerunt, vel P. Lentulum, quem mihi ipsi

antepono. Tu si aliter existimas, nihil errabis, si paullo diligentius, (ut quid sit εὐγένεια, quid εὐκοιή, intelligas). Athenodorus, Sandonius filius, quid de his rebus dicat, attenderis. Sed, ut ad rem redeam, me tibi non amicum modo, verum etiam amicissimum existimes velim. Profecto omnibus meis officiis efficiam, ut ita esse vere possis iudicare. Tu autem si id agis, ut minus mea causa, dum ego absim, debere videaris, quam ego tua laborarim: libero te ista cura.

... Παρ' ἐμοί γε καὶ ἄλλοι,
οἱ κέ με τιμήσουσι, μάλιστα δὲ μητίετα Ζεὺς,

Si tantem natura es φιλαίτιος, illud non perficies, quo minus tua causa velim: hoc assequere, ut, quam in partem tu accipias, minus laborem. Haec ad te scripsi liberius, fretus conscientia officii mei benevolentiaeque, quam a me certo iudicio susceptam, quoad tu voles, conservabo. Vale. (Fam. III. 7.)

L. Laodiceae, Paullo, Marcello coss. 704.

M. Fabium Caelio commendat.

M. T. CICERO IMP. S. D. M. CAELIO AEDILI CURVLI.

Marco Fabio, viro optimo et homine doctissimo, familiarissime utor, mirificeque eum diligo quum propter summum ingenium eius summamque doctrinam, tum propter singularem modestiam. Eius negotium sic velim suscipias, ut si esset res mea. Novi ego vos magnos patronos: hominem occidat oportet, qui vestra opera uti velit; sed in hoc homine nullam accipio excusationem. Omnia relinques, si me amabis, quum tua opera Fabius uti volet. Ego res Romanas vehementer exspecto et desidero: in primisque, quid agas, scire cupio; nam iamdiu, propter hiemis magnitudinem, nihil novi ad nos afferebatur. Vale. (Fam. II. 14.)

LI. Laodiceae, Paullo, Marcello coss. 704.

Iocatur in eo, quod Papinius Paetus de re militari scripserat, Fabiumque commendat.

CICERO IMP. PAETO.

Summum me ducem litterae tuae reddidere. Plane nesciebam te tam peritum esse rei militaris. Pyrrhi te libros et Cyneae video lectitasse. Itaque obtemperare cogito praeceptis tuis: hoc amplius, navicularum habere aliquid in ora maritima: contra equitem Parthum negant ullam armaturam meliorem inveniri posse. Sed quid ludimus? Nescis, quocum imperatore tibi negotium sit. Παιδείαν Κυρον, quam contriveram legendo, totam in hoc imperio explicavi. Sed iocabimur alias coram, ut spero, brevi tempore. Nunc ades ad imperandum vel ad parendum potius: sic enim antiqui loquebantur. Cum M. Fabio (quod scire te arbitror) mihi summum usus est; valdeque eum diligo, quum propter summam probitatem eius ac singularem modestiam, tum quod in his controversiis, quas habeo cum tuis combibonibus Epicureis, optima opera eius uti soleo. Is quum ad me Laodiceam venisset, mecumque ego eum esse vellem, repente percussus est atrocissimis litteris, in quibus scriptum erat, fundum Herculansensem a Q. Fadio fratre proscriptum esse: qui fundus cum eo communis esset. Id M. Fadius pergraviter tulit existimavitque fratrem suum, hominem non sapientem, impulsu inimicorum suorum eo progressum esse. Nunc, si me amas, mi Paete, negotium totum suscipe, et molestia Fadium libera. Auctoritate tua nobis opus est, et consilio et etiam gratia. Noli pati litigare fratres et iudiciis turpibus conflictari. Matonem et Pollionem inimicos habet Fadius. Quid multa? non mehercule tam perscribere possum, quam mihi gratum feceris, si otiosum Fadium reddideris. Id ille in te positum esse putat mihique persuadet. (Fam. IX. 25.)

LII. Laodiceae, Paullo, Marcello coss. 704.

M. Laenium diligentissime commendat.

M. T. CICERO S. P. D. P. SILIO PROPR.

Non putavi fieri posse, ut mihi verba deessent: sed tamen in C. Laenio commendando desunt. Itaque rem tibi exponam

paucis verbis; sed ita tamen, ut plane perspicere possis voluntatem meam. Incredibile est, quanti faciamus et ego et frater meus, qui mihi carissimus est, M. Laenium. Id fit quum plurimis eius officiis, tum summa probitate et singulari modestia. Eum ego a me invitissimus domui, quum propter familiaritatem et consuetudinis suavitatem, tum quod consilio eius fideli ac bono libenter utebar. Sed vercor, ne iam mihi superesse verba putes, quae dixeram defutura. Commendo tibi hominem, sicut intelligis, me, de quo ea supra scripserim, debere commendare: a teque vehementer etiam atque etiam peto, ut, quod habet in tua provincia negotii, expedias, quod tibi videbitur rectum esse, ipsi dicas. Hominem facillimum liberalissimumque cognosces. Itaque et rogo, ut eum solutum, liberum, confectis eius negotiis per te, quamprimum ad me remittas. Id mihi fratrique meo gratissimum feceris. (Fam. XIII. 63.)

LIII. In Cilicia, Paulo, Marcello coss. 704.

Appii epistolam laudat 1. Spem triumphi eidem gratulatur 2. Hortatur ut libros augurales absolvat 3. Rogat ut sibi supplicationem decerni curet 4.

M. T. CICERO S. D. APPIO PVLCHRO.

1. Vix tandem legi litteras dignas Appio Clodio, plenas humanitatis, officii, diligentiae. Arpectus videlicet Urbis tibi tuam pristinam urbanitatem reddidit. Nam, quas ex itinere ante, quam ex Asia egressus esses ad me litteras misisti, unas de legatis a me prohibitis proficisci, alteras de Appianorum aedificatione impedita, legi perinvitus. Itaque conscientia meae constantis erga te voluntatis rescripsi tibi subiratus. Iis vero litteris lectis, quas Philotimo liberto meo dedisti, cognovi intellexique provincia multos fuisse, qui nos, quo animo inter nos sumus, esse nollent; ad Urbem vero ut accesseris, vel potius ut primum tuos videris, cognosse te ex iis, qua in te absentem fide, qua in omnibus officiis tuendis ergo te observantia et constantia fuisset. Itaque quanti illud me aestimare putas, quod est in tuis litteris scriptum: si quid inciderit, quod ad meam dignitatem pertineat, etsi vix fieri possit, tamen te parem mihi gratiam relaturum? Tu vero

facile facies. Nihil est enim, quod studio, et benevolentia, vel amore potius, effici non possit.

2. Ego, etsi et ipse ita iudicabam, et fiebam crebro a meis per litteras certior; tamen maximam laetitiam cepi ex tuis litteris de spe minime dubia et plane explorata triumphi tui: neque vero ob eam caussam, quo ipse facilius consequeretur; (nam id quidem *ἐπικουρείον* est): sed, mehercule, quod tua dignitas atque amplitudo mihi est ipsa cara per se. Quare quoniam plures tu habes, quam ceteri, quos scias in hanc provinciam proficisci, quod te adeunt fere omnes, si quid velis: gratissimum mihi feceris, si ad me, simul atque adeptus eris, quod et tu confidis et ego opto, litteras miseris. Longi subsellii ut noster Pompeius appellat) iudicatio et mora si quem tibi item unum alterumve diem abstulerit: (quid enim potest amplius?), tua tamen dignitas suum locum obtinebit. Sed, si me diligis, si a me diligi vis, ad me litteras, ut quam primum laetitia afficiar, mittito.

3. Et velim reliquum quod est promissi, ac muneris tui, mihi persolvas. Quum ipsam cognitionem iuris augurii consequi cupio, tum mehercule tuis incredibiliter studiis erga me muneribusque delector. Quod autem a me tale quiddam desideras, sane mihi considerandum est, quonam te remunerer potissimum genere: nam profecto non est meum, qui in scribendo, ut soles admirari, tantum industriae ponam, committere, ut in scribendo negligens fuisse videar: praesertim quum id non modo negligentis, sed etiam ingrati animi crimen futurum sit. Verum haec videbimus.

4. Illud, quod polliceris, velim pro tua fide diligentiaque et pro nostra, non instituta, sed iam inveterata amicitia cures, enitare, ut supplicatio nobis quam honorificentissime quam primumque decernatur. Omnino serius misi litteras, quam vellem: in quo quum difficultas navigandi fuit odiosa, tum in ipsum discessum senatus incidisse credo litteras meas. Sed id feci adductus auctoritate et consilio tuo: idque a me recte factum puto, quod non statim, ut appellatus imperator sim, sed aliis rebus additis aestivisque confectis litteras miserim. Haec igitur tibi erunt curae, quemadmodum ostendis, meque totum et meos commendatos habebis. Vale. (Fam. III. 9.)

LIV. Laodiceae, Paulo, Marcello coss. 704.

Petit, ut Anneium, legatum suum, remittat eiusque negotium commendat.

CICERO THERMO PROPR. S.

Quo magis quotidie ex litteris nuntiisque bellam magnum esse in Syria cognosco, eo vehementius a te pro nostra necessitudine contendo, ut mihi M. Anneium legatum primo quoque tempore remittas. Nam eius opera, consilio, scientia rei militaris, vel maxime intelligo me et rempublicam adiuvari posse. Quod nisi tanta res eius ageretur, nec ipse adduci potuisset, ut a me discederet, neque ego ut eum a me dimitterem. Ego in Ciliciam proficisci cogito circiter kal. Maias. Ante eam diem Anneius ad me redeat, oportet. Illud, quod tecum et coram te per litteras diligentissime egi, id et nunc etiam atque etiam rogo, curae tibi sit, ut suum negotium, quod habet cum populo Sardiano, pro caussae veritate et pro sua dignitate conficiat. Intellexi ex tua oratione, quum tecum Ephesi locutus sum, te ipsius M. Anneii caussa omnia velle. Sed tamen sic velim existimes, te mihi nihil gratius facere posse, quam si intellexero, per te illud ipsum negotium ex sententia confecisse; idque quamprimum ut efficias, te etiam atque etiam rogo. (Fam. XIII. 57.)

LV. Laodiceae, Paulo, Marcello coss. 704.

Scribit se desiderio urbis teneri, pantheras Caelio diligenter curari.

M. T. CICERO IMP. S. D. M. CAELIO AEDILI CVRVLI.

Putaresne umquam accidere posse, ut mihi verba deessent, neque solum ista vestra oratoria, sed haec etiam levia nostra? Desunt autem propter hanc caussam, quod mirifice sum sollicitus, quidnam de provinciis decernatur. Mirum me desiderium tenet Urbis, incredibile meorum atque in primis tui, satietas autem provinciae; vel, quia videmur eam famam consecuti, ut non tam accessio quaerenda, quam fortuna metuenda sit; vel, quia totum negotium non est dignum viribus nostris,

CIC. SELECT.

qui maiora onera in republica sustinere et possim et soleam; vel, quia belli magni timor impendit, quod videmur effugere, si ad constitutam diem decedemus. De pantheris, per eos, qui venari solent, agitur mandato meo diligenter; sed mira paucitas est, et eas, quae sunt, valde aiunt queri, quod nihil cuiquam insidiarum in mea provincia, nisi sibi, fiat: itaque constituisse dicuntur, in Cariam ex nostra provincia decedere. Sed tamen sedulo fit ei in primis a Patisco. Quidquid erit, tibi erit; sed quid esset, plane nesciebamus. Mihi, mehercule, magnae curae est aeditas tua. Ipse dies me admonebat. Scripsi enim haec ipsis Megalensibus. Tu velim ad me de omni reipublicae statu quam diligentissime perscribas. Ea enim certissima putabo, quae ex te cognoro. Vale. (Fam. II. 11.)

LVI. Paullo, Marcello coss. 704.

Suum desiderium Tironi significat, eique valetudinis curam commendat.

M. T. CICERO ET CICERO NEVS ET FRATER
ET FRATRIS FILIVS S. P. D. TIRONI.

Paullo facilius putavi posse me ferre desiderium tui: sed plane non fero: et quamquam magni ad honorem nostrum interest, quamprimum ad Urbem me venire, tamen peccasse mihi videor, qui a te discesserim: sed quia tua voluntas ea videbatur esse, ut prorsus, nisi confirmato corpore, nolles navigare, approbavi tuum consilium, neque nunc muto, si tu in eadem es sententia. Sin autem postea, quam cibum cepisti, videris tibi posse me consequi, tuum consilium est. Marionem ad te eo misi, ut aut tecum ad me quamprimum veniret, aut, si tu morarere, statim ad me rediret. Tu autem hoc tibi persuade, si commodo valetudinis tuae fieri possit, nihil me malle, quam te esse mecum: si autem intelliges opus esse te Patris convalescendi causa paullum commorari, nihil me malle, quam te valere. Si statim navigas, nos Leucade consequere: sin te confirmare vis, et comites et tempestates et navem idoneam ut habeas, diligenter videbis. Unum illud, mi Tiro, videto, (si me amas), ne te Marionis adventus et hae litterae moveant. Quod valetudini tuae maxime conducet, si feceris; maxime

obtemperaris voluntati meae. Haec pro tuo ingenio considera. Nos ita te desideramus, ut amemus: amor, ut valentem videamus, hortatur: desiderium, ut quam primum. Illud igitur potius. Cura ergo potissimum, ut valeas: de tuis innumerabilibus in me officiis erit hoc gratissimum. III. Non. Novemb. (Fam. XVI. 1.)

LVII. Leucade, Paullo, Marcello coss. 704.

Rogat ut omni cura valetudini serviat.

TVLLIUS ET CICERO TIRONI SVO S. D. ET Q. PATER
ET Q. FILIUS.

Nos apud Alyziam, ex quo loco tibi litteras ante dederamus, unum diem commorati sumus, quod Quintus nos consecutus non erat. Is dies fuit Non. Nov. Inde ante lucem proficiscentes, ante diem VIII. Id. Nov. has litteras dedimus. Tu, si nos omnes amas, et praecipue me, magistrum tuum, confirma te. Ego valde suspenso animo exspecto, primum te scilicet, deinde Marionem cum tuis litteris. Omnes cupimus, ego in primis, quam primum te videre, sed, mi Tiro, valentem. Quare nihil properaris: satis quotidie videro, si valebis. Utilitatibus tuis possum carere: te valere, tua causa primum volo, tum mea, mi Tiro. Vale. (Fam. XVI. 3)

LVIII. Paullo, Marcello coss. 704.

*Adversis ventis se teneri scribit: Tironem hortatur
ut valetudinem curet nec nisi confirmatus naviget.*

M. T. CICERO S. P. D. TIRONI.

Septimum iam diem Corcyrae tenebamur: Quintus autem pater et filius Buthroti. Solliciti eramus de tua valetudine mirum in modum: nec mirabamur, nihil a te litterarum. Iis enim ventis istinc navigatur, qui si essent, nos Corcyrae non sederemus. Cura igitur te et confirma et, quum commode et per valetudinem et per anni tempus navigare poteris, ad nos; amantissimos tui, veni. Nemo nos amat, qui te non diligit: carus omnibus expectatusque venies. Cura, ut valeas etiam atque etiam, Tiro noster. Vale. xv. kal Decemb. Corcyra. (Fam. XVI. 7.)

LIX. Brundisii, Paulo, Marcello coss. 704.

Navigationem in Italiam describit.

M. T. ET C. ET Q. S. P. D. TIRONI.

Nos a te, ut scis, discessimus a. d. iv. Non. Nov. Leucadem venimus a. d. viii. Id. Nov., a. d. vii. Actium: ibi propter tempestatem a. d. vi. Idus morati sumus. Inde a. d. v. Id. Corcyram bellissime navigavimus. Coreyrae fuimus usque a. d. xvi. kal. Dec. tempestatibus recenti. A. d. xv. kal. Dec. in portum Corcyraeorum ad Cassiopen stadia cxx. processimus. Ibi retenti ventis sumus usque a. d. ix. kalendas. Interea, qui cupide profecti sunt, multi naufragia fecerunt. Nos eo die coenati solvimus. Inde austro lenissimo, caelo sereno, nocte illa et die postero in Italiam ad Hydruntem ludibundi pervenimus, eodemque vento postridie (id erat a. d. vii. kal. Dec.) hora quarta Brundisium venimus: eodemque tempore simul nobiscum in oppidum introiit Terentia: quae te facit plurimi. A. d. v. kal. Dec. servus Cn. Plancii Brundisii tandem aliquando mihi a te expectatissimas litteras reddidit, datas Id. Nov., quae me molestia valde levarunt; utinam omnino liberassent! Sed tamen Asclapo medicus plane confirmat, propediem te valentem fore. Nunc quid ego te horter, ut omnem diligentiam adhibeas ad convalescendum? Tuam prudentiam, temperantiam, amorem erga me novi: scio te omnia facturum, ut nobiscum quamprimum sis: Sed tamen ita velim, ut ne quid properes. Symphoniam Lysonis velim vitasses, ne in quartam hebdomadam incideres. Sed, quoniam pudori tuo maluisti obsequi, quam valetudini, reliqua cura. Curio misi, ut medico honos haberetur, et tibi daret, quod opus esset: me, cui iussisset, curaturum. Equum et mulum Brundisii tibi reliqui. Romae, vereor, ne ex kal. Ian. magni tumultus sint. Nos agemus omnia modice. Reliquum est, ut te hoc rogem et a te petam, ne temere naviges. Solent nautae festinare quaestus sui causa. Cautus sis, mi Tiro. Mare magnum et difficile tibi restat Si poteris, cum Mescinio; (caute is solet navigare). Si minus, cum honesto aliquo homine, cuius auctoritatis navicularius moveatur. In hoc omnem diligentiam si adhibueris, teque nobis incolam stiteris, omnia a te habebo. Etiam atque etiam, noster Ti-

ro, vale. Medico, Curio, Lysoni de te scripsi diligentissime Vale, salve. (Fam. XVI. 9.)

LX. Ad Urbem, Marcello, Lentulo coss. 705.

Rogat, ut valetudinem curet 1. Addit de suo accessu ad urbem et de statu reipublicae 2. De triumpho suo 3.

De praefectura Campana 4.

M. TVLLIVS ET CICERO TERENCE ET TVLLIA Q. FRATER

ET Q. F. S. P. D. TIRONI.

1. Etsi opportunitatem operae tuae omnibus locis desidero: tamen non tam mea, quam tua causa doleo, te non valere. Sed quum in quartanam conversa vis est morbi, (sic enim scribit Curio) spero te, diligentia adhibita, etiam firmiorem fore. Modo fac, id quod est humanitatis tuae ne quid aliud cures hoc tempore, nisi ut quam commodissime convalescas. Non ignoro, quantum ex desiderio labores, sed erunt omnia facilia si valebis. Festinare te nolo, ne nauseae molestiam suscipias aeger, et periculose hieme naviges.

2. Ego ad Urbem accessi pridie Non. Ian. Obviam mihi sic est proditum, ut nihil potuerit fieri honoratius. Sed incidi in ipsam flammam civilis discordiae vel potius belli: cui quum cupe-rem mederi et, ut arbitror, possem, cupiditates certorum hominum (nam ex utraque parte sunt, qui pugnare cupiant), impedimento mihi fuerunt. Omnino et ipse Caesar, amicus noster, minaces ad senatum et acerbis litteras miserat, et erat adhuc impudens, qui exercitum et provinciam invito senatu teneret, et Curio meus illum incitabat. Antonius quidem noster et Q. Cassius, nulla vi expulsi, Caesarem cum Curione profecti erant. Postea quam senatus consulibus, praetoribus, tribunis pl. et nobis (qui proconsules sumus), negotium dederat, ut curaremus, ne quid respublica detrimenti caperet: numquam maiore in periculo civitas fuit: numquam improbi cives habuerunt partio-rem ducem. Omnino ex hac quoque parte diligentissime comparatur. Id fit auctoritate et studio Pompeii nostri, qui Caesarem sero coepit timere.

3. Nobis inter has turbas senatus tamen frequens flagitavit triumphum: sed Lentulus consul, quo maius suum beneficium

faceret, simul atque expedisset, quae essent necessaria de republica, dixit se relaturum. Nos agimus nihil cupide, eoque est nostra pluris auctoritas.

4. Italiae regiones descriptae sunt, quam quisque partem tueretur. Nos Capuam sumpsimus. Haec te scire volui. Tu etiam atque etiam cura, ut valeas, litterasque ad me mitta, quotiescumque habebis, cui des. Etiam atque etiam vale. Dat. pridie Idus Ian. (Fam. XVI. 11.)

LXI. Ad Urbem, Marcello, Lentulo coss. 705.

*Subitum consilium ab urbe recedenti nuntiat; Pompeius
quid consilii ceperit nescire se fatetur.*

CICERO ATTICO S.

Subito consilium cepi, ut, antequam luceret, exirem: ne qui conspectus fieret aut sermo, lictoribus praesertim laureatis. De reliquo, neque hercule, quid agam, nec, quid acturus sim, scio: ita sum perturbatus temeritate nostri amentissimi consilii. Tibi vero quid suadeam, cuius ipse consilium expecto? Cnaeus noster quid consilii ceperit capiatve, nescio, adhuc in oppidis coarctatus et stupens.

Omnes, si in Italia cosistat, erimus una; sin cedet, consilii res est. Adhuc certe, nisi ego insanio, stulte omnia et incaute. Tu, quaeso, crebro ad me scribe vel quod in buccam venerit. (Att. VII. 10)

LXII. Marcello, Lentulo coss. 705.

*Quum Pompeius cum senatu ex urbe fugisset, monet suos
ut considerent, maneantne in urbe an discedant,
Caesare adventante.*

TVLLIVS TERENTIAE ET PATER TVLLIOLAE
DVABVS ANIMIS SVIS ET CICERO MATRI OPTIMAE
SVAVISSIMAE SORORI S. P. D.

Si vos valetis, nos valemus. Vestrum iam consilium est, non solum meum, quid sit vobis faciendum. Si ille Romam modeste venturus est: recte in praesentia domi esse potestis: sin homo amens

diripiendam Urbem daturus est, vereor, ut Dolabella ipse satis vobis prodesse possit. Etiam illud metuo, ne iam intercludamur, ut, quum velitis, exire non liceat. Reliquum est, quod ipsae optime considerabitis, vestri similes feminae sint ne Romae. Si enim non sunt, videndum est, ut honeste vos esse possitis. Quomodo quidem nunc se res habet, modo ut haec nobis loca tenere liceat, bellissime vel mecum, vel in nostris praediis esse poteritis. Etiam illud verendum est, ne brevi tempore fames in Urbe sit. His de rebus velim cum Pomponio, cum Camillo, cum quibus vobis vivebitur, consideretis: ad summam, animo forti sitis. Labienus rem meliorem fecit. Adiuvat etiam Piso, quod ab Urbe discedit et sceleris condemnat generum suum. Vos meam carissimae animae, quam saepissime ad me scribite, et vos quid agatis, et quid istic agatur. Quintus pater et filius et Rufus vobis salutem dicunt. Valet. VIII. kalend. Quintil. Minturnis. (Fam. XIV. 14.)

LXIII. In Formiano, Marcello, Lentulo coss. 705.

*Se quid Caesar acturus sit et quid Pompeius agat
expectare scribit.*

CICERO ATTICO S.

Omnes arbitror mihi tuas litteras redditae esse, sed primas praepostere, reliquas ordine, quo sunt missae per Terentiam. De mandatis Caesaris adventuque Labieni et responsis consulum ac Pompeii scripsi ad te litteris iis, quas a. d. v kal. Capua dedi; piuraque praeterea in eadem epistolam conieci. Nunc has expectationes habemus duas: unam, quid Caesar acturus sit, quum acceperit ea, quae referenda ad illum data sunt L. Caesari; alteram, quid Pompeius agat: qui quidem ad me scribit, paucis diebus se firmum exercitum habiturum; spemque affert, si in Picenum agrum ipse venerit, nos Romam redituros esse. Labienum secum habet, non dubitantem de imbecillitate Caesaris copiarum; cuius adventu Cnaeus noster multo animi plus habet. Nos a consulibus Capuam venire iussi sumus ad Nonas Febr. Capua profectus sum Formias a. d. III. kal. Eo die quum Calibus tuas litteras hora fere nona accepissem, has statim dedi. De Teren-

tia et Tullia tibi assentior; ad quas scripseram, ad te ut referrent: si nondum profectae sunt, nihil est quod se moveant, quoad perspiciamus, quo loci sit res. (Att. VII. 16.)

LXIV. Capuae, Marcello, Lentulo coss. 705.

Pacem se desperasse scribit, bellumque a Pompeianis segniter administrari. Atticum, quid sibi faciendum sit, consulit.

CICERO ATTICO S.

Breviloquentem iam me tempus ipsum facit. Pacem enim desperavi; bellum nostri nullum administrant. Cave enim putes, quidquam esse minoris his consulibus: quorum ego spe audiendi, et cognoscendi nostri apparatus, maximo imbri Capuam veni pridie Nonas, ut eram iussus. Illi autem nondum venerant, sed erant venturi, inanes, imparati. Cnaeus autem Luceriae dicebatur esse et adire cohortes legionum Attianarum, non firmissimarum. At illum ruere nuntiat, et iam iamque adesse, non ut manum conserat (quicum enim?) sed ut fugam intercludat. Ego autem in Italia καὶ συναποδανειν. Nec te id consulo. Sin extra, quid ago? ad manendum hñms, lictores, improvidi et negligentes duces; ad fugam hortatur amicitia Cnaei, caussa bonorum, turpitudine coniungendi cum tyranno: qui quidem, incertum est, Phalarimne an Pisistratrum sit imitaturus. Haec velim explices, et me iuves consilio. Etsi te ipsum istic iam calere puto. Sed tamen quantum poteris. Ego si quid hic hodie novi cognoro, scies. Iam enim aderunt consules ad suas Nonas. Tuas quotidie litteras expectabo. Ad has autem, quum poteris, rescribes. Mulieres et Cicerones in Formiano reliqui. (Att. VII. 20.)

LXV. In Formiano, Marcello, Lentulo coss. 705.

Pompeii tarditatem suamque consilii inopiam queritur.

CICERO ATTICO S.

Pedem in Italia video nullum esse, qui non in istius potestate sit. De Pompeio scio nihil; eumque, nisi in navim se contulerit, exceptum iri puto. O celeritatem incredibilem! huius autem

nostri? - sed non possum sine dolore accusare eum, de quo angor et crucior. Tu caedem non sine caussa times; non quo minus quidquam Caesari expediat ad diuturnitatem victoriae et dominationis: sed video, quorum arbitrio sit acturus. Recte sit. Censeo cedendum de oppidis his. Egeo consilii. Quod optimum factu videbitur, facies. Cum Philotimo loquerere; atque adeo Terentiam habebis Idibus. Ego quid agam? qua aut terra aut mari persequar eum, qui ubi sit, nescio? etsi terra quidem, qui possum? mari quo? Tradam igitur isti me? Fac posse tuto; multi enim hortantur: Num etiam honeste? Nullo modo. Quid? a te petam consilium, ut soleo? explicari res non potest. Sed tamen, si quid in mentem venit, velim scribas, et ipse quid sis acturus. (Att. VII. 22.)

LXVI. In Formiano, Marcello, Lentulo coss. 705.

Veretur ne Pompeius Domitium deserat eiusque inertiam timiditatemque deplorat.

CICERO ATTICO S.

Unum etiam restat amico nostro ad omne dedecus, ut Domitio non subveniat. At nemo dubitat, quin subsidio venturus sit. Ego non puto. Deseret igitur talem civem et eos, quos una scis esse, quum habeat praesertim et ipse cohortes xxx? Nisi me omnia fallunt, deseret. Incredibiliter pertimuit. Nihil spectat, nisi fugam, cui tu (video enim quid sentias) me comitem putas debere esse. Ego vero, quem fugiam, habeo; quem sequar, non habeo. Quod enim tu meum laudas et memorandum dicis; malle, quod dixerim, me cum Pompeio vinci, quam cum istis vincere: ego vero malo, sed cum illo Pompeio, qui tum erat, aut qui mihi esse videbatur: cum hoc vero, qui ante fugit, quam scit, aut quem fugiat, aut quo; qui nostra tradidit, qui patriam reliquit, Italiam relinquit, si malui, contigit: victus sum. Quod superest, nec ista videre possum, quae, numquam timui ne viderem; nec mehercule istum, propter quem mihi non modo meis, sed memet ipso carendum est. Ad Philotimum scripsi de viatico, sive a Moneta (nemo enim solvit), sive ab Oppiis, tuis contubernalibus. Cetera apposita tibi mandabo. (Att. VIII. 7.)

LXVII. Formiis, Marcello, Lentulo coss. 705.

Quid Balbus Roma scripserit se Arpinum haud iturum 1. De Domitio quid audierit 2. Litteris Capua allatis nuntiatum esse, Pompeium mare transisse 3.

CICERO ATTICO S.

1. Nos adhuc Brundisio nihil. Roma scripsit Balbus, putare iam Lentulum Consulem transmisisse, nec eum a minore Balbo conventum; quod is hoc iam Canusii audisset: inde ad se eum scripsisse: cohortesque sex, quae Albae fuissent, ad Curium via Minucia transisse: id Caesarem ad se scripsisse, et brevi tempore eum ad Urbem futurum. Ego utar tuo consilio; neque me Arpinum hoc tempore abdā: etsi Ciceroni meo togam puram quum dare Arpini vellem, hanc eram ipsam excusationem relicturus ad Caesarem. Sed fortasse in eo ipso offenditur, cur non Romae potius. Sed tamen, si est conveniendus, hic potissimum. Tum reliqua videbimus, id est, et quo, et qua, et quando.

2. Domitius, ut audio, in Cosano, et quidem, ut aiunt, paratus ad navigandum: si in Hispaniam, non probō: si ad Cnaeum, laudo: quovis potius certe, quam ut Curtium videat; quem ego patronus aspicere non possum. Quid alios? sed, opinior, quiescamus; ne nostram culpam coarguamus, qui, dum Urbem, id est patriam, amamus, dumque rem conventuram putamus, ita nos gessimus, ut plane interclusi captique simus.

3. Scripta iam epistola, Capua litterae sunt allatae hoc exemplo. « Pompeius mare transiit cum omnibus militibus, quos se- » cum habuit. Hic numerus est hominum millia xxx. Et consu- » les duo et tribuni plebis et senatores, qui fuerunt cum eo, » omnes cum uxoribus et liberis. Conscendisse dicitur a. d. iv. » Nonas Mart. Ex ea die fuere septemtriones venti. Naves, quibus » usus non est, omnes aut praecidisse, aut incendisse dicunt. » De hac re litterae L. Metello tribuno plebis Capuam allatae sunt ab Clodia socru, quae ipsa transiit. Ante sollicitus eram et angebar, sicut res scilicet ipsa cogebar, quum consilio explicare

nihil possem: nunc autem, postquam Pompeius et consules ex Italia exierunt, non angor, sed ardeo dolore:

οὐδέ μοι ἦτορ
ἔμπεδον, ἀλλ' ἀλαύκτημαι:

non sum, inquam, mihi crede, mentis compos; tantum mihi dedecoris admisisse videor. Me non primum cum Pompeio, qualicumque consilio uso, deinde cum bonis esse, quamvis caussa temere instituta! praesertim quum ii ipsi, quorum ego caussa timidius me fortunae committebam, uxor, filia, Cicerones pueri, me illud sequi mallent, hoc turpe et me indignum putarent. Nam Quintus quidem frater, quidquid mihi placeret, id rectum se putare aiebat, id animo aequissimo sequebatur. Tuas nunc epistolas a primo lego. Hae me paullum recreant. Primae monent et rogant, ne me proiciam. Proximae te gaudere ostendunt, me remansisse. Eas quum lego, minus mihi turpis videor, sed tam diu, dum lego: deinde emergit rursum dolor et ἀσχεροῦ φαντασία. Quamobrem obsecro te, mi Tite, eripe mihi hunc dolorem, aut minue saltem aut consolatione, aut consilio, aut quacumque re potes. Quid tu autem possis? aut quid homo quisquam? vix deus iam. Equidem illud molior, quod tu mones sperasque fieri posse, ut mihi Caesar concedat, ut absim, quum aliquid in senatu contra Cnaeum agatur. Sed timeo, ne non impetrem. Venit ab eo Furnius, (ut quidem scias, quos sequamur): Q. Titinii filium cum Caesare esse nuntiat: sed illum maiores mihi gratias agere, quam vellem. Quid autem me roget, (paucis ille quidem verbis, sed ἐν δυάμει), cognosce ex ipsius epistola. Me miserum quod tu non valuisti. Una fuisset; consilium certe non defuisset:

Σύν τε δ' ἔρχομένῳ

Sed acta ne agamus, reliqua paremus. Me adhuc haec duo fefellerunt; initio spes compositionis, qua facta volebam uti populari vita, sollicitudine senectutem nostram liberari; deinde bellum crudele et exitiosum suscipi a Pompeio intelligebam. Melioris mediusfidius civis et viri putabam, quovis supplicio affici, quam illi crudelitati non solum praeesse, verum etiam inte-

resse. Videtur vel mori satius fuisse, quam esse cum his. Ad haec igitur cogita, mi Attice, vel potius excogita. Quemvis eventum fortius feram, quam hunc dolorem. (Att. IX. 6.)

LXVIII. In Formiano, Marcello, Lentulo coss. 705.

Litteras se a Lentulo accepisse, Matiumque ad se itemque Crassipedem venisse scribit.

CICERO ATTICO S.

Lentulum nostrum scis Puteolis esse; quod quum e viatore quodam esset auditum, qui se diceret eum in Appia, quum is paullum lecticam aperuisset, cognosse, etsi vix verisimile, misi tamen Puteolos pueros, qui pervestigarent, et ad eum litteras. Inventus est vix in hortis suis se occultans, litterasque mihi remisit, mirifice gratias agens Caesari: de suo autem consilio C. Caecio mandata ad me dedisse. Eum ego hodie expectabam, id est XIII. kal. April. Venit etiam ad me Matius Quinquatribus homo mehercule, ut mihi visus est, temperatus et prudens, existimatus quidem est semper auctor otii. Quam ille haec non probare mihi quidem visus est, quam illam *νεχολαν*, ut tu appellas, timere! Huic ego in multo sermone epistolam ad me Caesaris ostendi, eam, cuius exemplum ad te antea misi; rogavi, ut interpretaretur, quid esset, quod ille scriberet, consilio meo se uti velle, gratia, dignitate, ope rerum omnium. Respondit se non dubitare, quin et opem et gratiam meam ille ad pacificationem quaereret. Utinam aliquod in hac miseria reipublicae πολιτικόν opus efficere et navare mihi liceat! Matius quidem et illum in ea sententia esse confidebat, et se auctorem fore pollicebatur.

Pridie autem apud me Crassipes fuerat, qui se pridie Nonas Mart. Brundisio profectum atque ibi Pompeium reliquisse dicebat; quod etiam, qui VIII. Idus illinc profecti erant, nuntiabant: illa vero omnes, in quibus etiam Crassipes, (qua prudentia, potes attendere), sermones minaces, inimicos optimatum, municipiorum hostes, meras proscriptiones, meros Sullas: quae Luceium loqui! quae totam Graeciam! quae vero Theophanem! Et tamen omnis spes salutis in illis est; et ego excubo animo, nec partem ullam capio quietis; et, ut has pestes effugiam, cum dissimillimis nostri

esse cupio. Quid enim tu illic Scipionem, quid Faustum, quid Libonem praetermissurum sceleris putas? quorum creditores convenire dicuntur: quid eos autem, quum vicerint, in cives effecturos? quam vero *μνηροψυχαν* Cnaei nostri esse? Nuntiant Aegyptum et *Αραβίας εὐδαίμονα* et *Μεσοποταμίαν* cogitate, Hispaniam abiecisse. Monstra narrant; quae falsa esse possunt. Sed certe et haec perdita sunt, et illa non salutaria. Tuas litteras iam desidero. Post fugam nostram numquam iam nostrum earum intervallum fuit. Misi ad te exemplum litterarum mearum ad Caesarem; quibus me aliquid profecturum puto. (Att. IX. 11.)

LXIX. In villa quadam, Marcello, Lentulo coss. 705.

Respondit Sulpicio de republica secum communicare cupienti.

M. T. CICERO S. D. SER. SULPICIO.

Caius Trebatius familiaris meus, ad me scripsit, te ex se quaesisse, quibus in locis essem: molesteque te ferre, quod me propter valetudinem tuam, quum ad Urbem accessissem, non videres; et hoc tempore velle te mecum, si propius accessissem, de officio utriusque nostrum communicare. Utinam, Servi, salvis rebus, (sic enim est dicendum), colloqui potuissemus inter nos! profecto aliquid opis occidenti reipublicae tulissemus. Cognoram enim iam absens te; haec mala multo ante providentem, defensorem pacis et in consulatu tuo et post consulatum fuisse. Ego autem, quum consilium tuum probarem et idem ipse sentirem, nihil proficiebam. Sero enim veneram: solus eram; rudis esse videbar in caussa; incideram in hominum pugnandi cupidorum insanias. Nunc, quoniam nihil iam videmur opitulari posse reipublicae, si quid est, in quo nobismet ipsis consulere possimus, non ut aliquid ex pristino statu nostro retineamus, sed ut quam honestissime lugeamus: nemo est omnium, quicum potius mihi, quam tecum, communicandum putem. Nec enim clarissimorum virorum, quorum similes esse debemus, exempla neque doctissimorum, quos semper coluisti, praecepta te fugiunt. Atque ipse antea ad te scripsissem, te frustra in senatum sive potius in conventum senatorum esse venturum, ni veritus essem, ne eius animum of-

fenderem, qui a me, ut te imitarer, petebat. Cui quidem ego, me quum rogaret, ut adessem in senatu, eadem omnia, quae a te de pace et de Hispaniis dicta sunt, ostendi me esse dicturum. Rem vides quo modo se habeat; orbem terrarum, imperiis distributis, ardere bello; Urbem sine legibus, sine iudiciis, sine iure, sine fide relictam direptioni et incendiis. Itaque mihi venire in mentem nihil potest, non modo quid sperem, sed vix iam quid audeam optare. Sin autem tibi, homini prudentissimo, videtur utile esse, non colloqui: quamquam longius etiam cogitabam ab Urbe discedere, cuius iam etiam nomen invitus, audio: tamen propius accedam, Trebatioque mandavi, ut, si quid tu eum velles ad me mittere, ne recusaret; idque ut facias, velim; aut, si quem tuorum fidelium voles, ad me mittas; ne aut tibi exire ex Urbe necesse sit, aut mihi accedere. Ego tantum tibi tribuo, quantum mihi fortasse arrego: ut exploratum habeam quidquid nos de communi sententia statuerimus, id omnes homines probaturos. Vale. (Fam. IV. 1.)

LXX.

Paullo, Marcello coss. 704.

*Hortatur, ut valetudinem curet et, si quid novi,
pergat scribere.*

M. T. CICERO S. P. D. TERENTIAE.

Si vales bene est: ego quidem valeo. Valetudinem tuam velim cures diligentissime. Nam mihi et scriptum et nuntiatum est, te in febrim subito incidisse. Quod celeriter me fecisti de Caesaris litteris certiore, fecisti mihi gratum. Item posthac, si quid opus erit, si quid acciderit novi, facies ut sciam. Cura, ut valeas. Vale. Dat. iv. Non Iun. (Fam. XIV. 8.)

LXXI. Brundisii, Caesare II. Serv. Isaurico coss. 706.

*Excruciari se valetudine filiae; prohiberique ad
urbem accedere.*

M. T. CICERO S. D. TERENTIAE.

In maximis meis doloribus excruciat me valetudo Tulliae nostrae. De qua nihil est, quod ad te plura scribam: tibi enim

aeque magnae curae esse certo scio. Quod me propius vultis accedere: video ita esse faciendum. Etiam ante fecissem; sed me multa impediverunt, quae ne nunc quidem expedita sunt. Sed a Pomponio exspecto litteras: quas ad me quamprimum perferendas cures velim. Da operam, ut valeas. (Fam. XIV. 19.)

LXXII. Brundisii, post pugnam Pharealicam, Caesare II.
Serv., Isaurico coss. 706.

Significat dolorem suum ex generi et filiae valetudine.

M. T. CICERO S. P. D. TERENTIAE.

Ad ceteras meas miseras accessit dolor e Dolabettæ valetudine et Tulliae. Omnino de omnibus rebus, nec quid consilii capiam, nec quid faciam, scio. Tu velim tuam et Tulliae valetudinem cures. Vale. (Fam. XIV. 9.)

LXXIII. Brundisii, Paullo, Marcello coss. 704.

Nihil esse ait quod scribat.

M. T. CICERO S. D. TERENTIAE SVAE.

S. V. B. E. V. Si quid haberem, quod ad te scriberem, facerem id et pluribus verbis et saepius. Nunc quae sint negotia, vides. Ego autem quomodo sim affectus, ex Lepta et Trebatio poteris cognoscere. Tu fac, ut tuam et Tulliae valetudinem cures. Vale. (Fam. XIV. 17.)

LXXIV. Brundisii, Caesare dictatore 707.

*Tulliam ad se venisse scribit, sibi in animo esse
filium ad Caesarem mittere.*

M. T. CICERO S. P. D. TERENTIAE SVAE.

Si vales, bene est: ego valeo, Tullia nostra venit ad me prid. Id. Iunii: cuius summa virtute et singulari humanitate graviore etiam sum dolore affectus, nostra factum esse negligentia, ut longe alia in fortuna esset, atque eius pietas ac dignitas postulat. Nobis erat in animo, Ciceronem ad Caesarem mittere, et cum eo Cn. Sallustium. Si profectus erit, faciam te certiore.

Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. xvii. kalendas Quintilis. (Fam. XIV. 11.)

LXXV. Brundisii, Caesare Dictatore 707.

Iubet uxorem cum Attico colloqui.

M. T. CICERO S. P. D. TERENCEAE SVAE.

Quid fieri placeret, scripsi ad Pomponium serius, quam oportuit. Cum eo si locuta eris, intelliges, quid fieri velim. Apertius scribi, quando ad illum scripseram, necesse non fuit. De ea re et de ceteris rebus quamprimum velim nobis litteras mittas. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. Septimo idus Quintil. (Fam. XIV. 10.)

LXXVI. Brundisii, Caesare Dictatore 707.

Nihil certi se de Caesaris adventu habere.

M. T. CICERO S. P. D. TERENCEAE.

Si vales, bene est: valco. Nos neque de Caesaris adventu neque de litteris, quas Philotimus habere dicitur, quidquam adhuc certi habemus. Si quid erit certi, faciam te statim certiozem. Valetudinem tuam fac ut cures. Vale. iiii. Idus Sextiles. (Fam. XIV. 24.)

LXXVII. Brundisii, Caesare Dictatore 707.

A Caesare litteras sibi redditas esse nuntiat.

M. T. CICERO S. P. D. TERENCEAE SVAE.

Si vales bene est: valeo. Redditae mihi tandem sunt a Caesare litterae satis liberales: et ipse opinione celerius venturus esse dicitur. Cui utrum obviam procedam, an hic eum exspectem quum constituero, faciam te certiozem. Tabellarios mihi velim quamprimum remittas. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. D. pird. Id. Sext. (Fam. XVII. 23.)

LXXVIII. Brundisii, Caesare Dictatore. 707.

Vxorem se certiolem facturum quid faciendum sit.

M. T. CICERO S. D. TERENTIAE SVAE.

Si vales bene est: valeo. Nos quoditum tabellarios nostros expectamus: qui si venerint, fortasse erimus certiores, quid nobis faciendum sit, faciemusque te statim certiolem. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. kalendis Septembris. (Fam. XIV. 22.)

LXXIX. Romae, Caesare III. Lentulo coss. 708.

Scribit se Varronis adventum cupide expectare, quod in eius librorumque consuetudine omnem spem leniendi doloris reposuerit.

M. T. CICERO S. D. M. TERENTIO VARRONI.

Ex his litteris, quas Atticus a te missas mihi legit, quid ageres, et ubi esses, cognovi; quando autem te visuri essemus, nihil sane ex iisdem litteris potui suspicari. In spem tamen venio, appropinquare tuum adventum: qui mihi utinam solatio sit! Etsi tot tantisque rebus urgemur, nullam ut allevationem quisquam non stultissimus sperare debeat: sed tamen aut tu potes me aut ego te fortasse aliqua re iuvare. Scito enim me, posteaquam in Urbem venerim, redisse cum veteribus amicis, id est cum libris nostris in gratiam. Etsi non idcirco eorum usum dimiseram, quod iis succenserem, sed quod eorum me suppudebat. Videbar enim mihi, quum me in res turbulentissimas infidelissimis, sociis demissem, praeceptis illorum non satis paruisse. Ignoscunt mihi, revocant in consuetudinem pristinam, teque, quod in eo permanseris, sapientiolem, quam me, dicunt fuisse. Quamobrem, quoniam placatis his utor, videor sperare debere, si te viderim, et ea, quae premant, et ea, quae impendeant, me facile transiturum. Quamobrem, sive in Tusculano, sive in Cumano ad te placebit, sive (quod minime velim) Romae, dummodo simul simus, perficiam profecto, ut id utrique nostrum commodissimum esse videatur. (Fam. IX. 1.)

CIC. SELECT.

12

LXXX. Romae, Caesare III. Lepido coss. 708.

*Domitium interitu amicorum dolentem, rogat, ut
quum rei publicae iam satisfecerit incolumitati
suae consulat.*

CICERO DOMITIO.

Non ea res me deterruit, quo minus, posteaquam in Italiam venisti, litteras ad te mitterem, quod tu ad me nullas miseras: sed quia, nec quid tibi pollicerer ipse egens rebus omnibus, nec quid suaderem, quum mihimetipsi consilium deesset, nec, quid consolationis afferrem in tantis malis, reperiēbam. Haec quamquam nihilo meliora sunt, nunc atque etiam multo desperatiora, tamen inanes esse meas litteras, quam nullas, malui. Ego, si te intelligerem plus conatum esse suscipere reipublicae causa muneris, quam quantum praestare potuisses: tamen, quibuscumque rebus possem, ad eam conditionem te vivendi, quae daretur, quaeque esset, hortarer. Sed quum consilii tui bene fortiterque suscepti eum tibi finem statueris, quem ipsa fortuna terminum nostrarum contentionum esse voluisset: oro obtestorque te pro vetere nostra coniunctione ac necessitudine, proque summa mea in te benevolentia et tua in me pari, te ut nobis, parenti, coniungi, tuisque omnibus, quibus es fuistique semper carissimus, salvum conserves: incolumitati tuae tuorumque, qui ex te pendent, consulas: quae didicisti, quaeque ab adolescentia pulcherrime a sapientissimis viris tradita, memoria et scientia comprehendisti, iis hoc tempore utare: quos coniunctos summa benevolentia plurimisque officiis amisisti, eorum desiderium, si non aequo animo, at forti feras. Ego, quid possim, nescio, vel potius me parum posse sentio: illud tamen tibi polliceor, me, quaecumque saluti dignitaeque tuae conducere arbitrabor, tanto studio esse facturum, quanto semper tu et studio et officio in meis rebus fuisti. Hanc meam voluntatem ad matrem tuam, optimam feminam, tuique amantissimam detuli. Si quid ad me scripseris, ita faciam, ut te velle intellexero. Sin autem tu minus scripseris: ego tamen omnia, quae tibi utilia esse arbitrabor, summo studio diligenterque curabo. Vale. (Fam. VI. 22.)

LXXXI. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Hortatur Plancium, ut communem fortunam fortiter ferat.

M. T. CICERO S. D. CN. PLANCIO.

Accepi perbreves tuas litteras, quibus id, quod scire cupiebam, cognoscere non potui: cognovi autem id, quod mihi dubium non fuit. Nam, quam fortiter ferres communes miseriae, non intellexi; quam me amares, facile perspexi; sed hoc sciebam. Illud si scissem, ad id meas litteras accommodavissem. Sed tamen etsi antea scripsi, quae existimavi scribi oportere: tamen hoc tempore breviter commonendum putavi, ne quo periculo te proprio existimares esse; in magno omnes, sed tamen in communi sumus. Quare non debes aut propriam fortunam ac praecipuam postulare aut communem recusare. Quapropter eo animo simus inter nos, quo semper fuimus. Quod de te sperare, de me praestare possum. Vale. (Fam. IV. 15.)

LXXXII. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Petit, ut Democritum fidem recipiat.

M. T. CICERO S. D. ALLIENO PROCOS.

Democritus Sicyonius non solus hospes meus est, sed etiam, quod non multis contingit, Graecis praesertim, valde familiaris. Est enim in eo summa probitas, summa virtus, summa in hospites liberalitas et observantia: meque praeter ceteros et colit et observat, et diligit. Eum tu non modo suorum civium, verum paene Aethiae principem cognoscas. Huic ego tantummodo aditum ad tuam cognitionem patefacio et munio: cognitum per te ipsum, quae tua natura est, dignum tua amicitia atque hospitio iudicabis. Peto igitur a te, his litteris lectis, recipias eum in tuam fidem, polliceare omnia te facturum mea causa. De reliquo, si, id quod confido fore dignum eum tua amicitia hospitioque cognoveris; peto, ut eum complectare, diligas, in tuis habeas. Erit id mihi maiorem in modum gratum. Vale. (Fam. XIII. 78.)

LXXXIII. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

*M. Bruto, quem Caesar Cisalpinæ Galliae praefecerat,
Varronem diligentissime commendat.*

CICERO BRUTO S.

Quum ad te tuus quaestor, M. Varro, proficisceretur, commendatione egere eum non putabam. Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipso more maiorum, qui, ut te non fugit, hanc quaesturae coniunctionem liberorum necessitudini proximam voluit esse. Sed quum sibi ita persuasisset ipse, meas de se accurate scriptas litteras maximum apud te pondus habituras, a meque contenderet, ut quam diligentissime scriberem: malui facere, quod meus familiaris tanti sua interesse arbitraretur. Ut igitur debere me facere hoc intelligas: quum primum M. Tereñtius in forum venit, ad amicitiam se meam contulit. Deinde, ut se corroboravit, duae causae accesserunt, quae meam in illum benevolentiam augerent: una, quod versabatur in hoc studio nostro, quo etiam nunc maxime delectamur, et cum ingenio, ut nosti, nec sine industria; deinde, quod mature se contulit in societates publicanorum: quod quidem nollem: maximis enim damnis affectus est. Sed tamen causa communis ordinis mihi commendatissimi fecit amicitiam nostram firmiorem. Deinde versatus in utrisque subselliis optima et fide et fama iam ante hanc commutationem reipublicae petitioni sese dedit honoremque honestissimum existimavit fructum laboris sui. His autem temporibus a me Brundisio cum litteris et mandatis profectus ad Caesarem est: qua in re et amorem eius in suscipiendo negotio perspexi, et in conficiendo ac renuntiando fidem. Videor mihi, quum separatim de probitate eius et moribus dicturus fuisset, si prius causam, cum eum tanto opere diligerem, tibi exposuissem, in ipsa causa exponenda satis etiam de probitate dixisse. Sed tamen separatim promitto in meque recipio, fore eum tibi et voluptati et usui. Nam et modestum hominem cognosces, et pudentem, et a cupiditate omni remotissimum, praeterea magni laboris summaeque industriae. Neque ego haec polliceri debeo, quae tibi ipsi, quum bene cognoris, iudicanda sunt; sed tamen in omnibus novis con-

iunctionibus interest, qualis primus aditus sit, et qua commendatione quasi amicitiae fores aperiantur. Quod ego his litteris efficere volui: etsi id ipsa per se necessitudo quaesturae effecisse debet. Sed tamen nihilo infirmius illud, hoc addito. Cura igitur, si me tanti facis, quanti et Varro existimat et ipse sentio, ut quamprimum intelligam, hanc meam commendationem tantum illi utilitatis attulisse, quantum et ipse sperarit nec ego dubitarim. (Fam. XIII. 10.)

LXXXIV. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Mescinio Rufo, sui videndi cupido, mutua se teneri cupiditate significat: eumque hortatur ut temporum acerbitatem litterarum studiis et optimae conscientiae recordatione mitiget.

M. T. CICERO S. D. L. MESCINIO.

Gratae mihi tuae litterae fuerunt; ex quibus intellexi, quod etiam sine litteris arbitrabar, te summa cupiditate affectum esse videndi mei: quod ego ita libenter accipio, ut tamen tibi non concedam. Nam tecum esse, ita mihi omnia, quae opto, contingant, ut vehementer velim. Etenim, quum esset maior et virorum et civium bonorum et iucundorum hominum et amantium mei copia, tamen erat nemo, quicum essem libentius, quam tecum, et pauci, quibuscum essem aequae libenter; hoc vero tempore, quum alii interierint, alii absint, alii mutati voluntate sint, unum, medius fidius, tecum diem libentius posuerim, quam hoc omne tempus cum plerisque eorum, quibuscum vivo necessario. Nolim enim existimare, mihi solitudinem non iucundiorē esse, (qua tamen ipsa uti non licet), quam sermones eorum, qui frequentant domum meam, excepto uno aut summum altero. Itaque utor eodem perfugio, quo tibi utendum censeo, litterulis nostris, praeterea conscientia etiam consiliorum meorum. Ego enim is sum, (quemadmodum facillime potes existimare), qui nihil umquam mea potius, quam meorum civium caussa fecerim: cui nisi invidisset is, quem tu umquam amasti, (me enim amabas), et ipse beatus esset et omnes boni. Ego sum, qui nullius vim plus valere volui, quam honestum otium: idemque, quum

illa ipsa arma, quae semper timueram, plus posse sensi, quam illum consensum bonorum, quem ego idem effeceram; quavis tuta conditione pacem accipere malui, quam viribus cum valentiore pugnare. Sed et haec et multa alia coram brevi tempore licebit. Neque me tamen ulla res alia Romae tenet, nisi expectatio rerum Africanarum. Videtur enim mihi res in propinquum adducta discrimen. Puto autem mea nonnihil interesse, quamquam, id ipsum quid intersit, non sane intelligo, verumtamen, quidquid illinc nunciatum sit, non longe abesse a consiliis amicorum. Est enim res iam in eum locum adducta, ut, quamquam multum intersit inter eorum causas, qui dimicant, tamen inter victorias non multum interfuturum potest. Sed plane animus, qui dubiis rebus forsitan fuerit infirmior, desperatis confirmatus est multum: quem etiam tuae superiores litterae confirmarunt, quibus intellexi, quam fortiter iniuriam ferres; iuvitque me, tibi quum summam humanitatem, tum etiam tuas litteras profuisse. Verum enim scribam: teneriore mihi animo videbare, sicut omnes fere, qui vita ingenua in beata civitate et libera viximus. Sed, ut illam secundam moderate tulimus: sic hanc non solum adversam, sed funditus eversam fortunam fortiter ferre debemus; ut hoc saltem in maximis malis boni consequamur, ut mortem, quam etiam beati contemnere debebamus, propterea quod nullum sensum esset habitura, nunc sic affecti non modo contemnere debeamus, sed etiam optare. Tu, si me diligis, fruire isto otio tibi que persuade, praeter peccatum ac culpam, qua semper caruisti et careris, homini accidere nihil posse, quod sit horribile aut pertimescendum. Ego, si videbitur recte fieri posse, ad te veniam brevi; si quid acciderit, ut mutandum consilium sit, te certiore faciam statim. Tu ita fac cupidus mei videndi sis, ut istinc te ne moveas tam infirma valetudine, nisi ex me prius quaesieris per litteras, quid te velim facere. Me velim, ut facis, diligas valetudinique tuae et tranquillitati animi servias. (Fam. V. 21.)

LXXXV. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

*Iturum se Baias ad Varronem scribit: veretur ne sint,
qui reprehendant: se vero barbarorum
voces contemnere.*

CICERO VARRONI.

Etsi, quid scriberem, non habebam: tamen Caninio ad te eunti non potui nihil dare. Quid ergo potissimum scribam? Quod velle te puto, cito me ad te esse venturum. Etsi vide, quaeso, satisne rectum sit, nos, hoc tanto incendio civitatis, in istis locis esse. Dabimus sermonem iis, qui nesciunt, nobis, quocumque in loco simus, eundem cultum, eundem victum esse. Quid refert? Tamen in sermonem incidemus. Valde id, credo, laborandum est, ne, quum omnes in omni genere et scelorum et flagitiorum volutentur, nostra nobiscum aut inter nos cessatio vituperetur. Ego vero, neglecta barbarorum inscitia, te persequar: quamvis enim haec sint misera, quae sunt miserrima; tamen artes nostrae nescio quo modo nunc uberiores fructus ferre videntur, quam olim ferebant, sive quia nulla nunc in re alia acquiescimus, sive quod gravitas morbi facit, ut medicinae egeamus, eaque nunc appareat; cuius vim non sentiebamus, quum valebamus. Sed quid ego nunc haec ad te, cuius domi nascuntur? γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας. Nihil scilicet, nisi ut rescriberes aliquid, me expectares. Sic igitur facies. (Fam. IX. 3.)

LXXXVI. In Tusculano, Caesare III., Lepido coss. 708.

*Caussas exponit, cur ludum quasi eloquentias aperuerit.
Nonnulla de coenarum lautitia iocatur.*

CICERO S. D. L. PAPIRIO PAETO.

Quum essem otiosus in Tusculano, propterea quod discipulos obviam miseram, ut iidem me quam maxime conciliarent familiari suo; accepi tuas litteras plenissimas suavitatis: ex quibus intellexi, probari tibi meum consilium, quod ut Dionysius tyrannus, quum Syracusis expulsus esset, Corinthi dicitur ludum aperuisse, sic ego, sublati iudicii, amisso regno forensi, ludum

quasi habere coeperim. Quid quaeris? me quoque delectat consilium: multa enim consequor: primum, id quod maxime nunc opus est, munio me ad haec tempora. Id cuiusmodi sit, nescio: tantum video, nullius adhuc consilia me huic anteponere: nisi forte mori melius fuit: in lectulo, fateor: sed non accidit. In acie non fui. Ceteri quidem, Pompeius, Lentulus tuus, Scipio, Afranius, foede perierunt. At Cato praeclare. Iam istuc quidem, quum volemus, licebit: demus modo operam, ne tam necesse nobis sit, quam illi fuit; id quod agimus. Ergo hoc primum. Sequitur illud: ipse melior fio: primum valetudine, quam, intermissis exercitationibus, amiseram: deinde ipsa illa, si qua fuit in me, facultas orationis, nisi me ad has exercitationes retulissem, exaruisset. Extremum illud est, quod tu nescio an primum putes. Plures iam pavones confeci, quam tu pullos columbinos. Tu istic te Ateriano iure delectato, ego me hic Hirtiano. Veni igitur, si vir es, et disce iam *προλεγόμενας*, quas quaeris: etsi sus Minervam. Sed quando, ut video, aestimationes tuas vendere non potes neque ollam denariorum implere, Romam tibi remigrandum est. Satius est hic cruditate, quam istic fame. Video te bona perdidisse: spero idem istic familiares tuos. Actum igitur de te est, nisi provides. Potes mulo isto, quem tibi reliquum dicis esse (quoniam cantherium comedisti), Romam pervehi. Sella ibi erit in ludo, tamquam hypodidascalo proxima: eam pulvinus sequetur. (Fam. IX. 18.)

LXXXVII. Rome, Cesare III., Lentulo coss. 708.

Scripserat Paetus, Balbum tenui apparatu fuisse contentum: hinc iocandi occasionem sumit Tullius.

CICERO S. D. L. PAPIRIO PAETO

Tamen a malitia non discedis. Tenuiculo apparatu significas Balbum fuisse contentum. Hoc videris dicere, quum reges tam sint continentes, multo magis consulares esse oportere. Nescis me ab illo omnia expiscatum; recta eum a porta domum meam venisse? neque hoc admiror, quod non suam potius; sed illud, quod non ad suum. Ego autem primis tribus verbis, Quid noster Paetus? At ille adiurans, Nusquam se umquam libentius.

Hoc si verbis assecutus es, aures ad te afferam non minus elegantes; sin autem obsonio, peto a te, ne pluris esse balbos, quam disertos putes. Me quotidie aliud ex alio impedit. Sed, si me expediero, ut in ista loca venire possim, non committam, ut te sero a me certiore factum putes. (Fam. IX. 19.)

LXXXVIII. In Cumano, Caesare III., Lepido coss. 708.

Praenuntiat se crastina die vel propediem ad Pactum venturum.

CICERO PAPIRIO PAETO.

Heri veni in Cumanum, cras ad te fortasse. Sed quum certum sciam, faciam te paullo ante certiore. Etsi M. Ceparius, quum mihi in silva Gallinaria obviam venisset, quaesissetque, quid ageres, dixit te in lecto esse, quod ex pedibus laborares. Tuli scilicet moleste, ut debui: sed tamen constitui ad te venire, ut et viderem te et viserem et coenarem etiam. Non enim arbitror coquum etiam te arthriticum habere. Exspecta igitur hospitem quum minime edacem, tum inimicum coenis sumptuosus. (Fam. IX. 23.)

LXXXIX. In Cumano, Caesare III., Lepido coss. 708.

Praemonet Marium de adventu suo in Pompeianum.

M. T. CICERO S. D. M. MARIO

A.²⁴ d. ix. kal. in Cumanum veni cum Libone tuo vel nostro potius. In Pompeianum statim cogito, sed faciam ante te certiore. Te quum semper valere cupio, tum certe, dum hic sumus. Vides enim, quanto post una futuri simus. Quare, si quod constitutum cum podagra habes, fac ut in alium diem differas. Cura igitur, et me hoc biduo aut triduo exspecta. (Fam. VII. 4.)

Quanti mihi ad te in cumano

XC. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Servilii litteras sibi gratas fuisse testatur; ut de provinciae statu scribat, petit; officia sua promittit.

M. T. CICERO S. D. P. SERVILIO ISAVRICO
PROC. COLLEGAE.

Gratae mihi vehementer tuae litterae fuerunt; ex quibus cognovi cursus navigationum tuarum. Significabas enim memoriam tuam nostrae necessitudinis, qua mihi nihil poterat esse iucundius. Quod reliquum est, multo etiam erit gratius, si ad me de republica, id est de statu provinciae, de institutis familiariter scribes. Quae quamquam ex multis pro tua claritate andiam, tamen libentissime ex tuis litteris cognoscam. Ego ad te, de reipublicae summa quid sentiam, non seape scribam, propter periculum eiusmodi litterarum. Quid agatur autem, scribam saepius. Sperare tamen videor, Caesari, collegae nostro, fore curae et esse, ut habeamus aliquam rempublicam; cuius consiliis magni referebat te interesse. Sed si tibi utilius est, id est gloriosius: Asiae praeesse et istam partem reipublicae male affectam tueri; mihi quoque idem, quod tibi et laudi tuae profuturum est, optatius debet esse. Ego, quae ad tuam dignitatem pertinere arbitror, summo studio diligentiaque curabo, in primisque tenebor omni observantia clarissimum virum, patrem tuum; quod et pro vetustate necessitudinis, et pro beneficiis vestris, et pro dignitate ipsius facere debeo. (Fam. XIII. 68.)

XCI. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Probat Curii consilium, quod in Graeciam se contulerit, se libertate amissa, totum in litteris esse.

M. CICERO S. D. CVRIO.

Memini, quum mihi desipere videbare, quod cum istis potius viveres, quam nobiscum: erat enim multo domicilium humius urbis (quum quidem haec urbs) aptius humanitati et suavitati tuae, quam tota Peloponnesus, nedum Patræ: nunc contra et vidisse mihi multum videris, quum prope desperatis his rebus

te in Graeciam contulisti, et hoc tempore non solum sapiens, qui hinc absis, sed etiam beatus. Quamquam quis, qui aliquid sapiat, nunc esse beatus potest? Sed, quod tu, cui licebat, pedibus es consecutus, ut ibi esses, - *ubi nec Pelopidarum*, nosti cetera: nos idem propemodum consequimur alia ratione. Quum enim salutationi nos dedimus amicorum; quae fit hoc etiam frequentius, quam solebat, quod, quasi avem albam, videntur bene sentientem civem videre: abdo me in bibliothecam. Itaque opera efficio tanta, quanta fortasse tu senties. Intellexi enim ex tuo sermone quodam, quum meam mēstitiam et desperationem accusares domi tuae, te ex meis libris animum meum desiderare. Sed mehercule et tum rempublicam lugebam, quae non solum suis erga me, sed etiam meis erga se beneficiis erat mihi carior, et hoc tempore, quamquam me non ratio solum consolatur (quae plurimum debet valere), sed etiam dies (quae stultis quoque mederi solet), tamen doleo, ita rem communem esse dilapsam, ut ne spes quidem, melius aliquando fore, relinquatur. Nec vero nunc quidem culpa in eo est, in cuius potestate omnia sunt, (nisi forte id ipsum esse non debuit), sed alia casu, alia etiam nostra culpa sic acciderunt, ut de praeteritis non sit querendum. Reliquam spem nullam video. Quare ad prima redeo. Sapienter haec reliquisti, si consilio; feliciter, si casu. (Fam. VII. 28.)

XCII. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Furfanio Caecinam commendat.

M. T. CICERO S. D. T. FURFANIO PROCOS.

Cum A. Caecina tanta mihi familiaritas consuetudoque semper fuit, ut nulla maior esse possit. Nam et patre eius, claro homine et forti viro, plurimum usi sumus, et hunc a puero, quod et spem mihi magnam afferebat summae probitatis summaeque eloquentiae, et vivebat mecum coniunctissimae, non solum officiis amicitiae, sed etiam studiis communibus, sic semper dilexi, ut non ullo cum homine coniunctius viverem. Nihil attinet me plura scribere. Quam mihi necesse sit eius salutem et fortunas, quibuscumque rebus possim, tueri, vides. Reliquum est, ut, quum cognorim pluribus rebus, quid tu et de bono-

rum fortuna et de reipublicae calamitatibus sentires, nihil a te petam, nisi, ut ad eam voluntatem, quam tua sponte erga Caecinam habiturus esses, tantus cumulus accedat commendatione mea, quanti me a te fieri intelligo. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Vale. (Fam. VI. 9.)

XCIII. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

*Commendat Bruto vectigalia, quae Arpinates
in Gallia habebunt.*

M. T. CICERO S. P. D. BRUTO.

Quia semper animadverti, studiose te operam dare, ut ne quid meorum tibi esset ignotum: propterea non dubito, quin scias, non solum cuius municipii sim, sed etiam quam diligenter soleam meos municipes, Arpinates, tueri. Quorum quidem omnia commoda, omnesque facultates, quibus et sacra conficere et sarta tecta aedium sacrarum locorumque communium tueri possint, consistunt in his vectigalibus, quae habent in provincia Gallia. Ad ea visenda, pecuniasque, quae a colonis debentur, exigendae totamque rem et cognoscendam et administrandam legatos equites Romanos misimus, Q. Fufidium Q. F., M. Faucium M. F., Q. Mamercum Q. F. Peto a te in maiorem modum pro nostra necessitudine, ut tibi ea res curae sit, operamque des, ut per te quam commodissime negotium municipii administretur quam primumque conficiatur: ipsosque, quorum nomina scripsi, ut quam honorificentissime pro tua natura et quam liberalissime tractes. Bonos viros ad tuam necessitudinem adiunxeris municipiumque gratissimum beneficio tuo devinxeris: mihi vero etiam gratius feceris, quod quum semper tueri municipes meos consuevi, tum hic annis praecipue ad meam curam officinamque pertinet. Nam constituendi municipii causa, hoc anno aedilem filium meum fieri volui, et fratris filium et M. Caesium, hominem mihi maxime necessarium: (is enim magistratus in nostro municipio, nec alius ullus creari solet): quos cohonestaris, in primisque me, si res publica municipii tuo studio, diligentia bene administrata erit. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. (Fam. XIII. 11.)

CXIV. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Asclaponem medicum commendat.

CICERO SERVIO S.

Asclapone Patrensi, medico, ntor valde familiariter, eiusque quum consuetudo mihi iucunda fuit, tum ars etiam, quam sum expertus in valetudine meorum; in qua mihi quum ipsa scientia, tum etiam fidelitate benevolentiaque satisfecit. Hunc igitur tibi commendo, et a te peto, des operam, ut intelligat, diligenter me scripsisse de sese, meamque commendationem usui magno sibi fuisse. Erit id mihi vehementer gratum. (Fam. XIII. 20.)

CXV.. Romae, Caesare III., Lepido coss. 708.

Hegesaretum breviter et accurate commendat.

CICERO SERVIO S.

Hegesaretus Larissaens, magnis meis beneficiis ornatus in consulatu meo, memor et gratus fuit, meque postea diligentissime coluit. Eum tibi magno opere commendo, ut et hospitem meum et familiarem, et gratum hominem, et virum bonum, et principem civitatis suae, et tua necessitudine dignissimum. Pergratum mihi feceris, si dederis operam, ut is intelligat, hanc meam commendationem magnum apud te pondus habuisse. (Fam. XIII. 25.)

XCVI. Romae, Caesare IV., cos. s. coll. 709.

A. Manlium Torquatum qui Pompeianas partes sequutus erat, consolatur in eo, quod Romae non sit et aliquam spem redditus ostendit.

M. T. CICERO S. D. A. TORQVATO.

Etsi ea perturbatio est omnium rerum, ut suae quemque fortunae maxime poeniteat nemoque sit, quin ubivis, quam ubi est, esse malit, tamen mihi dubium non est, quin hoc tempore bono viro Romae esse miserrimum sit. Nam etsi, quocumque in loco

quisquis est, idem est, ei sensus et eadem acerbitas ex interitu rerum et publicarum et suarum; tamen oculi angent dolorem, qui ea, quae ceteri audiunt, intueri coguntur nec avertere a miseriis cogitationem sinunt. Quare etsi multarum rerum desiderio te angi necesse est: tamen illo dolore, quo maxime te confici audio, quod Romae non sis, animum tuum libera. Etsi enim cum magna molestia tuos tuaque desideras: tamen illa quidem, quae requiris, suum statum tenent, nec melius, si tu adesses, tenerent, nec sunt ullo in proprio periculo. Nec debes tu, quum de tuis cogitas, aut praecipuam aliquam fortunam postulare aut communem recusare. De te autem ipso, Torquate, est tuum, sic agitare animo, ut non adhibeas in consilium cogitationum tuarum desperationem aut timorem. Nec enim is, qui in te adhuc iniustior, quam tua dignitas postulabat, fuit, non magna signa dedit animi erga te mitigati. Nec tamen is ipse, a quo salus petitur, habet explicatam aut exploratam rationem salutis suae. Quumque omnium bellorum exitus incerti sint, ab altera victoria tibi periculum nullum esse perspicio, quod quidem seiunctum sit ab omnium interitu; ab altera te ipsum numquam timuisse certo scio. Reliquum est, ut te idipsum, quod ego quasi consolationis loco pono maxime excruciet, commune periculum reipublicae; cuius tanti mali, quamvis docti viri multa dicant, tamen vereor, ne consolatio nulla possit vera reperiri, praeter illam, quae tanta est, quantum in cuiusque animo roboris est atque nervorum. Si enim bene sentire recteque facere satis est ad bene beateque vivendum: vereor, ne eum, qui se optimorum consiliorum conscientia sustentare possit, miserum esse nefas sit dicere. Nec enim nos arbitror victoriae praemiis ductos patriam olim et liberos et fortunas reliquisse; sed quoddam nobis officium iustum et pium et debitum reipublicae nostraeque dignitati videbamus sequi; nec quum id faciebamus, tam eramus amentes, ut explorata nobis esset victoria. Quare, si id evenit, quod ingredientibus nobis in caussam propositum fuit accidere posse: non debemus ita cadere animis, quasi aliquid evenerit, quod fieri posse numquam putarimus. Simus igitur ea mente, quam ratio et veritas praescribit, ut nihil in vita nobis praestandum praeter culpam putemus; eaque quum careamus, omnia humana placate et

moderate feramus. Atque haec eo pertinet oratio, ut, perditis rebus omnibus, tamen ipsa virtus se sustentare posse videatur. Sed, si est spes aliqua rebus communibus, ea tu, quicumque status est futurus, carere non debes. Atque haec mihi scribenti veniebat in mentem, me eum esse, cuius tu desperationem accusare solitus esses, quemque auctoritate tua cunctantem et diffidentem excitare. Quo quidem tempore non ego caussam nostram: sed consilium improbavam. Sero enim nos iis armis adversari videbam, quae multo ante confirmata per nosmetipsos erant: dolebamque, pilis et gladiis, non consiliis, neque auctoritatibus nostris de iure publico disceptari. Neque ego ea, quae sunt, fore quum dicebam, divinabam futura: sed, quod et fieri posse, et exitiosum fore, si evenisset, videbam, id ne accideret, timebam: praesertim quum, si mihi alterum utrum de eventu atque exitu rerum promittendum esset, id futurum, quod evenit, exploratius possem promittere. Iis enim rebus praestabamus, quae non prodeunt in aciem: usu autem armorum, et militum robore inferiores eramus. Sed tu illum animum nunc adhibe, quae-so, quo me tum esse oportere censebas. Haec eo scripsi, quod mihi Philargyrus tuus, omnia de te requirenti, fidelissimo animo (ut mihi quidem visus est) narravit, te interdum sollicitum solere esse vehementius, quod facere non debes, nec dubitare, quin, aut aliqua repubblica, sis futurus, qui esse debes; aut per-dita, non afflictiore conditione, quam ceteri. Hoc vero tempus, quo examinati omnes et suspensi sumus, hoc moderatiore animo ferre debes, quod et in urbe ea es, ubi nata et alta est ratio ac moderatio vitae, et habes Ser. Sulpicium, quem semper unice dilexisti; qui te profecto et benevolentia et sapientia consolatur: cuius si essemus et auctoritatem et consilium secuti, togati potius potentiam, quam armati victoriam subissemus. Sed haec longiora fortasse fuerunt, quam necesse fuit: illa, quae maiora sunt, brevius exponam. Ego habeo, cui plus, quam tibi, debeam, neminem. Quibus tantum debebam, quantum tu intelligis, eos huius mihi belli casus eripuit. Qui sim autem hoc tempore, intelligo. Sed quia nemo est tam afflicto, quin, si nihil aliud studeat, nisi id, quod agit, non possit navare aliquid et efficere: omne

meum consilium, operam, studium certe velim existimes tibi tuisque liberis esse debitum. (Fam. VI. 1.)

XCVII. Romae, Caesare IV. cos. s. coll. 709.

Queritur de importunis tabellariis 1. Narrat de P. Sullae morte, et de bello Hispaniensi 2. De Pansae profectioe et de Cassii commoratione Brundisina 3.

M. T. CICERO S. P. D. C. CASSIO.

1. Praeposteros habes tabellarios: etsi, me quidem non offendunt: sed tamen, quum a me discedunt, flagitant litteras: quum ad me veniunt, nullas afferunt. Atque id ipsum facerent commodius, si mihi aliquid spatii ad scribendum darent: sed petasati veniunt: comites ad portam exspectare dicunt. Ergo ignosces: alteras habebis has breves: sed exspecta πάντα περι πάντων. Etsi quid ego me tibi purgo, quum tui ad me inanes veniant, ad te cum epistolis revertantur?

2. Nos hic (tamen ad te scribam aliquid) D. Sullam patrem mortuum habebamus. Alii a latronibus, alii cruditate dicebant. Populus non curabat. Combustum enim esse constabat. Hoc tu pro sapientia tua feres aequo animo. Quamquam πρόσωπον πόλεως amisimus. Caesarem putabant moleste laturum, verentem, ne hasta refrixisset. Mindius Marcellus et Attius pigmentarius valde gaudebant se adversarium perdidisse. De Hispania novi nihil: sed exspectatio valde magna: rumores tristiores, sed αιδέσποτοι.

3. Pansa noster paludatus a. d. III. kal. Ianuar. profectus est, ut quivis intelligere posset, id, quod tu nuper dubitare coepisti, τό παλὸν δι' αὐτό αίρετὸν esse. Nam quod multos miseriis levavit, et quod se in his malis hominem praebuit, mirabilis eum viro- rum bonorum benevolentia prosecuta est. Tu quod adhuc Brundisii moratus es, valde probo, et gaudeo: et mehercule puto te sapienter facturum, si ἀκινόςπουδος fueris. Nobis quidem, qui te amamus, erit gratum. Et, amabo te, quum dabis posthac aliquid domum litterarum, mei memineris. Ego numquam quemquam ad te, quum sciam, sine meis litteris ire patiar. (Fam. XV. 17.)

XCVIII. Asturae, Caesare IV. cos. s. coll. 709.

De solitudine sua deque litteris ad Brutum.

CICERO ATTICO S.

Apud Appuleium, quoniam in perpetuum non placet, in dies ut excuser, videbis. In hac solitudine careo omnium colloquio; quumque mane me in silvam abstrusi densam et asperam, non exeo inde ante vesperum. Secundum te, nihil est mihi amicus solitudine. In ea mihi omnis sermo est cum litteris. Eum tamen interpellat fletus; cui repugno, quoad possum. Sed adhuc pares non sumus. Bruto, ut suades, rescribam. Eas litteras cras habebis. Quum erit cui des, dabis. (Att. XII. 15.)

XCIX. Caesare IV. cos. s. coll. 709.

Tulliae mortem deplorat.

CICERO DOLABELLAE S.

Vel meo ipsius interitu mallet litteras meas desiderares, quam eo casu, quo sum gravissime afflictus: quem ferrem certe moderatius, si te haberem. Nam et oratio tua prudens, et amor erga me singularis multum levaret. Sed quoniam brevi tempore, ut opinio nostra est, te sum visurus, ita me affectum offendes, ut multum a te possim iuari: non quo ita sim fractus, ut aut hominem me esse oblitus sim aut fortunae succumbendum putem; sed tamen hilaritas illa nostra et suavitas, quae te praeter ceteros delectabat, erepta mihi omnis est. Firmitatem tamen et constantiam, si modo fuit aliquando in nobis, eandem cognosces, quam reliquisti. Quod scribis, praelia te mea causa sustinere, non tam id laboro, ut, si qui mihi obtrectent, a te refutentur, quam intelligi cupio (quod certe intelligitur) me a te amari. Quod ut facias, te etiam atque etiam rogo, ignoscasque brevitati litterarum mearum: nam et celeriter una futuros nos arbitror, et nondum satis confirmatus sum ad scribendum. (Fam. IX. 11.)

C. Asturae, Caesare IV. cos. s. coll. 709.

Apollonium, P. Crassi libertum, Caesari commendat.

M. T. CICERO S. P. D. C. CAESARI IMP.

P. Crassum ex omni nobilitate adolescentem dilexi plurimum: et de eo quum ab ineunte eius aetate bene speravissem, tum per me existimare coepi, ex iis iudiciis, quae de eo feceram, cognitis. Eius libertum Apollonium iam tum equidem, quum ille viveret, et magni faciebam et probabam. Erat enim et studiosus Crassi, et ad eius optima studia vehementer aptus: itaque ab eo admodum diligebatur. Post mortem autem Crassi eo mihi etiam dignior visus est quem in fidem atque amicitiam meam reciperem, quod eos a se observandos et colendos putabat, quos ille dilexisset et quibus carus fuisset. Itaque et ad me in Ciliciam venit multisque in rebus mihi magno usui fuit et fides eius et prudentia; et, ut opinor, tibi in Alexandrino bello, quantum studio et fidelitate consequi potuit, non defuit. Quod quum speraret te quoque ita existimare, in Hispaniam ad te, maxime ille quidem suo consilio, sed etiam me auctore est profectus. Cui ego commendationem non sum pollicitus; non quin eam valituram apud te arbitrarer: sed neque mihi egere commendatione videbatur, qui et in bello tecum fuisset, et propter memoriam Crassi de tuis unus esset, et, si uti commendationibus vellet, etiam per alios eum videbam id consequi posse. Testimonium mei de eo iudicii, quod et ipse magni aestimabat, et ego apud te valere eram expertus, ei libenter dedi. Doctum igitur hominem cognovi et studiis optimis deditum, idque a puero. Nam domi meae cum Diodoto Stoico, homine meo iudicio eruditissimo, multum a puero fuit. Nunc autem, incensus studio rerum tuarum, eas litteris Graecis mandare cupit. Posse arbitror: valet ingenio: habet usum: iam pridem in eo genere studii litterarumque versatur: satisfacere immortalitati laudum tuarum mirabiliter cupiebat. Habes opinionis meae testimonium: sed tu hoc facilius multo, pro tua singulari prudentia, iudicabis. Et tamen, quod negaveram, commendo tibi eum. Quidquid ei commodaveris, erit id maiorem in modum gratum. (Fam. XIII. 16.)

CI. Athenis, Caesare IV. cos. sine collega. 709.

Sulpicius Achaiae praefectus, audita Tulliae Ciceronis filiae morte, moerentem patrem consolatur.

SER. SVLPICIVS S. D. M. T. CICERONI.

Posteaquam mihi repuntiatum est de obitu Tulliae, filiae tuae, sane quam pro eo, ac debui, graviter molesteque tuli, communemque eam calamitatem existimavi; qui, si istic adfuissem, neque tibi defuissem, coramque meum dolorem tibi declarassem. Etsi genus hoc consolationis miserum atque acerbum est: propterea quia, per quos ea confieri debet, propinquos ac familiares, ipsi pari molestia afficiuntur, neque sine lacrimis multis id conari possunt, uti magis ipsi videantur aliorum consolatione indigere, quam aliis posse suum officium praestare; tamen, quae in praesentia in mentem mihi venerunt, decrevi brevi ad te perscribere: non quo ea te fugere existimem, sed quod forsitan dolore impeditus minus ea perspicias. Quid est, quod tanto opere te commoveat tuus dolor intestinus? Cogita, quemadmodum adhuc fortuna nobiscum egerit: ea nobis erepta esse, quae hominibus non minus, quam liberi, cara esse debent; patriam, honestatem, dignitatem, honores omnes. Hoc uno incommodo addito, quid ad dolorem adiungi potuit? aut qui non in illis rebus exercitatus animus callere iam debet, atque omnia minoris aestimare? An illius vicem, credo, doles? Quoties in eam cogitationem necesse est et tu veneris, et nos saepe incidimus, hisce temporibus non pessime cum iis esse actum, quibus sine dolore licitum est mortem cum vita commutare? Quid autem fuit, quod illam hoc tempore ad vivendum magno opere invitare posset? quae res? quae spes? quod animi solatium? Ut cum aliquo adolescente primario coniuncta aetatem gereret? Licitum est tibi, credo, pro tua dignitate ex hac iuventute generum deligere, cuius fidei liberos tuos te tuto committere putares! An ut ea liberos ex sese pareret, quos quum florentes videret, laetaretur? qui rem a parente traditam per se tenere possent? honores ordinatim petaturi essent in republica? in amicorum negotiis libertate sua uterentur? Quid horum fuit, quod non prius, quam datum esset, ademptum sit?

At vero malum est liberos amittere. Malum: nisi peius sit, haec sufferre et perpeti. Quae res mihi non mediocrem consolationem attulit, volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi minuire dolorem possit. Ex Asia rediens quum ab Aegina Megaram versus navigarem, coepi regiones circumcirca prospicere. Post me erat Aegina, ante Megara, dextra Piraeus, sinistra Corinthus; quae oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos iacent. Coepi egomet mecum sic cogitare. Hem! nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit aut occisus est, quorum vita brevior esse debet, quum

*uno loco tot oppidum cadavera
proiecta iaceant?*

Visne tu te, Servi, cohibere, et meminisse, hominem te esse natum? Crede mihi: cogitatione ea non mediocriter sum confirmatus. Hoc idem, si tibi videtur, fac ante oculos tibi proponas. Modo uno tempore tot viri clarissimi interierunt; de imperio populi Romani tanta diminutio facta est: omnes provinciae conquassatae sunt: in unius mulierculae animula si iactura facta est, tanto opere commoveris? quae si hoc tempore non diem suum obiisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit: quoniam homo nata fuerat. Etiam tu ab hisce rebus animum ac cogitationem tuam avoca, atque ea potius reminiscere, quae digna tua persona sunt: illam, quamdiu ei opus fuerit, vixisse; una cum republica fuisse; te, patrem suum, praetorem, consulem, augurem vidisse; adolescentibus primariis nuptam fuisse; omnibus bonis prope perfunctam esse; quum respublica occideret, vita excessisse. Quid est, quod tu, aut illa cum fortuna hoc nomine queri possitis? Denique noli te oblivisci Ciceronem esse, et eum, qui aliis consueris praecipere et dare consilium; neque imitare malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinae scientiam, ipsi se curare non possunt; sed potius, quae aliis praecipere soles, ea tute tibi subiice, atque apud animum propone. Nullus dolor est, quem non longinquitas temporis minuat ac molliat. Hoc te exspectare tempus, ac non ei rei sapientia tua te occurrere tibi turpe est. Quod si quis etiam inferis sensus est: qui illius in te amor fuit pietasque in omnes suos; hoc certe illa te facere non vult. Da hoc illi mortuae: da

ceteris amicis ac familiaribus, qui tuo dolore moerent: da patriae, ut si qua in re opus sit, opera et consilio tuo uti possit. Denique quoniam in eam fortunam devenimus, ut etiam huic rei nobis serviendum sit: noli committere, ut quisquam te putet non tam filiam, quam reipublicae tempora et aliorum victoriam lugere. Plura me ad te de hac re scribere pudet, ne videar prudentiae tuae diffidere. Quare, si hoc unum proposuero, finem faciam scribendi. Vidimus aliquoties secundam pulcherrime te ferre fortunam, magnamque ex ea re te laudem adipisci: fac aliquando intelligamus, adversam quoque te aequae ferre posse, neque id maius, quam debeat, tibi onus videri; ne ex omnibus virtutibus haec una tibi videatur deesse. Quod ad me attinet, quum te tranquilliore esse animo cogitarem, de iis rebus, quae hic geruntur, quemadmodumque se provincia habeat, certiore faciam. Vale. (Fam. IV. 5.)

CH. Asturae, Caesare IV. cos. sine coll. 709.

Sulpicio respondit gratum sibi eius officium fuisse, nemini vero quam sibi iustiores dolendi causas esse.

M. T. CICERO S. D. SER. SVLPICIO.

Ego vero, Servi, vellem, ut scribis, in meo gravissimo casu adfuisses. Quantum enim praesens me adjuvare potueris et consolando, et prope aequae dolendo, facile ex eo intelligo, quod, litteris tuis lectis, aliquantulum acquievi. Nam et ea scripsisti, quae levare luctum possent: et in me consolando, non mediocrem ipse animi dolorem adhibuisti. Servius tamen tuus omnibus officiis, quae illi tempori tribui potuerunt, declaravit, et quanti ipse me faceret, et quam suum talem erga me animum tibi gratum putaret fore: cuius officia iucundiora licet saepe mihi fuerint, numquam tamen gratiora. Me autem non oratio tua solum et societas paene aegritudinis, sed etiam auctoritas consolatur. Turpe enim esse existimo, me non ita ferre casum meum, ut tu, tali sapientia praeditus, ferendum putas. Sed opprimor interdum et vix resisto dolori, quod ea me solatia deficiunt, quae ceteris, quorum mihi exempla propono, simili in fortuna non defuerunt. Nam et Q. Maximus, qui filium consularem, clarum virum, et magnis rebus gestis, amisit, et L. Paullus, qui duo

septem diebus, et vester Gallus et M. Cato, qui summo ingenio, summa virtute filium perdidit, iis temporibus fuerunt, ut eorum luctum ipsorum dignitas consolaretur ea, quam ex republica consequerentur. Mihi autem, amissis ornamentis iis, quae ipse commemoras, quaeque eram maximis laboribus adeptus, unum manebat illud solatium, quod ereptum est. Non amicorum negotiis, non reipublicae procuratore impediabantur cogitationes meae: nihil in foro agere licebat: adspicere curiam non poteram; existimabam, id, quod erat, omnes me et industriae meae fructus et fortunae perdidisse. Sed quum cogitarem, haec mihi tecum et cum quibusdam esse communia, et quum frangerem iam ipse me cogeremque illa ferre toleranter: habebam, quo confugerem, ubi conquirerem, cuius in sermone et suavitate omnes curas doloresque deponerem. Nunc autem, hoc tam gravi vulnere, etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescunt. Non enim, ut tum me a republica moestum domus excipiebat, quae levaret, sic nunc domo moerens, ad rempublicam confugere possum, ut in eius bonis acquiescam. Itaque et domo absum, et foro, quod nec eum dolorem, quem a republica capio, domus iam consolari potest, nec domesticum respublica. Quo magis te exspecto teque videre quamprimum cupio. Maior mihi levatio afferri nulla potest, quam coniunctio consuetudinis sermonumque nostrorum: et iamiam sperabam tuum adventum (sic enim audiebam) appropinquare. Ego autem quum multis de caussis te exopto quamprimum videre, tum etiam, ut valde commentemur inter nos, qua ratione nobis traducendum sit hoc tempus, quod est totum ad unius voluntatem accommodandum, et prudentis, et liberalis, et (ut perspexisse videor) nec a me alieni, et tibi amicissimi. Quod quum ita sit, magnae est tamen deliberationis, quae ratio sit ineunda nobis, non agendi aliquid, sed illius concessu et beneficio quiescendi. Vale. (Fam. IV. 6.)

CIII.

Caesare IV. cos. s. coll. 709.

Consolatur Toranium Corcyrae exsulantem.

CICERO TORANNIO S.

Etsi, quum haec ad te scriberem, aut appropinquare exitus huius calamitosissimi belli aut iam aliquid actum et confectum

videbatur: tamen quotidie commemorabam te unum in tanto exercitu mihi fuisse assensorem et me tibi, solosque nos vidisse, quantum esset in eo bello mali, in quo, spe pacis exclusa, ipsa victoria futura esset acerbissima, quae aut interitum allatura esset, si victus esses, aut, si vicisses, servitutem. Itaque ego, quem tum fortes illi viri et sapientes, Domitii et Lentuli, timidum esse dicebant: (eram plane: timebam enim, ne evenirent ea, quae acciderunt): idem nunc nihil timeo, et ad omnem eventum paratus sum. Quum aliquid videbatur caveri posse, tum id negligi dolebam: nunc vero, eversis omnibus rebus, quum consilio profici nihil possit, una ratio videtur, quidquid evenit, ferre moderate, praesertim quum omnium rerum mors sit extremum, et mihi sim conscius, me, quoad licuerit, dignitati reipublicae consuluisse, et hac amissa salutem retinere voluisse. Haec scripsi, non ut de me ipse dicerem, sed ut tu, qui coniunctissima fuisti mecum et sententia et voluntate, eadem cogitares. Magna enim consolatio est, quum recordare etiamsi secus acciderit, te tamen recte, vereque sensisse. Atque utinam liceat aliquando, aliquo reipublicae statu nos frui, inter nosque conferre sollicitudines nostras, quas pertulimus tum, quum timidi putabamur, quia dicebamus ea futura, quae facta sunt. De tuis rebus nihil esse, quod timeas, praeter universae reipublicae interitum, tibi confirmo: de me autem sic velim iudices, quantum ego possim, me tibi, saluti tuae liberisque tuis summo cum studio praesto semper futurum. Vale. (Fam. VI. 21.)

CIV. Romae, Caesare IV. cos. s. coll. 709.

Officium suum in supplicatione decernenda narrat 1.

*Commendat M. Bolanum 2. Ut Dionysium
servum restituendum curet rogat 3.*

M. T. CICERO S. D. P. SVLPICIO IMP.

1. Quum his temporibus non sane in senatum ventitarem, tamen, ut tuas litteras legi, non existimavi me salvo iure nostrae veteris amicitiae, multorumque inter nos officiorum facere posse ut honori tuo deessem. Itaque adfui, supplicationemque tibi libenter decrevi: nec reliquo tempore ullo aut rei, aut existimationi

aut dignitati tuae deero. Atque, hoc ut tui necessarii sciant, hoc me animo erga te esse, velim facias eos per litteras certiores, ut, si quid tibi opus sit, ne dubitent mihi iure denuntiare.

2. M. Bolanum, virum bonum et fortem, et omnibus rebus ornatum, meumque veterem amicum, tibi magno opere commendando. Pergratum mihi feceris si curaris, ut is intelligat, hanc commendationem sibi magno adiumento fuisse. Ipsumque virum optimum gratissimumque cognosces. Promitto tibi, te ex eius amicitia magnam voluptatem esse capturum. Praeterea a te peto maiorem in modum, pro nostra amicitia et pro tuo perpetuo in me studio, ut in hae re etiam elaborares.

3. Dionysius, servus meus, qui meam bibliothecam multorum nummorum tractavit, quum multos libros surripuisset, nec se impune laturum putaret, aufugit. Is est in provincia tua. Eum et M. Bolanus, familiaris meus, et multi alii Naronae viderunt: sed quum se a me manumissum esse diceret, crediderunt. Hunc tu si mihi restituendum curaris, non possum dicere, quam mihi gratum futurum sit. Res ipsa parva, sed animi mei dolor magnus est. Ubi sit, et quid fieri possit, Bolanus te docebit. Ego, si hominem per te reciperaro, summo me a te beneficio affectum arbitrabor. (Fam. XIII. 77.)

CV.

Fabio, Trebonio coss. 709.

Curtium commendat eiusque Volaterranam possessionem.

M. T. CICERO S. P. D. Q. VALERIO, Q. F. ORCAE, LEG.

PROPRÆT.

Non moleste fero eam necessitudinem, quae mihi tecum est, notam esse quam plurimis: neque tamen ob eam causam, quod tu optime existimare potes, te impedio, quo minus susceptum negotium, pro tua fide et diligentia, ex voluntate Caesaris, qui tibi rem magnam difficilemque commisit, gerere possis. Nam quum multi a me petant multa, quod de tua erga me voluntate non dubitent, non committo, ut ambitione mea conturbem officium tuum. C. Curtio ab ineunte aetate familiarissimus usus. Eius et Sullani temporis iniustissima calamitate doctus, et quum iis, qui similem iniuriam acceperant, amissis

omnibus fortunis, reditus tamen in patriam voluntate omnium concedi videretur, adiutor incolumitatis fui. Is habet in Volaterrano possessionem, quum in eam, tamquam e naufragio, reliquias contulisset. Hoc autem tempore eum Caesar in senatum legit, quem ordinem ille, ista possessione amissa, tueri vix potest. Gravissimum autem est, quum superior factus sit ordine, inferiorem esse fortuna; minimeque convenit, ex eo agro, qui Caesaris iussu dividatur, eum moveri, qui Caesaris beneficio senator sit. Sed mihi minus libet multa de aequitate rei scribere, ne caussa potius apud te valuisse videar, quam gratia. Quamobrem te in maiorem modum rogo, ut C. Curtii rem meam putes esse: quidquid mea caussa faceres, ut, id C. Curtii caussa quum feceris, existimes, quod ille per me habuerit, id me habere abs te. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. (Fam. XIII. 5.)

CVI. Fabio, Trebonio coss. suff. 709.

Cornificii prudentiam laudat. Reip. statum accusat.

CICERO S. D. CORNIFICIO COLLEGAE.

Quod extremum fuit in epistola, quam a te proxime accepi, ad id primum respondebo. Animum adverti enim, hoc vos magnos oratores facere nonnumquam. Epistolas requiris meas: ego autem numquam, quum mihi denuntiatus esset a tuis, ire aliquem, non dedi. Quod mihi videor ex tuis litteris intelligere, te nihil commissurum esse temere, nec ante, quam scisses, quod iste, nescio qui. Caecilius Bassus erumperet, quidquam certi constituturum, id ego et speraram prudentia tua fretus, et, ut confiderem, fecerunt tuae gratissimae mihi litterae: idque ut facias quam saepissime, ut, et quid tu agas et quid agatur, scire possim, et etiam quid acturus sis, valde te rogo. Etsi periniquo patiebar animo, te a me digredi, tamen eo tempore me consolabar, quod et in summum otium te ire arbitrabar et ab impendentibus magnis negotiis discedere. Utrumque contra accidit: istic enim bellum est exortum, hic pax consecuta; sed tamen eiusmodi pax, in qua, si adesses, multa te non delectarent; ea tamen, quae ne ipsum Caesarem quidem delectant. Bellorum enim civilium

ii semper exitus sunt, ut non ea solum fiant, quae velit victor, sed etiam, ut iis mos gerendus sit, quibus adiutoribus sit parta victoria. Equidem sic iam obdurui, ut ludis Caesaris nostri aequissimo animo viderem T. Plancum, audirem Laberii et Publii poemata. Nihil mihi tam deesse scito, quam quicum haec familiariter docteque rideam. Is tu eris, si quamprimum veneris. Quod ut facias, non mea solum, sed etiam tua interesse arbitror. (Fam. XII. 18.)

CVII. In Puteolano, Caesare IV. cos. s. coll. 709.

Dolabellae gratulatur de Baiarum salubritate.

CICERO DOLABELLAE.

Gratulor Baiis nostris; siquidem, ut scribis, salubres repente factae sunt; nisi forte te amant, et tibi assentantur, et tamdiu, dum tu ades, sunt oblatae sui. Quod quidem si ita est, minime miror, caelum etiam et terras vim suam, si sibi ita conveniat, dimittere. *Oratiunculam pro Deiotaro*, quam requirebas, habebam mecum, quod non putaram. Itaque eam tibi misi; quam velim sic legas, ut caussam tenuem et inopem, scriptione magno opere dignam. Sed ego hospiti vateri et amico munusculum mittere volui levidense crasso filo, cuiusmodi ipsius solent esse munera. Tu velim animo sapienti fortique sis; ut tua moderatio et gravitas aliorum infamet iniuriam. Vale. (Fam. IX. 12)

CVIII. In Puteolano, Fabio, Trebonio coss. suff. 709.

Narrat Caesarem a se hospitio acceptum.

CICERO ATTICO S.

O hospitem mihi tam gravem! ἀμεταμέλητον: fuit enim periculunde. Sed quum secundis Saturnalibus ad Philippum vesperi venisset, villa ita completa militibus est, ut vix triclinium, ubi coenaturus ipse Caesar esset, vacaret: quippe hominum cito cito. Sane sum commotus, quid futurum esset postridie: ac mihi Barba Cassius subvenit: custodes dedit. Castra in agro: villa defensa est. Ille tertiis Saturnalibus apud Philippum ad horam vii; nec quemquam admisit. Rationes opinor cum Balbo: inde ambu-

lavit in littore. Post horam viii in balneum: tum audivit de Mamurra: vultum non mutavit: unctus est; accubuit; ἐμνικῆν agebat. Itaque et edit et bibit ἀδεῶς; et iucunde: opipare sane et apparate; nec id solum,

. . . . sed, bene cocto, et
condito sermone bono, et, si quaeri, libenter.

Praeterea tribus tricliniis accepti οἱ περὶ αὐτόον valde copiose. Libertis minus lautis, servisque nihil defuit. Nam lautiores elegantius accepti. Quid multa? homines visi sumus. Hospes tamen non is, cui diceret, amabo te, eodem ad me, eum revertere. Semel satis est. Σπουδαίον οὐδὲν in sermoni φιλόλογα multa. Quid quaeris? delectatus est, et libenter fuit. Puteolis se aiebat unum diem fore, alterum ad Baias. Habes hospitium, sive ἐπισταθμίαν odiosam, mihi, dixi, non molestam. Ego paullisper hic, deinde in Tusculanum. Dolabellae villam quam praeteriret, omnis armorum copia, dextra sinistra ad equum, nec usquam alibi. Hoc ex Nicia. (Att. XIII. 52.)

CIX. Romae, Caesare V. Antonio coss. 710.

Gratulatur Cornificio provinciam Syriam a Caesare tributam.

M. T. CICERO S. D. CORNIFICIO.

Libentissime legi tuas litteras: in quibus iucundissimum mihi fuit, quod cognovi, meas tibi redditas esse. Non enim dubitabam, quin eas libenter lecturus esses. Verebar, ut redderetur. Bellum, quod est in Syria, Syriamque provinciam tibi tributam esse a Caesare ex tuis litteris cognovi. Eamdem rem tibi volo bene et feliciter evenire: quod ita fore confido, fretus et industria et prudentia tua. Sed de Parthici belli suspitione quod scribis, sane me commovit. Quantum copiarum haberes, quum ipse coniectura consequi poteram, tum ex tuis litteris cognovi. Itaque opto, ne se illa gens moveat hoc tempore, dum ad te legiones eae perducantur, quas audio duci. Quod si pares copias ad conflegendum non habebis, non te fugiet uti consilio M. Bibuli, qui se oppido munitissimo et copiosissimo tamdiu tenuit, quamdiu in provincia Parthi fuerunt. Sed haec melius ex re et

ex tempore constitues. Mihi quidem usque curae erit, quid agas, dum, quid egeris, sciero. Litteras ad te numquam habui cui darem, quin dederim. A te, ut idem facias, peto; in primisque, ut ita ad tuos scribas, ut me tuum sciaut esse. (Fam. XII. 19.)

CX. M. Antonio cos. 710. incerto mense.

Commendat Lamiam in petitione praeturae.

M. T. CICERO S. D. D. BRUTO IMP.

Lamia uno omnium familiarissime utor. Magna eius in me, non dico officia, sed merita, eaque sunt populo Romano notissima. Is magnificentissimo munere aedilitatis perfunctus petit praeturam, omnesque intelligunt nec dignitatem ei deesse nec gratiam. Sed is ambitus exstare videtur, ut ego omnia pertimescam, totamque petitionem Lamiae mihi sustinendam putem. In ea re quantum me possis adiuvare, facile perspicio: nec vero, quantum mea causa velis, dubito. Velim igitur, mi Brute, tibi persuadeas, nihil me maiore studio a te petere, nihil te mihi gratius facere posse, quam si omnibus tuis opibus, omni studio, Lamiam in petitione iuveris; quod ut facias, vehementer te rogo. (Fam. XI. 17.)

CXI. Puteolis, Antonio, Dolabella coss. 710.

*Gratum sibi significat esse quod Bithynicus constituta
republica secum victurum esse
ostenderat.*

M. CICERO BITHYNICO S.

Quum ceterarum rerum causa cupio esse aliquando rempublicam constitutam, tum velim mihi credas accedere, id etiam quo magis expetam, promissum tuum, quo in litteris uteris. Scribis enim, si ita sit, te mecum esse victurum. Gratissima mihi tua voluntas est, facisque nihil alienum necessitudine nostra iudicii-que patris tui de me, summi viri. Nam sic habeto, beneficiorum magnitudine eos, qui temporibus valuerunt, aut valent, coniunctiores tecum esse, quam me, necessitudine neminem. Quamobrem grata mihi est et memoria tua nostrae coniunctionis et eius etiam augendae voluntas. (Fam. VI. 17.)

CXII. In Pompeiano, Antonio, Dolabella coss. 710.

*Dolabellam laudat quod columnam mortuo Caesari
erectam everterit.*

CICERO DOLABELLAE CONSVLI S.

Etsi contentus eram, mi Dolabella, tua gloria, satisque ex ea magnam laetitiam voluptatemque capiebam: tamen non possum non confiteri, cumulari me maximo gaudio, quod vulgo hominum opinio socium me adscribat tuis laudibus. Neminem conveni, convenio autem quotidie plurimos: sunt enim permulti optimi viri, qui valetudinis caussa in haec loca veniant, praeterea ex municipiis frequentes necessarii mei: quin omnes, quum te summis laudibus ad caelum extulerunt, mihi continuo maximas gratias agant. Negant enim se dubitare, quin tu, meis praeceptis et consiliis obtemperans, praestantissimum te civem et singularem consulem praebeas. Quibus ego, quamquam verissime possum respondere, te, quae facias, tuo iudicio et tua sponte facere, nec cuiusquam egere consilio: tamen neque plane assentior, ne imminuam tuam laudem, si omnis a meis consiliis profecta videatur, neque valde nego. Sum enim avidior etiam, quam satis est, gloriae. Et tamen non alienum est dignitate tua, quod ipsi Agamemnoni, regum regi, fuit honestum, habere aliquem in consiliis capiundis Nestorem; mihi vero gloriosum, te iuvenem consulem florere laudibus, quasi alumnum disciplinae meae. L. quidem Caesar, quum ad eum aegrotum Neapolim venissem, quamquam erat oppressus totius corporis doloribus, tamen ante, quam me plane salutavit, O mi Cicero, inquit, gratulor tibi, quum tantum vales apud Dolabellam, quantum si ego apud sororis filium valerem, iam salvi esse possemus. Dolabellae vero tuo et gratulor et gratias ago; quem quidem post te consulem, solum possumus vere consulem dicere. Deinde multa de facto ac de re gesta; tum nihil magnificentius, nihil praeclarius actum umquam, nihil reipublicae salutaris. Atque haec una vox omnium est. A te autem peto, ut me hanc quasi falsam haereditatem alienae gloriae sinas cernere, meque aliqua ex parte in societatem tuarum laudum venire patiari. Quamquam, mi

Dolabella (haec enim iocatus sum), libentius omnes meas, si modo sunt aliquae meae, laudes ad te transfuderim, quam aliquam partem exhauserim ex tuis. Nam quum te semper tantum dilexerim, quantum tu intelligere potuisti, tum his tuis factis sic incensus sum, ut nihil umquam in amore fuerit ardentius. Nihil est enim (mihi crede) virtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius. Semper amavi, ut scis, M. Brutum, propter eius summum ingenium suavissimos mores, singularem probitatem atque constantiam. Tamen Idibus Mart. tantum accessit ad amorem, ut mirarer, locum fuisse augendi in eo, quod mihi iampridem cumlatum etiam videbatur. Quis erat, qui putaret, ad eum amorem, quem erga te habebam, posse aliquid accedere? tantum accessit, ut mihi nunc denique amare videar, antea dilexisse. Quare quid est, quod ego te hortor, ut dignitati et gloriae servias? proponam tibi claros viros? quod facere solent, qui hortantur. Neminem habeo clariorem, quam te ipsum. Te imitere oportet: tecum ipse certes. Nec licet quidem tibi iam, tantis rebus gestis non tui similem esse. Quod quum ita sit, hortatio non est necessaria, gratulatione magis utendum est. Contigit enim tibi, quod haud scio an nemini, ut summa severitas animadversionis non modo non invidiosa, sed etiam popularis esset, et cum bonis omnibus tum infimo cuique gratissima. Hoc si tibi fortuna quadam contigisset, gratularer felicitati tuae: sed contigit magnitudine quum animi, tum etiam ingenii atque consilii. Legi enim concionem tuam. Nihil illa sapientius. Ita pedetentim, et gradatim tum accessus a te ad causam facti, tum recessus, ut res ipsa maturitatem tibi animadvertendi omnium concessu daret. Liberasti igitur et Urbem periculo, et civitatem metu: neque solum ad tempus maximam utilitatem attulisti, sed etiam ad exemplum. Quo facto intelligere debes, in te repositam esse rempublicam, tibi non modo tuendos, sed etiam ornandos esse illos viros, a quibus initium libertatis profectum est. Sed his de rebus coram plura propediem, ut spero. Tu quando rempublicam nosque conservas, fac, ut diligentissime te ipsum, mi Dolabella, custodias. (Fam. IX. 14.)

*Factum Dolabellae laudat. Regnum superesse queritur.
C. Cassium hortatur, ut cum Bruto reipublicae
prospiciat.*

M. T. CICERO S. P. D. C. CASSIO.

Finem nullum facio, mihi crede, Cassi, de te et de Bruto nostro, id est, de tota republica cogitandi, cuius omnis spes in vobis est, et in D. Bruto. Quam quidem iam habeo ipse meliorem, republica a Dolabella meo praeclarissime gesta. Manabat enim illud malum urbanum, et ita corroboratur quotidie, ut ego quidem et Urbi et otio diffiderem urbano. Sed ita compressum est, ut mihi videamur omne iam ad tempus ab illo dumtaxat sordidissimo periculo tuti futuri. Reliqua magna sunt et multa; sed posita omnia in vobis. Quamquam primum quidque explicemus. Nam, ut adhuc quidem actus est, non regno, sed rege liberati videmur. Interfecto enim rege, regiones omnes nutus tuemur. Neque vero id solum, sed etiam, quae ipse ille, si viveret, non faceret, ea nos, quasi cogitata ab illo probamus. Nec eius quidem rei finem video. Tabulae figuntur: immunitates dantur: pecuniae maximae describuntur: exules reducuntur: senatusconsulta falsa referuntur: ut tantummodo odium illud hominis impuri et servitutis dolor depulsus esse videatur, respublica iaceat in his perturbationibus, in quas eam ille coniecit. Haec omnia vobis sunt expedienda, nec hoc cogitandum, satis iam habere rempublicam a vobis. Habet illa quidem tantum, quantum numquam mihi in mentem venit optare; sed contenta non est; et pro magnitudine et animi et beneficii vestri, a vobis magna desiderat. Adhuc ultra suas iniurias et per vos, interitu tyranni: nihil amplius. Ornamenta vero sua quae recuperavit? An, quod ei mortuo paret, quem vivum ferre non poterat? cuius aera refigere debeamus, eius etiam chirographa defendimus? At enim ita decrevimus. Fecimus id quidem, temporibus cedentes, quae valent in republica plurimum: sed immoderate quidam et ingrate nostra facilitate abutuntur. Verum haec propediem et multa alia coram. Interim velim sic tibi persuadeas, mihi quum reipu-

blicae, quam semper habui carissimam, tum amoris nostri caussa, maximae curae esse tuam dignitatem. Da operam, ut valeas. (Fam. XII. 1.)

CXIV. Romae, Antonio, Dolabella coss. 710.

Invehitur in Antonii insolentiam.

CICERO PLANCO.

Et abfui proficiscens in Graeciam: et posteaquam de medio cursu reipublicae sum voce revocatus, numquam per M. Antonium quietus fui: cuius tanta est, non insolentia, (nam id quidem vulgare vitium est), sed immanitas, non modo ut vocem, sed ne vultum quidem liberum possit ferre cuiusquam. Itaque mihi maximae curae est, non de mea quidem vita, cui satisfeci vel aetate vel factis vel (si quid etiam hoc ad rem pertinet) gloria; sed me patria sollicitat, in primisque, mi Plance, expectatio consulatus tui: quae ita longa est, ut optandum sit, ut possimus ad id tempus reipublicae spiritum ducere. Quae potest enim spes esse in ea reipublica, in qua hominis impotentissimi atque intemperatissimi armis oppressa sunt omnia? et in qua nec senatus, nec populus vim habet ullam? nec leges ullae sunt, nec iudicia, nec omnino simulacrum aliquod ac vestigium civitatis? Sed, quum acta omnia mitti ad te arbitrabar, nihil erat, quod singulis de rebus scriberem. Illud autem erat amoris mei, (quem a tua pueritia susceptum, non servavi solum, sed etiam auxi), monere te atque hortari, ut in rempublicam omni cogitatione curaque incumberes. Quae si ad tuum tempus perducitur, facilis gubernatio est: ut perducatur autem, magnae quum diligentiae est, tum etiam fortunae. Sed et te aliquanto ante, ut spero, habebimus, et, praeterquam quod reipublicae consulere debemus, tamen tuae dignitati ita favemus, ut omne nostrum consilium, studium, officium, operam, laborem, diligentiam ad amplitudinem tuam conferamus. Ita facillime et reipublicae, quae mihi carissima est, et amicitiae nostrae, quam sanctissime nobis colendam puto, me intelligo satisfacturum. Furnium nostrum tanti a te fieri, quantum ipsius humanitas et dignitas postulat, nec miror, et gaudeo: teque hoc existimare volo, quidquid in eum iudicii officiique contuleris, id ita me accipere, ut in meipsum te putem contulisse. (Fam. X. 1.)

CXV. Romae, Antonio, Dolabella coss. 710.

Invehitur in Antonii immanitatem reipublicae statum describit.

M. T. CICERO S. P. D. C. CASSIO.

Vehementer laetor, tibi probari sententiam et orationem meam; qua si saepius uti liceret, nihil esset negotii libertatem et rem publicam recipere. Sed homo amens et perditus multoque nequior, quam ille ipse, quem tu nequissimum occisum esse dixisti, caedis initium quaerit: nullamque aliam ob causam, me auctorem fuisse Caesaris interficiendi criminatur, nisi, ut in me veterani incitentur. Quod ego periculum non extimesco, modo vestri facti gloriam cum mea laude communicet. Ita nec Pisoni, qui in eum primus invectus est nullo assentiente, nec mihi, qui idem tricesimo post die feci, nec P. Servilio, qui me est consecutus, tuto in senatum venire licet. Caedem enim gladiator quaerit eiusque initium a. d. XIII. kal. Octob. a me se facturum putavit. Ad quam paratus venerat, quum in villa Metelli complures dies commentatus esset! Quae autem in lustris et in vino commentatio potuit esse? Itaque omnibus est visus, ut ad te antea scripsi, vomere suo more, non dicere. Quare, quod scribis, te confidere, auctoritate et eloquentia nostra aliquid profici posse, nonnihil, ut in tantis malis, est profectum. Intelligit enim populus Romanus tres esse consulares, qui, quia, quae de republica bene senserint, libere locuti sunt, tuto in senatum venire non possint. Nec est praeterea quod quidquam exspectes. Tuus enim necessarius affinitate nova delectatur. Itaque iam non est studiosus ludorum infinitoque fratris tui plausu dirumpitur. Alter item affinis novis commentariis Caesaris delinitus est. Sed haec tolerabilia: illud non ferendum, quod est, qui vestro anno filium suum consulem futurum putet, ob eamque causam se huic latroni deservire prae se ferat. Nam L. Cotta, familiaris meus, fatali quadam desperatione, ut ait, minus in senatum venit. L. Caesar, optimus et fortissimus civis, valetudine impeditur. Ser. Sulpicius, et summa auctoritate et optime sentiens, non adest. Reliquos, exceptis designatis, ignosce mihi, si non numero consulares. Habes au-

Cic. SELECT.

ctores consilii publici: qui numerus etiam bonis rebus exiguus esset, quid censes perditis? Quare spes est omnis in vobis; qui si idcirco abestis, ut sitis in tuto, ne in vobis quidem. Sin aliquid dignum vestra gloria cogitatis velim salvis nobis. Si minus, res tamen publica per vos brevi tempore ius suum reciperebit. Ego tuis neque desum neque deero. Qui sive ad me referent sive non, mea tibi tamen benevolentia fidesque praestabitur. Vale. (Fam. XII. 2.)

CXVI. Romae, Antonio, Dolabella coss. 710.

Queritur Antonium in dies furorem augere.

M. T. CICERO S. P. D. C. CASSIO.

Auget tuus amicus furorem in dies: primum in statua, quam posuit in rostris, inscripsit: PARENTI OPTIME MERITO: ut non modo sicarii, sed iam etiam parricidae iudicemini; quid dico iudicemini? iudicemur potius: vestri enim pulcherrimi facti ille furiosus me principem dicit fuisse. Utinam quidem fuisset! molestus nobis non esset. Sed hoc vestrum est: quod quum praeteriit, utinam haberem, quid vobis darem consilii! sed ne mihi quidem ipsi reperio, quid faciendum sit. Quid enim est, quod contra vim sine vi fieri possit? Consilium omne autem hoc est illorum, ut mortem Caesaris persequantur. Itaque ante diem VI. Non. Octob. productus in concionem a Canutio, turpissime ille quidem discessit: sed tamen ea dixit de conservatoribus patriae, quae dici deberent de proditoribus. De me quidem non dubitantes, quin omnia de meo consilio et vos fecissetis, et Canutius faceret. Cetera cuiusmodi sint, ex hoc iudica, quod legato tuo viaticum eripuerunt. Quid eos interpretari putas, quum hoc faciunt? ad hostem scilicet portari. O rem miseram! dominum ferre non potuimus: conservo servimus. Et tamen me quidem favente magis, quam sperante, etiam nunc residet spes in virtute tua. Sed ubi sunt copiae? De reliquo malo te ipsum tecum loqui, quam nostra dicta cognoscere. Vale. (Fam. XII. 3.)

CXVII. Romae, Antonio, Dolabella coss. 710.

Se excusat, quod in senatum ad Planci causam agendum non venerit.

CICERO PLANCO S.

Meum studium honori tuo pro necessitudine nostra non defuisset, si aut tuto in senatum aut honeste venire potuissem. Sed nec sine periculo quisquam libere de republica sentiens versari potest in summa impunitate gladiatorum, nec nostrae dignitatis videtur esse ibi sententiam de republica dicere, ubi me et melius et propius audiant armati, quam senatores. Quapropter in privatis rebus nullum neque officium neque studium meum desiderabis; ne in publicis quidem, si quid erit, in quo me interesse necesse sit, umquam deo, ne cum periculo quidem meo, dignitati tuae. In iis autem rebus, quae nihilominus, ut ego absim, confici poterunt, peto a te, ut me rationem habere velis et salutis et dignitatis meae. (Fam. X. 2.)

CXVIII. In Puteolamo, Antonio, Dolabella coss. 710.

Quid Octavianus a se postulet narrat.

CICERO ATTICO S.

Quum sciam, quo die venturus sim, faciam, ut scias. Impedimenta exspectanda sunt, quae Anagnia veniunt: et familia aegra est. Kal. vesperi litterae mihi ab Octaviano. Magna molitur. Veteranos, quique Casilini et Calatiae sunt, perduxit ad suam sententiam. Nec mirum: quingenos denarios dat: cogitat reliquas colonias obire. Plane hoc spectat, ut se duce bellum geratur cum Antonio. Itaque video paucis diebus nos in armis fore. Quem autem sequamur? Vide nomen: vide aetatem. Atque a me postulat, primum ut clam colloquatur mecum, vel Capuae vel non longe a Capua. Puerile hoc quidem, si id putat clam fieri posse. Docui per litteras, id nec opus esse nec fieri posse. Misit ad me Caecinam quemdam Volaterranum, familiarem suum, qui haec pertulit: Antonium cum legione Alaudarum ad Urbem pergere, pecunias municipiis imperare, legionem sub signis ducere. Con-

*

sultabat, utrum Romam cum cīs cīs cīs veteranorum proficisceretur, an Capuam teneret, et Antonium venientem excluderet, an iret ad tres legiones Macedonicas, quae iter secundum mare superum faciunt: quas sperat suas esse. Eae congiarium ab Antonio accipere noluerunt, ut hic quidem narrat, et ei convicium grave fecerunt, concionantemque reliquerunt. Quid quaeris? ducem se profitetur, nec nos sibi putat deesse opertere. Equidem suasi, ut Romam pergeret. Videtur enim mihi et plebeculam urbanam et, si fidem fecerit, etiam bonos viros secum habiturus. O brute, ubi es? quantam εὐχαιρίαν amittis? Non equidem hoc divinari, sed aliquid tale putavi fore. Nunc tuum consilium exquirō. Romamne venio, an hic maneo, an Arpinum (ἀσφάλειαν habet is locus) fugiam? Romam; ne desideremur, si quid actum videbitur. Hoc igitur explica. Numquam in maiore ἀπορία fui. (Att. XVI. 8.)

CXIX. Romae, Antonio, Dolabella coss. 710.

Bruti dignitatem sibi curae summopere esse.

M. CICERO S. D. D. BRUTO IMP. COS. DES.

Lupus noster quum Romam sexto die Mutina venisset, postridie me mane convenit; tua mihi mandata diligentissime exposuit et litteras reddidit. Quod mihi tuam dignitatem commendas, eodem tempore existimo te mihi meam dignitatem commendare, quam mehercule non habeo tua cariorem. Quare mihi gratissimum facies, si exploratum habebis, tuis laudibus nullo loco nec consilium nec studium meum defuturum. Quum tribuni plebis edixissent, senatus adesset a. d. XIII. kal. Ian. haberentque in animo de praesidio consulum designatorum referre; quamquam statueram in senatum ante kal. Ian. non venire: tamen, quum eo die ipso edictum tuum propositum esset, nefas esse duxi, aut ita haberi senatum, ut de tuis divinis in rempublicam meritis sileretur, (quod factum esset, nisi ego venissem), aut, etiamsi quid de te honorifice diceretur, me non adesse. Itaque in senatum veni mane. Quod quum esset animadversum, frequentissimi senatores convenerunt. Quae de te in senatu egerim, quae in concione maxima dixerim, aliorum te litteris malo cognoscere. Illud

tibi persuadeas velim, me omnia, quae ad tuam dignitatem augendam pertinebunt, quae est per se amplissima, summo semper studio suscepturum et defensurum; quod quamquam intelligo me cum multis esse facturum, tamen appetam huius rei principatum. (Fam. XI. 6.)

CXX. Antonio, Dolabella coss. 710.

Anicii negotia et dignitatem commendat.

M. T. CICERO S. D. CORNIFICIO.

Caius Anicius, familiaris meus, vir omnibus rebus ornatus, negotiorum suorum caussa legatus est in Africam legatione libera. Eum velim rebus omnibus adiuves, operamque des, ut quam commodissime sua negotia conficiat; in primisque, quod ei carissimum est, dignitatem eius tibi commendo: idque a te peto, quod ipse in provincia facere sum solitus non rogatus, ut omnibus senatoribus lictores darem: quod idem acceperam et cognoveram a summis viris factitatum. Hoc igitur, mi Cornifici, facies, ceterisque rebus omnibus eius dignitati reique, si me amas, consules. Id erit mihi gratissimum. Da operam, ut valeas. (Fam. XII. 21.)

CXXI. Antonio cos. 710. mense incerto.

Ausidii Africana negotia commendat.

M. T. CICERO S. P. D. Q. CORNIFICIO.

Sex. Aufidius et observantia, qua me colit, accedit ad proximos, et splendore equitis Romani nemini cedit. Est autem ita temperatis moderatisque moribus, ut summa severitas summa cum humanitate iungatur. Cuius tibi negotia, quae sunt in Africa, ita commendo, ut maiore studio magisque ex animo commendare non possim. Pergratum mihi feceris, si dederis operam, ut is intelligat, meas apud te litteras maximum pondus habuisse. Hoc te vehementer, mi Cornifici, rogo. (Fam. XII. 27.)

CXXII. Romae, Pansa, Hirtio coss. 701.

*De republica, de legatis ad Antonium. Tandem
Pinarium commendat.*

M. T. CICERO S. P. D. CORNIFICIO.

Ego nullum locum praetermitto (nec enim debeo) non modo laudandi tui, sed ne ornandi quidem. Sed mea studia erga te et officia malo tibi ex tuorum litteris, quam ex meis, esse nota. Te tamen hortor, ut omni cura in rempublicam iucumbas. Hoc est animi, hoc est ingenii tui, hoc eius spei, quam habere debes, amplificandae dignitatis tuae. Sed hac de re alias ad te pluribus. Quum enim haec scribebam, in expectatione erant omnia. Nondum legati redierant, quos senatus non ad pacem deprecandam, sed ad denuntiandum bellum miserat, nisi legatorum nuntio paruisset. Ego tamen, ut primum occasio data est, meo pristino more rempublicam defendi: me principem Senatui, populoque Romano professus sum, nec postea, quam suscepi causam libertatis, minimum tempus amisi tuendae salutis libertatisque communis. Sed haec quoque te ex aliis malo. T. Pinarium, familiarissimum meum, tanto tibi studio commendo, ut maiore non possim: cui quum propter omnes virtutes, tum etiam propter studia communia sum amicissimus. Is procurat rationes negotiaque Dionysii nostri, quem et tu multum amas, et ego omnium plurimum. Ea tibi ego non debeo commendare, sed commendo tamen. Facies igitur, ut ex Pinarii, gratissimi hominis, litteris tuum et erga illum et erga Dionysium studium perspiciamus. (Fam. XII. 24.)

CXXIII. Romae, Pansa, Hirtio coss. 711.

Plancum ad tuendam rempublicam enixe hortatur.

CICERO PLANCO S.

Binas a te accepi litteras eodem exemplo; quod ipsum argumentum mihi fuit diligentiae tuae. Intellexi enim te laborare, ut ad me mihi expectatissimae litterae perferrentur. Ex quibus cepi fructum duplicem mihiq; in comparatione difficilem ad

iudicandum: amoremne erga me tuum, an animum in rempublicam pluris aestimandum putarem. Est omnino patriae caritas meo quidem iudicio maxima: sed amor voluntatisque coniunctio plus certe habet suavitatis. Itaque commemoratio tua paternae necessitudinis benevolentiaeque eius, quam erga me a pueritia contulisses, ceterarumque rerum, quae ad eam sententiam pertinebant, incredibilem mihi laetitiam attulerunt. Rursus declaratio animi tui, quem haberes de republica, quemque habiturus esses, mihi erat iucundissima: eoque maior erat haec laetitia, quod ad illa superiora accedebat. Itaque te non hortor solum, mi Plance, sed plane etiam oro, (quod feci his litteris, quibus tu humanissime respondisti), ut tota mente omnique animi impetu in rempublicam incumbas. Nihil est, quod tibi maiori fructui gloriaeque esse possit: nec quidquam ex omnibus rebus humanis est praeclarius aut praestantius, quam de republica bene mereri. Adhuc enim - patitur tua summa humanitas et sapientia, me, quod sentiam, libere dicere - fortuna suffragante videris res maximas consecutus; quod quamquam sine virtute non potuisses; tamen ex maxima parte ea, quae es adeptus, fortunae temporibusque tribuuntur. His temporibus difficillimis reipublicae, quidquid subveneris, id erit totum et proprium tuum. Incredibile est omnium civium, latronibus exceptis, odium in Antonium: magna spes in te, et in tuo exercitu magna expectatio. Cuius, per deos, gratiae gloriaeque cave tempus amittas. Sic moneo, ut filium: sic faveo, ut mihi: sic hortor, ut et pro patria, et amicissimum. (Fam. X. 5).

CXXIV. Romae, Pansa, Hirtio coss. 711.

Lepidum primo reprehendit: deinde, ne pacem cum Antonio conciliare nitatur, admonet.

CICERO LEPIDO S.

Quod mihi, pro summa erga te benevolentia, magnae curae est, ut quam amplissima dignitate sis; moleste tuli, te senatui gratias non egisse, quum esses ab eo ordine ornatus summis honoribus. Pacis inter cives conciliandae te cupidum esse, lactor. Eam si a servitute seiungis, consules et reipublicae et dignitati

tuae; sin. ista pax perditum hominem in possessionem impotentissimi dominatus restitutura est, hoc animo scito esse omnes sanos, ut mortem servituti anteponant. Itaque sapientius, meo quidem iudicio, facies, si te in istam pacificationem non interpones, quae neque senatui, neque populo nec cuiquam bono probatur. Sed haec audies ex aliis aut certior fies litteris. Tu pro tua prudentia, quid optimum factu sit, videbis. (Fam. X. 27.)

CXXV. Romae, Antonio, Dolabella coss. 710.

Sententiam in senatu ex dignitate Cassii a se dictam significat.

M. T. CICERO S. P. D. C. CASSIO.

Quanto studio dignitatem tuam et in senatu et ad populum defenderim, ex tuis te malo, quam ex me cognoscere. Quae mea sententia in senatu facile valuisset, nisi Pansa vehementer obstitisset. Ea sententia dicta, productus sum in concionem a tribuno plebis M. Servilio. Dixi de te, quae potui, tanta contentione, quantum forum est, tanto clamore consensuque populi, ut nihil umquam simile viderim. Id velim mihi ignosceas, quod invita socru tua fecerim. Mulier timida verebatur, ne Pansae animus offenderetur. In concione quidem Pansa dixit matrem quoque tuam et fratrem illam a me sententiam noluisse dici. Sed haec non movebant, alia malebam. Favebam et reipublicae, cui semper favi, et dignitati ac gloriae tuae. Quod autem et in senatu pluribus verbis disserui, et dixi in concione, in eo velim fidem meam liberes. Promisi enim et prope confirmavi, te non expectasse nec expectaturum decreta nostra, sed te ipsum tuo more rempublicam defensurum: et quamquam nihil dum audieramus, nec ubi esses, nec quas copias haberes; tamen sic statuebam, omnes, quae in istis partibus essent opes copiacque, tuas esse: per teque Asiam provinciam confidebam iam reipublicae reciperatam. Tu fac in augenda gloria te ipse vincas. Vale. (Fam. XII. 7.)

CXXVI. Romae, Pansa, Hirtio coss. 711.

Planci praeclaram iuvandae reipublicae voluntatem laudat.

CICERO PLANCO.

Etsi satis ex Furnio nostro coguoram, quae tua voluntas, quod consilium de republica esset: tamen, tuis litteris lectis, liquidius de toto sensu tuo iudicavi. Quamobrem, quamquam in uno praelio omnis fortuna reipublicae disceptat; (quod quidem, quum haec legeres, iam decretum arbitrabar fore): tamen ipsa fania, quae de tua voluntate percerebuit, magnam es laudem consecutus. Itaque, si consulem Romae habuissemus, declaratum esset ab senatu cum tuis magnis honoribus, quam gratus esset conatus et apparatus tuus. Cuius rei non modo non praeteriit tempus, sed ne maturum quidem etiam nunc, meo quidem iudicio, fuit. Is enim denique honos mihi videri solet, qui non propter spem futuri beneficii, sed propter magna merita claris viris defertur et datur. Quare, sit modo aliqua respublica, in qua honos elucere possit, omnibus, mihi crede, amplissimis honoribus abundabis. Is autem, qui vere appellari potest honos, non invitamentum ad tempus, sed perpetuae virtutis est praemium. Quamobrem, mi Plance, incumbe toto pectore ad laudem; subveni patriae; opitulare collegae; omnium gentium consensum et incredibilem conspiracyonem adiuva. Me tuorum consiliorum adiutorem dignitatis fautorem, omnibus in rebus tibi amicissimum fidelissimumque cognosces. Ad eas enim causas, quibus inter nos amore sumus, officiis, vetustate coniuncti, patriae caritas accessit: eaque effecit, ut tuam vitam anteferrem meae. III. kal. April. (Fam. X. 10.)

CXXVII. Romae, occisis Pansa, Hirtio coss. 711.

Omnem spem in D. Bruto et Planco positam scribit.

M. T. CICERO S. P. D. D. BRUTO.

Expectanti mihi tuas quotidie litteras Lupus noster subito denuntiavit, ut ad te scriberem, si quid vellem. Ego autem, etsi,

quid scriberem, non habebam, (acta enim ad te mitti sciebam, inanem autem sermonem litterarum tibi iniucundum esse audiebam), brevitatem secutus sum te magistro. Scito igitur, in te et in collega spem omnem esse. De Bruto autem nihil adhuc certi: quem ego, quemadmodum praecipis, privatis litteris ad bellum commune vocare non desino. Qui utinam iam adesset! intestinum Urbis malum, quod est non mediocre, minus timeremus. Sed quid ago? non imitor *Αακωνισμὸν* tuum: altera iam pagella procedit. Vince, et vale XIV. kal. Quint. (Fam. XI. 25.)

CXXVIII. Romae, occisis Pansa, Hirtio coss. 711.

Planci studium laudat in auxiliis Bruto ferendis.

CICERO PLANCO S.

O gratam famam biduo ante victoriam, de subsidio tuo, de studio, de celeritate, de copiis! Atque etiam hostibus fuis, spes omnis in te est. Fugisse enim ex praelio Mutinensi dicuntur notissimi latronum duces. Est autem non minus gratum extrema delere, quam prima depellere. Equidem expectabam iam tuas litteras, idque cum multis: sperabamque etiam Lepidum, temporibus admonitum, tecum et cum republica esse facturum. In illam igitur curam incumbe, mi Place, ut ne qua scintilla taeterrimi belli relinquatur. Quod si erit factum: et rempublicam divino beneficio affeceris, et ipse aeternam gloriam consequere. D. III. Non. Mai. (Fam. X. 14.)

CXXIX. Romae, occisis Pansa, Hirtio coss. 711.

*Gratissimas Senatui fuisse Planci litteras scribit:
in subitis rebus a sese ipse consilium capiat.*

CICERO PLANCO.

Nihil post hominum memoriam gloriosius, nihil gratius, ne tempore quidem ipso opportunius accidere vidi, quam tuas, Plance, litteras. Redditae sunt enim frequenti senatu Cornuto, quum is frigidas sane et inconstantes recitasset litteras Lepidi. Sub eas statim recitatae sunt tuae, non sine magnis quidem clamoribus. Quum rebus enim ipsis essent et studiis beneficiisque in rempu-

blicam gratissimae, tum erant gravissimis verbis ac sententiis. Flagitare senatus institit Cornutum, ut referret statim de tuis litteris. Ille, se considerare velle. Quum ei magnum convicium fieret cuncto a senatu, quinque tribuni plebei retulerunt. Servilius rogatus rem distulit; ego eam sententiam dixi, cui sunt assensi ad unum. Ea quae fuerit, ex senatusconsulto cognosces. Tu quamquam consilio non eges, vel abundas potius, tamen hoc animo esse debes, ut nihil huc reiicias, neve in rebus tam subitis tamque angustis a senatu consilium petendum putes. Ipse tibi sis senatus; quocumque te ratio reipublicae ducet, sequare. Cures ut ante factum aliquod a te egregium audiamus, quam futurum putarimus. Illud tibi promitto, quidquid a te erit factum, id senatum, non modo ut fideliter, sed etiam ut sapienter factum, comprobaturum. (Fam. X. 16.)

CXXX. Romae, occisis Pansa, Hirtio coss. 711.

Gratiarum actionem sibi iucundam: litteras senatui gratas fuisse narrat: ut belli reliquias conficiat, hortatur.

CICERO PLANCO

Quamquam gratiarum actionem a te non desiderabam, quum te re ipsa atque animo scirem esse gratissimum: tamen (fatendum est enim) fuit ea mihi periucunda. Sic enim vidi, quasi ea, quae oculis cernuntur, me a te amari. Dices, Quid antea? Semper equidem; sed numquam illustrius. Litterae tuae mirabiliter gratiae fuerunt senatui, quum rebus ipsis, quae erant gravissimae et maximae, fortissimi animi, summique consilii: tum etiam gravitate sententiarum atque verborum. Sed, mi Plance, incumbere, ut belli extrema perficias. In hoc erit summa et gratia et gloria. Cupio omnia reipublicae caussa: sed mehercule, in ea conservanda iam defatigatus, non multo plus patriae faveo, quam tuae gloriae: cuius maximam facultatem tibi dii immortales, ut spero, dedere: quam complectere, obsecro. Qui enim Antonium oppresserit, is hoc bellum taeterrimum periculosissimumque confecerit. (Fam. X. 19.)

CXXXI. Romae, occisis Pansa, Hirtio coss. 711.

Quaeritur ab Antonio bellum renovatum esse.

M. CICERO S. D. BRVTO IMP. COS. DES.

Tres uno die a te accepi epistolas: unam brevem, quam Flacco Volumnio dederas: duas pleniores, quarum alteram tabellarius T. Vibii attulit, alteram ad me misit Lupus. Ex tuis litteris, et ex Graeceii oratione non modo non restinctum bellum, sed etiam inflammatum videtur. Non dubito autem, pro tua singulari prudentia, quin perspicias, si aliquid firmitatis nactus sit Antonius, omnia tua illa praeclara in rempublicam merita ad nihilum esse ventura. Ita enim Romam erat nuntiatum, ita persuasum omnibus, cum paucis inermis, perterritis metu, fracto animo, fugisse Antonium. Qui si ita se habet, ut, quemadmodum audiebam de Graecio, configi cum eo sine periculo non possit: non ille mihi fugisse a Mutina videtur, sed locum belli gerendi mutasse. Itaque homines alii facti sunt. Nonnulli etiam queruntur, quod persecuti non sis. Opprimi potuisse, si celeritas adhibita esset, existimant. Omnino est hoc populi, maximeque nostri, in eo potissimum abuti libertate, per quem eam consecutus sit. Sed tamen providendum est, ne qua iusta querela esse possit. Res se sic habet. Is bellum confecerit, qui Antonium oppresserit. Hoc quam vim habeat, te existimare malo, quam me apertius scribere. (Fam. XI. 12.)

CXXXII. Romae, occisis Pansa, Hirtio coss. 711.

Officium et diligentiam Bruti laudat.

M. T. CICERO S. P. D. D. BRVTO IMP. COS. DES.

Etsi mihi tuae litterae iucundissimae sunt: tamen iucundius fuit, quod in summa occupatione tua Planco collegae mandasti, ut te mihi per litteras excusaret: quod fecit ille diligenter. Mihi autem nihil amabilius officio tuo et diligentia. Coniunctio tua cum collega concordiaque vestra, quae litteris communibus declarata est, Senatui Populoque Romano gratissima accidit. Quod superest, perge, mi Brute, et iam non cum aliis, sed tecum ipse

certa. Plura scribere non debeo, praesertim ad te: quo magistro brevitatis uti cogito. Litteras tuas vehementer exspecto, et quidem tales, quales maxime opto. (Fam. XI. 15.)

CXXXIII. Romae, occisis Pansa, Hirtio coss. 711.

*Res in Asia gestas Romae ignorari reipublicae spem
in Cassii copiis positam esse scribit.*

M. T. CICERO S. P. D. C. CASSIO.

Brevitas tuarum litterarum me quoque breviorē in scribendo facit, et, vere ut dicam, non satis occurrit, quod scribam. Nostras enim res in actis perferri ad te certo scio; tuas autem ignoramus. Tamquam enim clausa sit Asia, sic nihil perfertur ad nos, praeter rumores de oppresso Dolabella, satis illos quidem constantes, sed adhuc sine auctore. Nos confectum bellum, quum putaremus, repente a Lepido tuo in summam sollicitudinem adducti sumus. Itaque persuade tibi, maximam reipublicae spem in te et in tuis copiis esse. Firmos omnino exercitus habemus: sed tamen, ut omnia, ut spero, prospere procedant, multum interest te venire. Exigua enim spes est reipublicae: nam nullam non libet dicere: sed, quaecumque est, ea despondetur anno consulatus tui. Vale. (Fam. XII. 9.)

CXXXIV. Scripta, ut videtur, Caesare II,
Serv. Isaurico coss. 706.

*Consolatur diligenter amicum orbatum liberorum
immoderatus ferentem.*

M. T. CICERO S. D. TITIO.

Etsi unus ex omnibus minime sum ad te consolandum ac commodatus, quod tantum ex tuis molestiis cepi doloris, ut consolatione ipse egerem: tamen, quum longius a summi luctus acerbitate meus abesset dolor, quam tuus, statui nostrae necessitudinis esse meaeque in te benevolentiae, non tacere tanto in tuo maerore tandiu, sed adhibere aliquam modicam consolationem, quae levare dolorem tuum posset, si minus sanare potuisset. Est autem consolatio pervulgata quidem illa maxime, quam

semper in ore atque in animo habere debemus, homines nos ut esse meminerimus ea lege natos, ut omnibus telis fortunae proposita sit vita nostra, neque esse recusandum, quominus ea, qua nati sumus, conditione vivamus, neve tam graviter eos casus feramus, quos nullo consilio vitare possumus, eventisque aliorum memoria repetendis, nihil accidisse nobis novi cogitemus. Neque hae, neque ceterae consolationes, quae sunt a sapientissimis viris usurpatae, memoriaeque litteris proditae, tantum videntur proficere debere, quantum status ipse nostrae civitatis, et haec prolatio temporum perditorum; quum beatissimi sint, qui liberos non susceperunt, minus autem miseri, qui his temporibus amiserunt, quam si eosdem bona aut denique aliqua republica perdidissent. Quod si tuum te desiderium movet aut si tuarum rerum cogitatione maeres: non facile exauriri tibi istum dolorem posse universum puto. Sin illa te res erueat (quae magis amoris est) ut eorum, qui occiderunt, miseras lugeas: ut ea non dicam, quae saepissime et legi et audivi, nihil mali esse in morte; in qua si resideat sensus, immortalitas illa potius, quam mors, duenda sit; sin sit amissus, nulla videri miseria debeat, quae non sentiatur: hoc tamen non dubitans confirmare possum, ea miseri, parari, impendere reipublicae, quae qui reliquerit, nullo modo mihi quidem deceptus esse videatur. Quid est enim iam non modo pudori, probitati, virtuti, rectis studiis, bonis artibus, sed omnino libertati ac saluti loci? Non, mehercule, quemquam audivi hoc gravissimo et pestilentissimo anno adolescentulum aut puerum mortuum, qui mihi non a diis immortalibus ereptus ex his miseriis atque ex iniquissima conditione vitae videretur. Quare, si tibi unum hoc detrahi potest, ne quid iis, quos amasti, mali putes contigisse: permultum erit ex moerore tuo dominutum. Relinquetur enim simplex illa iam cura doloris tui, quae non cum illis communicabitur, sed ad te ipsum proprie referetur: in qua non est iam gravitatis ac sapientiae tuae, quam tu a puero praestitisti, ferre immoderatus casum incommodorum tuorum, qui sit ab eorum, quos dilexeris, miseria maloque seinnctus. Etenim eum semper te et privatis in rebus, et publicis praestitisti, tuenda tibi ut sit gravitas, et constantiae servendum. Nam, quod allatura est ipsa diuturnitas, quae maxi-

mos luctus vetustate tollit, id nos praecipere consilio prudentia-
que debemus. Etenim si nulla umquam fuit, liberis amissis, tam
imbecillo mulier animo, quae non aliquando lugendi modum fe-
cerit: certe nos, quod est dies allatura, id consilio anteferre de-
bemus neque expectare temporis medicinam, quam repraesentare
ratione possimus. His ego litteris si quid profecissem, existima-
bam, optandum quiddam me esse assecutum: sin minus forte
valuissent, officio tamen esse functurum benevolentissimi atque
amicissimi; quem me tibi et fuisse semper existimes velim, et
futurum esse confidas. (Fam. V. 16).

EX LIBRIS

R H E T O R I C I S

1. De utilitate eloquentiae si cum sapientia coniungatur.

Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac summum eloquentiae studium. Nam quum et nostrae reipublicae detrimenta considero, et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines invectam partem incommodorum; quum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo quum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur. (De Inv. I. 1.)

II. Caupo hominem interficit, et alter reus fit.

1. In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quemdam et secum aliquantum nummorum ferentem, est consecutus. Cum hoc, ut scire fit, in via sermonem contulit; ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent. Quare quum in eandem tabernam devertissent, simul coenare, et in eodem loco somnum capere voluerunt. Coenati discubuerunt ibidem. Caupo autem,

nam ita dicitur post inventum, quum in alio maleficio deprehensus esset, quum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animum advertisset, noctu postquam illos arctius iam, ut fit, ex lassitudine dormire sensit, accessit et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentatum in vaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit.

2. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamavit semel et saepius. Illum somno impeditum non respondere existimavit; ipse gladium et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamat, hominem esse occisum, et cum quibusdam deversoribus illum, qui ante exierat, consequitur. In itinere hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentum; homo in urbem ab illis deducitur ac reus fit. (De Inv. II. 4.)

III. *Quaestio inter nauclerum, naufragum, et mercatorem.*

Dao quidam, quum iam in alto navigarent, et quum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quemdam natantem et manus ad se tendentem animadverterunt; misericordia commoti navim ad eum applicaverunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, quum idem gubernator esset, in scapham confugeret et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham annexam trahebat, navim, quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit et navi, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus et tempestate iam commutata, navis in portum pervehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius facile est ex vulnere recreatus. Navim cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad caussam accedunt, et ex nominis vi nascitur controversia: nam... lex: QUI IN ADVERSA TEMPESTATE NAVIM RELIQUERINT, OMNIA AMMITTUNT; EORVM NAVIS ET ONERA SUNTO, QVI IN NAVI REMANSERINT. (De Inv. II. 51.)

IV. *Eloquentiae laus et vis.*

Neque vero mihi quidquam praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit, unde autem velit, deducere. Haec una res in omni libero populo, maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus, praecipue semper floruit semperque dominata est. Quid est enim aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum paucis facere possit? aut tam incundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magnificum, quam populi motus, iudicum religiones, senatus gravitatem unius oratione converti? Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare improbos vel te ulcisci laecessitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra curiamque meditare, quid esse potest in otio aut iucundius aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc non iure miretur, summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare, aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges, iudicia, iura describere? Ac, ne plura, quae sunt paene innumerabilia, consector, comprehendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universae reipublicae salutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et reipublicae emolumento esse possitis. (De Orat. I. 8.)

V. *Alia Philosophi alia Oratoris disserendi ratio.*

1. *Orator philosophorum libros reservet sibi ad huiusmodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur a Platone; qui, quum haec exprimenda verbis arbitraretur, novam quamdam finxit in libris civitatem: usque eo illa, quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine et a civitatum moribus abhorrebant. Quod si ea probarentur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro et amplissimo principi civitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum civium, quae dixisti? Eripite nos ex miseriis, eripite nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri; nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus et possumus et debemus. Omitto miseras, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto fauces, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere posse: servire vero non modo te, sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere? Potestne virtus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola libera est, quaeque, etiamsi corpora capta sint armis aut constricta vinculis, tamen suum ius atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quae vero addidisti, non modo senatum servire posse populo, sed etiam debere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens, probare possit: senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi quasdam habenas, tradidisset?*

2. Itaque haec quum a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat. Idemque Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is L. Scribonio quaestionem in eum ferente populi misericordiam concitasset, quum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus,

quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli propinqui sui, Q. pupillum filium ipse paene in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset ac se, tamquam in procinctu testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque quum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas eum daturum fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat, et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse vel mortem anteponendam.

3. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit et fecit. Nam quum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae, quumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatus quidem aut liberius caussam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. Paullum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suae filio. Dixit item caussam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam, petendum esse paullo ante dicebas; et si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evelisset vis orationis tuae: nunc talis vir amissus est, dum caussa ita dicitur, ut si in illa commentitia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rempublicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo in illo iudicio supposit, credo, ne Stoicis renuntiaretur.

4. Imitatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, quum omnium sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse iudicum. Quia

etiam, quum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est; neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices, damnaverent, an absolverent, sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poenae aestimatio; et sententia quum iudicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi aestimationem commuisse se maxime confiteretur; quod quum interrogatus Socrates esset, respondit sese meruisse, ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus quotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honos apud Graecos maximus habetur. Cuius responso sic iudices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset, (quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenii magnitudinem vellem): quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, quum ille damnatus est, nullam aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico et aliud illud esse atque hoc, et hoc sine illo summum esse posse. (De Orat. I. 52. 53. 54.)

VI. *Demosthenes diligentia et industria natura impedimenta superavit.*

Orator imitetur illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret; quumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur; deinde quum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione verborum (id quod eius scripta declarant) binae ei contentiones vocis et

remissiones continerentur; qui etiam, ut memoriae proditum est, coniectis in os calculis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque is consistens in loco, sed inambulans atque ascensu ingrediens arduo. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium et ad laborem incitandos iuvenes vehementer assentior. (De Orat. I. 61.)

VII. *Historici.*

1. Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris et quanti hominis in dicendo putas esse, historiam scribere? Si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus; si ut nostri, nihil opus est oratore; satis est, non esse mendacem. Atqui, ne nostros contempnas, inquit Antonius, Graeci quoque ipsi sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio; cuius rei memoriaeque publicae retinendae caussa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maximum res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus referebatque in album, et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii, qui etiam nunc annales maximi nominantur.

2. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Graecos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor, et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornetur oratio, (modo enim huc ista sunt importata) et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse breviter. Paullulum se crexit et addidit historiae maiorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater. Ceteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt.

3. Est, inquit Catulus, ut dicis. Sed iste ipse Caelius neque distinxit historiam varietate locorum, neque verborum collocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit illud opus; sed ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit: vicit tamen, ut dicis, superiores. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est. Nemo enim studet eloquentiae nostrorum hominum,

nisi ut in caussis atque in foro eluceat: apud Graecos autem eloquentissimi homines, remoti a caussis forensibus, quum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicaverunt. Namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornavit, iu caussis nihil omnino versatum esse accepimus. Atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego Graece scripta intelligere possum, magno opere delectet; et post illum Thucydides omnes dicendi artificio, mea sententia, facile vicit; qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur. Atqui ne hunc quidem, quamquam est in republica versatus, ex numero accepimus eorum, qui caussas dictitarunt; et hos libros tum scripsisse dicitur, quum a republica remotus atque, id quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in exilium pulsus esset.

4. Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, quum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero, quasi ex clarissima rhetoris officina duo praestantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsus, se ad historiam contulerunt; caussas omnino numquam attigerunt. Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam, et hic quidem rhetorico paene more; ille autem superior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat, vehemens fortasse minus, sed aliquando tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum non impositus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.

5. Haec quum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule, Caesar? Ubi sunt, qui Antonium Graece negant scire? Quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit! Id mehercule, inquit Catulus, admirans, illud iam mirari desino,

quod multo magis ante mirabar, hunc, quum haec nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros et nonnullos alios, sed delectationis causa, quum est otium, legere soleo. Quid ergo? est, fatebor, aliquid tamen; ut, quum in sole ambulem, etiamsi aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen, ut colorer: sic, quum istos libros ad Misenum (nam Romae vix licet) studiosius legerim, sentio orationem meam illorum tactu quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Graecis intelligo, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vulgo intelligi: in philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et illustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo; ita sunt angustis et concisis disputationibus illigati. Poetas omnino, quasi alia quadam lingua locutos, non conor attingere. Cum his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas aut qui orationes scripserunt suas aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse nobis, qui non sumus eruditissimi, esse familiares. (De Orat. II. 12. 13. 14.)

VIII. *Hannibal Phormionem Peripateticum de re militari sibi praecepta dantem, delirare iudicat.*

Quum Hannibal Karthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exsul, proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut Phormionem, si vellet, audiret; quumque se non nolle dixisset; locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio et de omni re militari. Tum, quum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quaerebant ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho iudicaret. Poenus non optime Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse; sed qui magis, quam Phormio deliraret, vidisse neminem. Neque mehercule iniuria. Quid enim aut arrogantius aut loquacius fieri potuit, quam Hannibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris atti-

gisset, praecepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi praecipiant, videntur; quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. (De Orat. II. 18.)

IX. *De singulari Themistoclis memoria.*

Apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo atque in primis eruditus accessisse dicitur eique artem memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse se traditurum; quum ille quaesisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci, quae vellet, quam si meminisse docuisset. Videsne, quae vis in homine accerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse; quum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius, quod meminisse nollet, quam quod semel audisset vidissetve, meminisse. (De Orat. II. 74.)

X. *Scopas ruina opprimitur, et Simonides artem memoriae invenit.*

Dicunt, quum caenaret Crannone in Thessalia Simonides apud Scopam, fortunatum hominem et nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi caussa, poetarum more, in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius rei, quod pactus esset, pro illo carmine daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos aequè laudasset, peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret: iuvenes stare ad ianuam duos quosdam, qui eum magno opere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum oppressum cum suis interiisse. Quos quum humare vellent sui, neque possent obtritatos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset, quo eorum loco quisque cubuisset, demonstra-

tor unius cuiusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriae lumen afferret. (De Orat. II. 86.)

XI. *Quidquid utile est, ut in plerisque rebus,
sic in oratione delectat.*

1. Ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata; sic in oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent plurimum vel dignitatis vel saepe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium caussa videmus hunc statum esse huius totius mundi atque naturae, rotundum ut caelum, terraque ut media sit, eaque sua vi nutuque teneatur; sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant. Haec tantam habent vim, paullum ut immutata cohaerere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla species ne excogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum animantium formam et figuram. Nullam partem corporis sine aliqua necessitate afflictam totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique, nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars, nisi venusta.

2. Linquamus naturam artesque videamus. Quid tam in navigio necessarium, quam latera, quam cavernae, quam prora, quam puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis, sed etiam voluptatis caussa inventa esse videantur. Columnae et templa et porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis, quam dignitatis. Capitolii fastigium illud et ceterarum aedium non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est. Nam quum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut, etiamsi in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum esse videatur. Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem ac prope

necessitatem suavis quaedam et lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta verborum animae interclusio atque angustiae spiritus attulerunt. Id inventum ita est suave, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolumus. Id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse posset. (De Orat. III. 45. 46.)

XII. *Aeschinis de Demosthene iudicium.*

Aeschines, quum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta, petatum est ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam quum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus. *Quanto*, inquit, *magis admiraremini, si audissetis ipsum!* (De Orat. III. 56.)

XIII. *Facete dicta.*

1. Exponamus genera ipsa summatim, quae risum maxime moveant. Haec igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in verbo facetias; maxime autem homines delectari, si quanto risus coniuncte re verboque moveatur. . . . Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo: *Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec occlusum*: quod idem in bono servo dici solet.

2. Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illo maiori, coronam sibi in convivio ad caput accomodanti, quum ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus, *Noli mirari*, inquit, *si non convenit; caput enim magnum est.* (De Orat. II. 61.)

3. Arguta etiam significatio est, quum parva re et saepe verbo res obscura et latens illustratur: ut, quum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praesertim magno et gravi: *Nihil est,*

quod mihi gratias agas, inquit, si malui compilari, quam venire. (Ib. 66.)

4. Noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam praefectum duceret, *Quid tibi vis, inquit, insane? Tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.....* Acutum etiam illud est, quum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult; ut Salinatori Maximus, quum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinisset multaue ex ea praelia praeclara fecisset, quum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset, opera sua se Tarentum recepisse; *Quidni, inquit, meminerim? Numquam enim recepissem; nisi tu perdidisses. (Ib. 67.)*

5. Scipio Nasica, quum ad poetam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset, domi non esse, Nasica sensit illam domini iussu dixisse et illum intus esse. Paucis post diebus quum ad Nasicam venisset Ennius et eum a ianua quaereret, exclamat Nasica se domi non esse. Tum Ennius, *Quid? ego non cognosco, inquit, vocem tuam? Hic Nasica: Homo es impudens. Ego quum te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi? (Ib. 68.)*

6. Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est illud Siculi, cui quum familiaris quidam quereretur, quod diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu, *Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore, quos seram surculos.* In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui quum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse: *Ac magnam quidem, inquit; neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.*

7. Est ridiculi genus patientis et lenti, ut, quum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, quum ille diceret, *Cave;* rogavit, *numquid aliud ferret praeter arcam? (Ib. 69.)*

8. Patrono malo, quum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: *Perdam, inquit, vocem, si id fecero: Melius est, inquit, quam reum. (Ib. 70.)*

9. Saepe etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit: ut C. Laelius, quum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis maioribus, *At, hercule, inquit, tu tuis dignus.* (Ib. 71.)

XIV. *Laelii modestia; vis eloquentiae.*

1. Memoria teneo, Smyrnae me ex P. Rutilio Rufo audisse, quum diceret, adolescentulo se accidissee, ut ex senatusconsulto P. Scipio et D. Brutus (ut opinor) consules de re atroci magnaque quaerent. Nam, quum in silva Sila facta caedes esset, notique homines interfecti, insimulareturque familia, partim etiam liberi, societatis eius, quae picarias de P. Cornelio, L. Mummi censoribus redemisset, decrevisse senatum ut de ea re cognoscerent et statuerent consules.

2. Caussam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Laelium. Quum consules, re audita, *amplius* de consilii sententia pronuntiavissent: paucis interpositis diebus, iterum Laelium multo diligentius meliusque dixisse, iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam. Tum Laelium, quum eum socii domum reduxissent, egissentque gratias, et, ne defatigaretur, oravissent, locutum esse ita: se, quae fecisset, honoris eorum canssa studiose accurateque fecisse; sed se arbitrari caussam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo gravior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi; itaque auctoritate C. Laelii publicanos caussam detulisse ad Galbam.

3. Illum autem, quod ei viro succedendum esset, verecunde, et dubitanter recepissee; unum quasi comperendinatus medium diem fuisse quae totum Galbam in considerata caussa componendaque posuisset: et, quum cognitionis dies esset et ipse Rutilius, rogatu sociorum, domum ad Galbam mane venisset ut eum admoneret et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nuntiatum esset, consules descendisse, omnibus exclusis, commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse, quorum aliis aliud dictare eodem tempore solitus esset. Interim quum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedes eo colore et iis oculis, ut, egisse caussam, non commentatum putares.

4. Addebat etiam, idque ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mulctatos exisse cum Galba: ex quo significabat, illum non in agendo solum sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse. Quid multa? magna expectatione, plurimis audientibus, coram ipso Laelio sic illam causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam ut nulla fere pars orationis silentio praeteriretur. Itaque multis querelis, multaque miseratione adhibita, socios, omnibus approbantibus, illa die quaestione liberatos esse. (De clar. orat. 22.)

XV. *Non omnes qui Attice, iidem bene sed omnes qui bene, iidem Attice dicunt.*

1. Atticum se Calvus noster dici oratorem volebat. Sed et ipse errabat, et alios etiam errare cogebat. Nam si quis eos qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere; is recte, nisi Atticum, probat neminem. Insulsiatē etiam et insolentiam, tamquam insaniam quamdam orationis, odit; sanitatem autem et integritatem, quasi religionem et verecundiam oratoris, probat. Haec omnia debet oratorum eadem esse sententia. Sin autem ieiunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita dum urbana dum elegans, in Attico genere ponit; hoc recte dumtaxat: sed quia sunt in Atticis alia meliora, videat, ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum.

2. Atticos, inquit, volo imitari. Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias? quam idem et Hyperides? quam omnium horum Aeschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem, ceteri ergo Attice non dicebant. Si omnes, qui potes, quum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo etiam illud quaero, Phalereus ille Demetrius Attice ne dixerit. Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides quam Lysias. Natura quaedam aut voluntas ita dicendi fuit. (De clar. orat. 82.)

3. Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen: quorum Charisius multarum orationum, quas scribebat aliis quum cupere videretur imitari Lysiam, De-

mochares autem, qui fuit Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot et earum rerum historiam quae erant Athenis ipsius aetate gestae, non tam historico quam oratorio genere perscripsit. At Charisii vult Hegesias esse similis, isque se ita putat Atticum ut veros illos prae se paene agrestes putet. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa (quam tamen consequitur) concinnitate puerile?

4. Atticorum similes esse volumus. Optime: suntne igitur ii Attici Oratores? Quis negare potest? Hos imitatur. Quo modo, qui sunt et inter se dissimiles, et aliorum? Thucyldem, inquit, imitatur. Optime; si historiam scribere non si causas dicere cogitatis. Thucyldes enim rerum gestarum pronunciator sincerus et grandis etiam fuit: hoc forense concertatorium iudiciale non tractavit genus. Orationes autem quas interposuit (multae enim sunt), eas ego laudare soleo; imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut, si quis Falerno vino delectetur sed eo nec ita novo, ut proximis consulibus natum velit; nec rursus ita vetere, ut Opimium, aut Anicium consulem quaerat. Atqui eae notae sunt optimae, credo: sed nimia vetustas nec habet eam, quam quaerimus, suavitatem, nec est iam sane tolerabilis. Num igitur, qui hoc sentiat, si is potare velit, et dolio sibi hauriendum putet? minime: sed quamdam sequatur aetatem sic ego istis censuerim et novam istam, quasi de musto ac lacu, fervidam orationem fugiendam, nec illam praeclaram Thucydidis nimis veterem, tamquam Anicianam notam, persequendam. Ipse enim Thucydides, si posterius fuisset, multo maturior fuisset et mitior. (Ibid. 83.)

5. Demosthenem igitur imitemur. O dii boni! quid, quaeso, nos aliud agimus, aut quid aliud optimus? At non assequimur. Isti enim, videlicet Attici nostri, quod volunt assecuntur. Ne illud quidem intelligunt, non modo ita memoriae proditum esse, sed ita necesse fuisse, quum Demosthenes dicturus esset, ut concursus, audiendi causa ex tota Graecia fierent. At quum isti Attici dicunt, non modo a corona, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relinquuntur. Quare si anguste et exiliter dicere, est Atticorum, sint sane Attici: sed in comitium veniant ad stantem iudicem dicant. Subsellia grandiorum et plenior vocem desiderant.

6. Volo hoc oratori contingat, ut, quum auditum sit, eum esse dicturum, locus in subseliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribae sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus: quum surgit is, qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebrae assensiones, multae admirationes, risus, quum velit; quum velit, fletus. Ut, qui haec procul videat, etiamsi, quid agatur nesciat, at placere tamen et in scena esse Roscium intelligat. Haec cui contingat, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audivimus, ut de Hyperide, de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. Sin autem acutum prudens et idem sincerum et solidum et exsiccatum genus orationis probant, nec illo graviore ornatu oratorio utuntur, et hoc proprium esse Atticorum volunt; recte laudant. Est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus. Ita fiet, ut non omnes, qui Attice, iidem bene; sed ut omnes qui bene, iidem etiam Attice dicant. (Ibid. 84.)

XVI. *Hortensii laudes quibuscum suorum studiorum laborumque forensium narrationem Cicero coniungit.*

1. Hortensius, quum admodum adolescens orsus esset in foro picere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est. Quamquam inciderat in Cottae et Sulpicii aetatem, qui annis decem maiores, eccellente tum Crasso et Antonio, deinde Philippo, post Iulio, cum iis ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria tanta, quantum in ullo cognovisse me arbitror, ut, quae secum commentatus esset ea sine scripto verbis eisdem redderet quibus cogitavisset. Hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata, et scripta, et, nullo referente, omnia adversariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo umquam flagrantius studium viderim. Nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum. Saepissime autem eodem die utrumque faciebat. Attuleratque minime vulgare genus dicendi: duas quidem res, quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset et collectiones; memor et quae essent dicta contra, quacque ipse dixisset. Erat in verborum splendore elegans, compositione

aptus, facultate copiosus; eaque erat quum summo ingenio tum exercitationibus maximis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quidquam, quod esset in caussa aut ad confirmandum aut ad refellendum. Vox canora et suavis: motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. Hoc igitur florescente, Crassus est mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum venimus. (De clar. orat. 88.)

2. Erat Hortensius in bello, primo anno miles, altero tribunus militum; Sulpicius legatus aberat, etiam M. Antonius: exercebatur una lege iudicium Varia, ceteris propter bellum intermissis: qui frequentes aderant (quamquam pro se ipsi dicebant) oratores, non illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores tamen, teste deserto uterque Philippo, cuius in testimonio contentio et vim accusatoris habebat et copiam. Reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant, quotidieque fere a nobis in concionibus audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio, quamquam is quidem silebat, ut erat semel a concione universa relictus: Q. Metellus Celer, non ille quidem orator, sed tamen non infans; deserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius; et ii quidem habitabant in rostris. C. etiam Iulius, aedilis curulis, quotidie fere accuratas conciones habebat. Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta quum est expulsus. Reliquos frequenter audiens acerrimo studio tenebar quotidieque et scribens et legens et commentans oratoriis tantum exercitationibus contentus non eram. Iam consequente anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat.

3. Ego autem iuris civilis studio multum operae dabam Q. Scaevolae, Q. Filio, qui quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. Atque huic anno proximus Sulla consul et Pompeio fuit. Tum P. Sulpicii in tribunatu quotidie concionantis totum genus dicendi penitus cognovimus. Eodemque tempore quum princeps Academiae Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset Romamque venisset, totum ei me tradidi, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus;

in quo hoc etiam commorabar attentius, quod, etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat, tamen sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo anno, tresque proximo trium aetatum oratores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Iulius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam, et actori summo caussarum, et magistro. (Ibid. 89.)

4. Haec etsi videntur esse a proposita ratione diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis (nam Attico haec nota sunt) et videre, quemadmodum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti. Triennium fere fuit Urbs sine armis, sed oratorum aut interitu aut discessu aut fuga; (nam aberant etiam adolescentes M. Crassus et Lentuli duo); primas in caussis agebat Hortentius; magis magisque quotidie probabatur Antistius; Piso saepe dicebat; minus saepe Pomponius, raro Carbo; semel aut iterum Philippus. At vero ego hoc tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum meditatione versabar. Eram cum Stoico Diodoto: qui quum habitavisset apud me mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus. A quo quum in aliis rebus, tum studiosissime in dialectica exercebar; quae quasi contracta et astricta eloquentia putanda est: sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te illam iustam eloquentiam, quam dialecticam dilatam esse putant, consequi non posse. Huic ego doctori et eius artibus variis atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. Commentabar declamitans (sic enim nunc loquuntur) saepe cum M. Pisonem et cum Q. Pompeio aut cum aliquo quotidie; idque faciebam multum etiam Latine, sed Graece saepius, vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter Latine dicendi afferebat, vel quod a Graecis summis doctoribus, nisi graece dicerem, neque corrigi possem neque doceri.

5. Tumultus interim pro recuperanda republica et crudelis interitus oratorum trium, Scaevolae, Carbonis, Antistii: reditus Cottae, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeii; leges et iudicia constituta; recuperata respublica; ex numero autem oratorum Pomponius, Censorinus, Murena sublati. Tum primum nos ad

caussas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam: dictatore enim Sulla, legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis venerat. Itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut nonnulla esset, quae non digna nostro patrocinio videretur. Deinceps inde multae, quas non diligenter elaboratas et tamquam elucubratas afferebamus. (Ibid. 90.)

6. Nunc, quoniam totum me non naevo aliquo aut crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quae fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue collum; qui habitus et quae figura non procul abesse putatur a vitae periculo, si accedit labor et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis contentione dicebam. Itaque quum me et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisterem, quodvis potius periculum mihi adendum, quam a sperata dicendi gloria discedendum putavi. Sed quum censerem remissione et moderatione vocis et commutato genere dicendi me et periculum vitare posse et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque quum essem biennium versatus in caussis, et iam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus.

7. Quum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho, veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho, fui studiumque philosophiae numquam intermissum a primaque adolescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum, veterem et non ignobilem dicendi magistrum, studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis ludentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis, meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus: et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis na-

merari recte potest. Assiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramytenus Xenocles. Hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur.

8. Quibus non contentus Rhodum veni meque ad eundem, quem Romae audiveram, Molonem, applicavi, quum actorem in veris caussis scriptoremque praestantem, tum in notandis animadvertendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam (si modo id consequi potuit), ut nimis redundantes nos et superfluentes iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentes coerceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio; lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat. (Ib. 91.)

9. Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter remissus et lenis et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam: alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed actionis et verborum genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior, et aetate coniunctior. Et enim videram in iisdem caussis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, quum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum et agentem et canorum concursus hominum forique strepitus desiderat. Unum igitur annum, quum rediissemus ex Asia; caussas nobiles egimus, quum quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret Hortensius. Interim me quaestorem Siciliensis excepit annus; Cotta ex consulatu est profectus in Galliam: princeps et erat et habebatur Hortensius. Quum autem anno post e Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quamdam suam. Nimis multa videor de me, ipse praesertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem et industriam. Quum igitur essem in plurimis caussis et principibus patronis quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in

certamen veni designatus aedilis cum designato consule Hortensio. (Ib. 92.)

10. Sed quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam, verum etiam praecepta quaedam desiderat: quid tamquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio, breviter licet dicere. Nam is post consulatum (credo quod videret ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos, qui consules non fuissent), summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia voluit beatis, ut ipse putabat, remissius certe vivere. Primus et secundus annus et tertius tantum quasi de picturae veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existimator doctus et intelligens posset cognoscere. Longius autem procedens ut in ceteris eloquentiae partibus, tum maxime in celeritate et continuatione verborum adhaerescens, sui dissimilior videbatur fieri quotidie. Nos autem non desistebamus, quum omni genere exercitationis, tum maxime instilo, nostrum illud, quod erat, augere, quantumcumque erat.

11. Atque ut multa omittam, in hoc spatio et in iis post aedilitatem annis, et praetor primus et incredibili populi voluntate sum factus. Nam quum propter assiduitatem in caussis et industriam, tum propter exquisitius et minime vulgare orationis genus animos hominum ad me dicendi novitate converteram. Nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum nemo erat, qui videretur exquisitius, quam vulgus hominum studuisse litteris, quibus fons perfectae eloquentiae continetur: nemo, qui philosophiam complexus esset, matrem omnium bene factorum beneque dictorum; nemo, qui ius civile didicisset, rem ad privitas caussas, et ad oratoris prudentiam maxime necessariam; nemo, qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret; nemo, qui breviter arguteque incluso adversario laxaret iudicum animos atque a severitate paullisper ad hilaritatem risumque traduceret, nemo, qui dilatare posset atque a propria ac definita disputatione hominis ac temporis ad communem quaestionem universi generis orationem traduceret; nemo, qui delectandi gratia digredi parumper a caussa, nemo, qui ad iracundiam magno opere iudicem, nemo, qui ad fletum

posset adducere: nemo, qui animum eius (quod unum est oratoris maxime proprium), quocumque res postularet, impelleret. (Ib. 93.)

12. Itaque, quum iam paene evanisset Hortensius, et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare ad industriam coepit, ne, quum pares honore essemus, aliqua re superiores videremur. Sic duodiecem post meum consulatum annos in maximis caussis, quum ego mihi illum, sibi me ille anteferebat, coniunctissime versati sumus; consulatusque mens, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat. Maxime vero perspecta est utriusque nostrum exercitatio paullo ante, quam perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum contigit subito et obmutuit; quum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis, ad caussas simillimas inter se, vel potius easdem, novi veniebamur quotidie. Quibus quidem caussis tu etiam, Brute praesto fuisti compluresque et nobiscum et solus egisti, ut, qui non satis diu vixerit, Hortensius, tamen hunc cursum confecerit. Annis ante decem caussas agere coepit, quam tu es natus; idem quarto et sexagesimo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt. (Ibid. 94.)

XVII. *Attice dicere nihil esse aliud docet quam in omni genere dicendi, id quod insolens aut ineptum est vitare.*

1. Videmus fuisse quosdam, qui iidem ornate ac graviter, iidem versute et subtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus! esset egregium non quaerere externa, domesticis esse contentos. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem, qui vim accommodavit ad eam, quam sentiam, eloquentiam, non ad eam, quam in aliquo ipse cognoverim. Hoc nec gravior exstitit quisquam nec callidior nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii, quorum sermo imperitus increbruit, qui aut dici se desiderant Atticos aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur hunc mari-

me, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas; quid enim sit Atticum, discant eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate sua metiantur. Nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo, iudicio minus firmo praeditos docere, quae sit propria laus Atticorum, non alienum puto. (Orator 7.)

2. Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim, qui probari volunt, voluntatem eorum, qui audiunt, intuentur ad eamque et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et accommodant. Itaque Caria et Phrygia et Mysia, quod minime politae minimeque elegantes sunt, asciverunt aptum suis auribus opimum quoddam et tamquam adipatae dictionis genus, quod eorum vicini (non ita lato interiecto mari) Rhodii numquam probaverunt, Graeci multo minus, Athenienses vero funditus repudiaverunt; quorum semper fuit prudens sincerumque iudicium, nihil ut possent, nisi incorruptum audire et elegans. Eorum religioni quum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere audebat.

3. Itaque hic, quem praestitisse diximus ceteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima summissus a primo, deinde, dum de legibus disputat, pressus, post sensim incendens iudices, ut vidit ardentes, in reliquis exsultavit audacius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pondera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat illudensque dira, odiosa, intollerabilia esse dicit. Quin etiam quaerit ab ipso, quum quidem eum belluam appellet, utrum illa verba, an portenta sint: ut Aeschini ne Demosthenes quidem videatur Attice dicere.

4. Facile est enim, verbum aliquod ardens (ut ita dicam) notare idque restinctis iam animorum incendiis irridere. Itaque se purgans iocatur Demosthenes: negat in eo positas esse fortunas Graeciae, hoc an illo verbo usus sit, huc an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus, aut Phryx Athenis, quum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? Quum vero inclinata ululantique voce more Asiatico canere coepisset, quis eum ferret? aut quis potius non iuberet auferri? (Ibid. 8.)

5. Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere. Quorum genera

plura sunt. Hi unum modo, quale sit, suspicantur; putant enim, qui horride inculteque dicat, modo id. eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice dicere: errant, quod solum; quod Attice, non falluatur. Istorum enim iudicio si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia deferebantur; qui si tenui genere uteretur, numquam ab Aristophane poeta fulgere, tonare, permiscere Graeciam dictus esset. Dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus Lysias. Quis enim id possit negare? dum intelligamus, hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut ineptum. Ornate vero et graviter et copiose dicere aut Atticorum sit, aut ne sit Aeschines, neve Demosthenes Atticus.

6. Ecce autem aliqui se Thucydideos esse profitentur, novum quoddam imperitorum et inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, caussidicum quemdam sequuntur, non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen et qui in forensibus caussis possit praeclare consistere. Thucydides autem res gestas et bella narrat et praelia, graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. Ipsae illae conciones ita multas habent obscuras abditasque sententias, vix ut intelligantur; quod est in oratione civili vitium vel maximum.

7. Quae est autem in hominibus tanta perversitas, ut inventis frugibus glande vescantur? An victus hominum Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porro unquam Graecorum rhetorum a Thucydide quidquam duxit? At laudatus est ab omnibus. Fateor: sed ita ut rerum explicator prudens, severus, gravis; non ut in iudiciis versaret caussas, sed ut in historiis bella narraret: itaque numquam est numeratus orator. Nec vero, si historiam non scripsisset, nomen eius non exstaret, quum praesertim fuisset honoratus et nobilis. Huius tamen nemo neque verborum neque sententiarum gravitatem imitatur; sed, quum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. Nactus sum etiam, qui Xenophontis similem esse se cuperet: cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus. (Ibid. 9.)

EX LIBRIS

DE ORATIONIBVS

XVIII. *Quae in Sex. Roscium eius inimici moliti sint
Tullius narrat.*

1. Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit, quum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum etiam eius vicinîtatis facile primus, tam gratia atque hospitiiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo: quas, ut aequum est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit: nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident: fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque paternis defenditur. Illic quum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, quum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter ceteros in ea vicinîta, eam partem caussamque opera, studio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur.

2. Posteaquam victoria constituta est ab armisque recessimus; quum proscriberentur homines atque ex omni regione caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur: erat ille Romae frequens atque in foro et in ore omnium quotidie versabatur: magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur, quam timere, ne quid ex ea calamitatis sibi accideret. Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum tria huiusce praedia possidere audio; quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret. Neque enim, iudices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur: homines eiusmodi: alter plurimarum

palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur: hic autem nuper se ad eum lanistam contulit: qui quum ante hanc pugnam tiro esset scientia, facile ipsum magistrum scelere audaciaque superavit.

3. Nam quum hic Sex. Roscius esset Ameriae, T. autem iste Roscius Romae: quum hic filius assiduus in praediis esset quumque se voluntate patris rei familiari vitaeque rusticae dedisset; iste autem frequens Romae esset: occiditur ad balneas Palatinas rediens a coena Sex. Roscius. Spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad quem suspicio maleficii pertineat: verum id, quod adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc affinem culpaē iudicatote. Occiso Sex. Roscio, primus Ameriam nunciat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii: et nunciat domum non filii, sed T. Capitonis inimici: et quum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuntius hic Ameriam venit: decem horis nocturnis sex et quinquaginta millia passuum cisis pervolavit, non modo ut exoptatum inimico nuncium primus afferet, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque paullo ante e corpore extractum ostenderet. Quatriduo, quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Sullae Volaterras deferitur: magnitudo pecuniae demonstratur; bonitas praediorum, (nam fundos decem et tres reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt) huius inopia et solitudo commemoratur. Demonstrant, quum pater huiusce, Sex. Roscius, homo tam splendidus et graciosus, nullo negotio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum, et rusticum, et Romae ignotum de medio tolli posse. Ad eam rem operam suam pollicentur. Ne diutius vos teneam, iudices, societas cohitor.

4. Quum iam proscriptionis mentio nulla fieret, et quum etiam qui antea metuerant redirent ac iam defunctos sese periculis arbitrarentur: nomen refertur in tabulas Sexti Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis: manceps fit Chrysogonus. Tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet: in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quemadmodum ipse dicit, impetum facit. Haec bona sexages H.-S. emuntur duobus millibus nummum. Haec

omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse certo scio. Neque enim mirum, quum eodem tempore et ea quae praeterita sunt et ea quae videntur instare praeparet: quum et pacis constituendae rationem et belli gerendi potestatem solus habeat; quum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet; quum tot tantisque negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat: quum praesertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur, ut, simulatque ille despexerit, aliquid huiuscemodi moliantur. Huc accedit, quod, quamvis ille felix sit, sicut est, tamen in tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem neque servum neque libertum improbum habeat. Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chrysogoni, Anieriam venit: in praedia huius invadit: hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eicit domo atque focus patriis Diisque penatibus praecipitem, iudices, exturbat: ipse amplissimae pecuniae fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena. Multa palam domum suam auferebat; plura clam de medio removebat; non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat: reliqua constituta auctione vendebat.

5. Quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima; filii autem eius egestas indignissima, cui de tauto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrum reliquisset: bonorum emptio flagitiosa, flagitiosa possessio, furta, rapinae, donationes. Nemo erat, qui non ardere omnia mallet, quam videre in Sex. Roscii viri optimi atque honestissimi bonis iactantem se ac dominantem T. Roscium. Itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum, qui vir Sex. Roscius fuerit: conquerantur de istorum scelere et iniuriis; orent, ut et illius mortui famam, et filii innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. *Decretum Decurionum.* Legati in castra veniunt. Intelligitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. Nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobiles allegat iis, qui peterent,

ne ad Sullam adirent, et omnia Chrysogonum, quae vellent, esse facturum pollicerentur. Usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet, quam de his rebus Sullam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, quum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum, quumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in X. legatis erat, appromitteret crediderunt: Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem differre quotidie ac procrastinare isti coeperunt: deinde aliquanto lentius: nihil agere, atque deludere: postremo, id quod facile intellectum est, insidias vitae huiusce Sex. Roscii parare, neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam, domino incolumi, obtinere.

6. Quod is simul atque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romani confugit et sese ad Caeciliam, Nepotis filiam, quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum: in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. Ea Sex. Roseium inopem; eiectionem domo atque expulsam ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. Eius virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos, quam occisus in proscriptos referretur. Nam postquam isti intellexerunt summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri neque sibi ullam caedis faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio, denique, ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines: *quod iudicia tamdiu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset*; huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem; ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore, ut hic nullo negotio tolleretur, quum ab nullo defensus esset. Hoc consilio atque adeo hae amentia impulsus, quem ipsi, quum cuperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt. (Pro Sex. Rosc. 6, 7, 8, 9, 10.)

XIX. *Supplicium in parricidas.*

1. Quum multis ex rebus intelligi potest, maiores nostros non modo armis plus, quam ceteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse: tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt. Qua in re quantum prudentia praestiterint iis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate. Prudentissima civitas Atheniensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur. Eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit. Is quum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem uecasset, respondit, se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, quum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere, quam admonere videretur. Quanto maiores nostri sapientius? qui quum intelligerent nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt: ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, ii magnitudine poenae maleficio summoventur. Insui voluerunt in culeum vivos, atque in flumen deiici.

2. O singularem sapientiam, iudices! Nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente caelum, solem, aquam terramque ademerint; ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur? Noluerunt feris corpus obiiicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immajoribus uteremur: non sic nudos in flumen deiicere, ne, quum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur. Denique nihil tam vile neque tam vulgare est, cuius partem ullam reliquerint. Etenim quid tam est commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat: ita iactantur fluctibus, ut numquam alluantur: ita postremo eiiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. (Pro Sex. Rose. 25.)

XX. *C. Verres legatione ita perfunctus est, ut, quacumque iter fecit, quaedam calamitas pervadere videretur.*

1. Posteaquam Cn. Dolabellae provincia Cilicia constituta est: o dii immortales! quanta iste cupiditate, quibus allegationibus illam sibi legationem expugnavit! Id quod Cn. Dolabellae principium maximae calamitatis fuit. Nam ut iste profectus est, quacumque iter fecit, eiusmodi fuit, non ut legatus populi Romani, sed ut quaedam calamitas pervadere videretur. In Achaia (praetermittam minora omnia, quorum simile forsitan alius quoque aliquid aliquando fecerit: nihil dicam, nisi singulare, nisi quod, si in alium reum diceretur, incredibile videretur), magistratum Sicyonium nummos poposuit. Ne sit hoc crimen in Verrem: fecerunt alii. Quum ille non daret, animadvertit. Improbum, sed non inauditum. Genus animadversionis videte: quaeritis, ex quo genere hominum istum iudicetis. Ignem ex lignis viridibus atque humidis in loco angusto fieri iussit. Ibi hominem ingenuum, domi nobilem, populi Romani socium atque amicum, fumo excruciatum, semivivum reliquit.

2. Iam quae iste signa, quas tabulas pictas ex Achaia sustulerit, non dicam hoc loco. Est alius mihi locus ad hanc istius cupiditatem demonstrandam servatus. Athenis audistis ex aede Minervae grande auri pondus ablatum. Dictum hoc est in Cn. Dolabellae iudicio. Dictum? etiam aestimatum. Huius consilii non modo participem C. Verrem, sed principem fuisse reperietis. Delum venit. Ibi ex fano Apollinis religiosissimo noctu clam sustulit signa pulcherrima atque antiquissima, eaque in onerariam navem suam coniicienda curavit. Postridie quum fanum spoliatum viderent ii, qui Delum incolebant, graviter ferebant. Est enim tanta apud eos eius fani religio atque antiquitas, ut in eo loco ipsum Apollinem natum esse arbitrentur. Verbum tamen facere non audebant, ne forte ea res ad Dolabellam ipsum pertineret.

3. Tum subito tempestates coortae sunt maximae, iudices, ut non modo proficisci, quum cuperet, Dolabella non posset, sed vix in oppido consisteret; ita magni fluctus eiiciebantur. Hic navis illa praedonis istius, onusta signis religiosis, expulsa atque eiecta fluctu frangitur. In littore signa illa Apollinis reperiuntur: iussu

Dolabellae reponuntur: tempestas sedatur: Dolabella Delo proficiscitur. Non dubito, quin, tametsi nullus in te sensus humanitatis, nulla ratio unquam fuit religionis, nunc tamen, in metu periculoque tuo, tuorum tibi scelerum veniat in mentem. Potestne tibi ulla spes salutis commoda ostendi, quum recordaris, in deos immortales quam impius, quam sceleratus, quam nefarius fueris? Apollinemne tu Delium spoliare ausus es? illine tu templo, tam antiquo, tam sancto, tam religioso manus impias ac sacrilegas afferre conatus es?

4. Si in pueritia non iis artibus et disciplinis institutus eras, ut ea, quae litteris mandata sunt, disceres atque cognosceres: ne postea quidem, quum in ea ipsa loca venisti, potuisti accipere id, quod est proditum memoriae ac litteris? Latonam ex longo errore et fuga, gravidam et iam ad pariendum temporibus exactis, confugisse Delum atque ibi Apollinem Dianamque peperisse: qua ex opinione hominum illa insula eorum deorum sacra putatur: tantaque eius auctoritas religionis et est et semper fuit, ut ne Persae quidem, quum bellum toti Graeciae, diis hominibusque iudicassent et mille numero navium classem ad Delum appulissent, quidquam conarentur aut violare aut attingere. Hoc tu sanum depopulari, homo improbissime atque amentissime, audebas? fuit ulla cupiditas tanta, quae tantam extingueret religionem? Et si tum haec non cogitabas, ne nunc quidem recordaris, nullum esse tantum malum, quod non tibi pro sceleribus tuis iamdiu debeatur? (In Verr. I. 17. 18.)

5. Milesios navem poposcit, quae eum praesidii causa Myndum prosequeretur. Illi statim myoparonem egregium de sua classe ornatum atque armatum dederunt. Hoc praesidio Myndum profectus est. Nam, quid Milesiis laeae publicae abstulerit, item de sumptu in adventum, de contumeliis et iniuriis in magistratum Milesium, tametsi dici tum vere tum graviter et vehementer potest, tamen dicere praetermittam, eaque omnia testibus integra reservabo: illud, quod neque taceri ullo modo neque dici pro dignitate potest, cognoscite. Milites remigesque Miletum Myndo pedibus reverti iubet: ipse myoparonem pulcherrimum, de decem Milesiorum navibus electum, L. Magio et L. Fannio, qui Myndi habitabant, vendidit. Hi sunt homines, quos nuper senatus in

hostium numero habendos censuit: hoc illi navigio ad omnes populi Romani hostes, usque ab Dianio, quod in Hispania est, ad Sinopen, quae in Ponto est, navigaverunt. (Ib. 34.)

XXI. *De Siciliae provinciae dignitate vetustate utilitate.*

1. Antequam de incommodis Siciliae dicam, pauca mihi videntur esse de provinciae dignitate vetustate utilitate dicenda. Nam quum omnium sociorum provinciarumque rationem diligenter habere debetis, tum praecipue Siciliae, iudices, plurimis iustissimisque de causis: primum, quod omnium nationum exterarum princeps Sicilia se ad amicitiam fidemque populi Romani applicuit: prima omnium, id quod ornamentum imperii est, provincia est appellata: prima docuit maiores nostros, quam praeclarum esset, exteris gentibus imperare: sola fuit ea fide benevolentiaque erga populum Romanum, ut civitates eius insulae, quae semel in amicitiam nostram venissent, numquam postea deficerent, pleraeque autem, et maxime illustres in amicitia perpetuo manerent. Itaque maioribus nostris in Africam ex hac provincia gradus imperii factus est. Neque enim tam facile opes Karthaginis tantae concidissent, nisi illud et rei frumentariae subsidium et receptaculum classibus nostris pateret.

2. Quare P. Africanus, Karthagine deleta, Siculorum urbes signis monumentisque pulcherrimis exornavit: ut, quos victoria populi Romani maxime laetari arbitrabatur, apud eos monumenta victoriae plurima collocaret. Denique ille ipse M. Marcellus, cuius in Sicilia virtutem hostes, misericordiam victi, fidemque ceteri Siculi perspexerunt, non solum sociis in eo bello consuluit, verum etiam superatis hostibus temperavit. Urbem pulcherrimam Syracusas, quae quum manu munitissima esset, tum loci natura terra ac mari claudebatur, quum vi consilioque cepisset, non solum incolumem passus est esse, sed ita reliquit ornatam, ut esset idem monumentum victoriae, mansuetudinis, continentiae; quum homines viderent, et quid expugnasset, et quibus pepercisset, et quae reliquisset. Tantum ille honorem Siciliae habendum putavit, ut ne hostium quidem urbem ex sociorum insula tollendam arbitraretur.

3. Itaque ad omnes res Sicilia provincia semper usi sumus, ut, quidquid ex sese posset efferre, id non apud eos nasci, sed domi nostrae conditum putaremus. Quando illa frumentum, quod deberet, non ad diem dedit? quando id, quod opus esse putaret, non ultro pollicita est? quando id, quod imperaretur, recusavit? Itaque ille M. Cato sapiens, cellam penariam reipublicae nostrae, nutricem plebis Romanae, Siciliam nominabat. Nos vero experti sumus, Italico maximo difficilimoque bello, Siciliam nobis non pro penaria cella, sed pro aerario illo maiorum vetere ac referto fuisse. Nam sine ullo sumptu nostro, coriis, tunicis, frumentoque suppeditato, maximos exercitus nostros vestivit, aluit, armavit.

4. Quid illa, quae forsitan ne sentimus quidem, iudices, quanta sunt? quod multis locupletioribus civibus utimur, quod habent propinquam, fidelem, fructuosamque provinciam, quo facile excurrant, ubi libenter negotium gerant: quos illa partim mercibus suppeditandis cum quaestu compendioque dimittit, partim retinet, ut arare, ut pascere, ut negotiari libeat, ut denique sedes ac domicilium collocare. Quod commodum non mediocri populi Romani est; tantum civium numerum, tam prope ab domo, tam bonis fructuosisque rebus detineri. Et quoniam quasi quaedam praedia populi Romani sunt vectigalia nostra atque provinciae: quemadmodum propinquis vos vestris praediis maxime delectamini, sic populo Romano iucunda suburbanitas est huiusce provinciae.

5. Iam vero hominum ipsorum, iudices, ea patientia, virtus, frugalitasque est, ut proxime ad nostram disciplinam illam veterem, non ad hanc, quae nunc increbruit, videantur accedere. Nihil ceterorum simile Graecorum: nulla desidia, nulla luxuria; contra summus labor in publicis privatisque rebus, summa parsimonia, summa diligentia. Sic porro nostros homines diligunt, ut his solis neque publicanus, neque negotiator odio sit. Magistratuum autem nostrorum iniurias ita multorum tulerunt, ut numquam ante hoc tempus ad aram legum praesidiumque vestrum publico consilio confugerint: tametsi et illum annum pertulerant, qui sic eos afflixerat, ut salvi esse non possent, nisi C. Marcellus quasi aliquo fato venisset, ut bis ex eadem fami-

lia salus Siciliae constitueretur, et postea M. Antonii infinitum illud imperium senserant. Sic a maioribus suis acceperant, tanta populi Romani in Siculos esse beneficia, ut etiam iniurias nostrorum hominum perferendas putarent. (In Verr. II. 1. 2. 3.)

XXII. *C. Verres in Sicilia Praetor Sopatrum Haliciensem a C. Sacerdote iam ante absolutum, indicta caussa, condemnat.*

1. Sopater quidam fuit Halicyensis, homo domi suae cum primis locuples atque honestus. Is ab inimicis suis apud C. Sacerdotem praetorem rei capitalis quum accusatus esset, facile eo iudicio est liberatus. Huic eidem Sopatro iidem inimici ad C. Verrem, quum is Sacerdoti successisset, eiusdem rei nomen detulerunt. Res Sopatro facilis videbatur, et quod erat innocens, et quod Sacerdotis iudicium improbare istum ausurum non arbitrabatur. Citatur reus: caussa agitur Syracusis: crimina tractantur ab accusatore ea, quae erant antea non solum defensione, verum etiam iudicio dissoluta. Caussam Sopatri defendebat Q. Minucius, eques Romanus in primis splendidus atque honestus, vobisque, iudices, non ignotus. Nihil erat in caussa, quod metuendum aut omnino quod dubitandum videretur.

2. Interea istius libertus et accensus idem Timarchides, qui est, id quod ex plurimis testibus priore actione didicistis, rerum huiusmodi omnium transactor et administer, ad Sopatrum venit; monet hominem, ne nimis iudicio Sacerdotis et caussae confidat: accusatores inimicosque eius habere in animo pecuniam praetori dare: praetorem tamen ab salute malle accipere: et simul malle, si fieri posset, rem iudicatam non rescindere. Sopater, quum hoc illi improvisum atque inopinatum accidisset, commotus est sane, neque in praesentia, Timarchidi quid responderet, habuit, nisi se consideraturum, quid sibi de ea re esset faciendum: et simul ostendit, se in summa difficultate esse nummaria. Post ad amicos retulit; qui quum ei fuissent auctores redimendae salutis, ad Timarchidem venit. Expositis suis difficultatibus, hominem ad H.-S. LXXX. perducit: eamque ei pecuniam numerat.

3. Posteaquam ad causam dicendam ventum est: tum vero sine metu, sine cura omnes erant, qui Sopatrum defendebant. Crimen nullum erat: res iudicata: Verres nummos acceperat. Quis posset dubitare, quidnam esset futurum? Res illo die non peroratur: dimittitur iudicium. Iterum ad Sopatrum Timarchides venit: ait accusatores eius multo maiorem pecuniam praetori polliceri, quam quantam hic dedisset: proinde, si saperet, videret, quid sibi esset faciendum. Homo, quamquam erat et Siculus, et reus, hoc est, et iure iniquo et tempore adverso, ferre tamen atque audire diutius Timarchidem non potuit: facite, inquit, quod vobis libet; daturus non sum amplius. Idemque hoc amicis eius et defensoribus videbatur: atque eo etiam magis, quod iste, quoquo modo se in ea quaestione praebebat, tamen in consilio habebat homines honestos e conventu Syracusano, qui Sacerdoti quoque in consilio fuerant tum, quum est idem hic Sopater absolutus. Hoc rationis habebant, facere eos nullo modo posse, ut eodem crimine, iisdem testibus, Sopatrum condemnarent iisdem homines, qui antea absolvisent.

4. Itaque hac una spe ad iudicium venit. Quo posteaquam ventum est, quum in consilium frequentes convenissent iisdem, qui solebant, et hac una spe tota defensio Sopatri niteretur, consilii frequentia et dignitate, et quod erant, ut dixi, iisdem, qui antea Sopatrum eodem illo crimine liberarant: cognoscite hominis apertam, ac non modo non ratione, sed ne dissimulatione quidem tectam improbitatem et audaciam. M. Petilium, equitem Romanum, quem habebat in consilio, iubet operam dare, quod rei privatae iudex esset. Petilius recusabat, quod suos amicos, quos sibi in consilio esse vellet, ipse Verres retineret. Iste homo liberalis negat se quemquam retinere eorum, qui Petilio vellent adesse. Itaque discedunt omnes. Nam ceteri quoque impetrant, ne retineantur, qui se velle dicebant alterutri eorum, qui tum illud iudicium habebant, adesse. Itaque iste solus cum sua cohorte nequissima relinquitur. Non dubitabat Minucius, qui Sopatrum defendebat, quin iste, quoniam consilium dimisisset, illo die rem illam quaesiturus non esset: quum repente iubetur dicere. Respondet: Ad quos? Ad me, inquit, si tibi idoneus videor, qui de homine Siculo ac Graeculo iudicem. Idoneus es,

inquit; sed pervellem adessent ii, qui affuerant antea causamque cognorant. Dic, inquit: illi adesse non possunt. Nam hercule, inquit Q. Minucius, me quoque Petilius, ut sibi in consilio adessem, rogavit. Et simul a subselliis abire coepit. Iste iratus hominem verbis vehementioribus prosequitur, atque ei gravius etiam minari coepit, quod in se tantum crimen invidiamque conflaret.

5. Minucius, qui Syracusis sic negotiaretur, ut sui iuris dignitatisque meminisset, et qui sciret, ita se in provincia rem augere oportere, ut ne quid de libertate perderet; homini; quae visa sunt, et quae tempus illud tulit et caussa, respondit; causam sese dimisso atque ablegato consilio defensurum negavit. Itaque a subselliis discessit: idemque hoc praeter Siculos ceteri Sopatri amici advocatique fecerunt. Iste, quamquam est incredibili importunitate et audacia, tamen subito solus destitutus pertimuit et conturbatus est. Quid ageret, quo se verteret, nesciebat. Si dimisisset eo tempore quaestionem, post illis adhibitis in consilium, quos ablegarat, absolutum iri Sopatrum videbat: sin autem hominem miserum atque innocentem condemnasset, quum ipse praetor sine consilio, reus autem sine patrono atque advocatis fuisset, iudiciumque C. Sacerdotis rescidisset: invidiam se sustinere non posse tantam arbitrabatur. Itaque aestuabat dubitatione: versabat se in utramque partem non solum mente, verum etiam corpore: ut omnes qui aderant intelligere possent, in animo eius metum cupiditatemque pugnare.

6. Erat hominum conventus maximus, summum silentium, summa exspectatio, quonam esset eius cupiditas eruptura: crebro demittebat se accensus ad aurem Timarchides. Tum iste aliquando, Age, dic, inquit. Reus implorare hominum atque deum fidem, ut cum consilio cognosceret. Tum repente iste testes citari iubet: dicit unus et alter breviter: nihil interrogatur: praeco *dixisse* pronuntiat. Iste, quasi metueret, ne Petilius privato illo iudicio transacto aut dilato cum ceteris in consilium reverteretur, ita properans de sella exsiluit: hominem innocentem, a C. Sacerdote absolutum, indicta caussa, de sententia scribae, medici haruspisque condemnat. (In Verr. II. 28. 29. 30.)

XXIII. *Syraculis Iovis Sacerdotem, Cephaledi Sacerdotem maximum C. Verres contra ius fasque creari iubet.*

1. *Syraculis lex est de religione, quae in annos singulos Iovis sacerdotem sortito capi iubeat: quod apud illos amplissimum sacerdotium putatur. Quum suffragiis tres ex tribus generibus creati sunt, res revocatur ad sortem. Perfecerat iste imperio, ut pro suffragio Theomnastus familiaris suus in tribus illis renuntiaretur. In sorte, cui imperare non poterat, expectabant homines, quidnam acturus esset. Homo, id quod erat facillimum, primo vetat sortiri: iubet extra sortem Theomnastum renuntiari. Negant id Syracusani per religiones sacrorum ullo modo fieri posse: fas denique negant esse. Iubet iste sibi legem recitari. Recitatur: in qua scriptum erat, *Ut, quot essent renuntiati, tot in hydriam sortes coniicerentur: cuius nomen exisset, ut is haberet id sacerdotium.* Iste, homo ingeniosus et peracutus, Optime, inquit: nempe scriptum ita est, quot renuntiati erunt. Quot ergo, inquit, sunt renuntiati? Respondent: tres. Numquid igitur oportet, nisi tres sortes coniici, unam educi? Nihil. Coniici iubet tres, in quibus omnibus scriptum esset nomen Theomnasti. Fit clamor maximus, quum id universis indignum atque nefarium videretur. Ita Iovis illud sacerdotium amplissimum per hanc rationem Theomnasto datur.*

2. *Cephaledi mensis est certus, quo mense sacerdotem maximum creari oporteat. Erat eius honoris cupidus Artemo quidam, Climachias cognomine, homo sane locuples et domi nobilis: sed is fieri nullo modo poterat, si Herodotus quidam adesset: ei locus ille atque honos in illum annum ita deberi putabatur, ut ne Climachias quidem contra diceret. Res ad istum deferitur et istius more deceditur. Toreumata sane nota ac pretiosa auferuntur. Herodotus Romae erat: satis putabat se ad comitia tempore venturum, si pridie venisset. Iste, ne aut alio mense, ac fas erat, comitia haberentur, aut Herodoto praesenti honos adimeretur (id quod iste non laborabat, Climachias minime volebat), excogitat, (dixi iamdudum: non est homo acutior quisquam, nec fuit), excogitat, inquam, quemadmodum mense illo legitimo comitia haberentur, nec tamen Herodotus adesse*

posset. Est consuetudo Siculorum ceterorumque Graecorum, quod suos dies mensesque congruere volunt cum solis lunaeque ratione, ut nonnumquam, si quid discrepet, eximant unum aliquem diem, aut summum, biduum ex mense; quos illi *ἐξαίρεσι-
μους* dies nominant: item nonnumquam uno die longiorem mensem faciunt aut biduo. Quae iste quum cognovisset, novus astrologus, qui non tam caeli rationem, quam caelati argenti duceret, eximi iubet non diem ex mense, sed ex anno unum dimidia-
tumque mensem; hoc modo, ut, quo die verbi causa esse oporteret Idus Ianuarias, eo die Kalendas Martias proscriberet. Itaque fit, omnibus recusantibus et plorantibus. Dies is erat legitimus comitiis habendis. Eo modo sacerdos Climachias renuntiatus est. Herodotus quum Roma revertitur, diebus, ut ipse putabat, quindecim ante comitia, offendit eum mensem, qui consequitur mensem comitalem, comitiis iam abhinc triginta diebus habitis. Tunc Cephaloeditani decreverunt intercalarium XLV. dies longum, ut reliqui menses in suam rationem reverterentur. (In Verr. II. 51. 52.)

XXIV. *Pro C. Verris nomine Verrutium nomen
in publicis tabulis inductum.*

1. Inspiciebamus Syracusis a Carpinatio confectas tabulas societatis, quae significabant, multis nominibus eos homines versuram a Carpinatio fecisse, qui pecunias Verri dedissent. Quod erit vobis luce clarius, iudices, quum eos ipsos produxero, qui dederunt. Intelligetis enim, illa tempora, per quae, quum essent in periculo, pretio sese redemerunt, cum societatis tabulis non solum consulibus, verum etiam mensibus, convenire. Quum haec maxime cognosceremus et iam in manibus tabulas haberemus, repente aspiciamus lituras eiusmodi, quasi quaedam vulnere tabellarum recentia. Statim suspicione offensi, ad ea ipsa nomina oculos animumque transtulimus. Erant acceptae pecuniae a C. VERRUTIO C. F.; sic tamen, ut usque ad alterum R litterae constarent integrae, reliquae omnes essent in litura. Alterum, tertium, quartum, permulta erant eiusdem modi nomina. Quum manifesta res, tum flagitiosa tabularum atque insignis turpitudine teneretur: quaerere incepimus de Carpinatio, quisnam is esset

Verrutius, quicum tantae pecuniae rationem haberet. Haerere homo, versari, rubere. Quod lege excipiuntur tabulae publicanorum, quominus Romam deportentur: ut res quam maxime clara ac testata esse posset, in ius ad Metellum Carpinatium voco, tabulasque societatis in forum defero. Fit maximus concursus hominum, et, quod erat Carpinatii nota cum isto praetore societas ac foeneratio, summe expectabant omnes, quidnam in tabulis teneretur.

2. Rem ad Metellum defero, me tabulas perspexisse sociorum; in his tabulis magnam rationem C. Verrutii permultis nominibus esse; meque hoc perspicere ex consulum mensiumque ratione, hunc Verrutium neque ante adventum C. Verris, neque post decessionem quidquam cum Carpinatio rationis habuisse. Postulo, mihi respondeat, qui sit iste Verrutius: mercator, an negotiator, an arator, an pecuarius: in Sicilia sit, an iam decesserit. Clamare omnes ex conventu, neminem umquam in Sicilia fuisse Verrutium. Ego instare, ut mihi responderet, quis esset, ubi esset, unde esset: cur servus societatis, qui tabulas conficeret, semper in Verrutii nomine certo ex loco mendosus esset. Atque haec postulabam, non quo illum cogi putarem oportere, ut ea mihi responderet invitus: sed ut omnibus istius furta, illius flagitium, utriusque audacia perspicua esse posset.

3. Itaque illum in iure metu conscientiaque peccati mutum atque exanimatum ac vix vivum relinquo: tabulas in foro, summa hominum frequentia exscribo: adhibentur in exscribendo de conventu viri primarii: litterae lituraeque omnes assimilatae, expressae, de tabulis in libros transferuntur. Haec omnia summa cura et diligentia recognita, et collata, et ab hominibus honestissimis obsignata sunt. Si Carpinatius tum mihi respondere noluit: responde mihi nunc tu, Verres, quem esse hunc tuum paene gentilem Verrutium putes. Fieri non potest, ut, quem video te praetore in Sicilia fuisse, et quem ex ipsa ratione intellego locupletem fuisse, eum tu in tua provincia non cognoveris. Atque adeo, ne hoc aut longius aut obscurius esse possit, procedite in medium, explicate descriptionem imaginemque tabularum: ut omnes mortales istius avaritiae non iam vestigia, sed ipsa cubilia videre possint. Videtis Verrutium? videtis primas

litteras integras? videtis extremam partem nominis, caudam illam Verris, tamquam in luto, demersam esse in litura? Sic habent se tabulae, iudices, ut videtis. Quid expectatis? quid quaeritis amplius? tu ipse, Verres, quid sedes? quid moraris? Nam aut exhibeas nobis Verrutium, necesse est, aut te esse Verrutium fateare. (In Verr. II. 76. 77.)

XXV. *Quibus in furando ministris utebatur Verres.*

1. Ut haec omnia, *Verres*, reperire ac perscrutari solitus sit, iudices, est operae pretium, cognoscere. Cibratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero: quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. Hosce opinor Cibrae, quum in suspicionem venissent suis civibus fanum expilasse Apollinis, veritos poenam iudicii ac legis, domo profugisse. Quod Verrem artificii sui cupidum cognoverant tum, quum iste, id quod ex testibus didicistis, Cibyram cum inanibus syngraphis venerat, domo perfugientes ad eum se exsules, quum iste esset in Asia, contulerunt. Habuit secum eos ab illo tempore, et in legationis praedis atque furtis multum illorum opera consilioque usus est. Hi sunt illi, quibus in tabulis retulit sese Q. Tadius dedisse iussu istius Graecis pictoribus. Eos iam bene cognitos et re probatos secum in Siciliam duxit. Quo posteaquam venerunt, mirandum in modum (canes venaticos dices,) ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut, ubi quidque esset, aliqua ratione invenirent. Aliud minitando, aliud pollicendo, aliud per servos, aliud per liberos, per amicum aliud, aliud per inimicum inveniebant. Quidquid illis placuerat, perdendum erat. Nihil aliud optabant, quorum poscebatur argentum, nisi ut Hieroni et Tlepolemo displiceret.

2. Verum mehercule hoc, iudices, dicam. Memini Pamphilum Lilybaetanum, hospitem meum et amicum, nobilem hominem, mihi narrare, quum iste ab sese hydriam Boëthi manu factam, praeclaro opere et grandi pondere, per potestatem abstulisset, se sane tristem et conturbatum domum revertisse, quod vas eiusmodi, quod sibi a patre et a maioribus esset relictum, quo solitus esset uti ad festos dies, ad hospitem adventum, a se esset ablatum. Quum sederem, inquit, domi tristis, accurrit

Venerius; iubet me scyphos sigillatos ad praetorem statim afferre. Permotus sum, inquit: binos habebam: iubeo promi utrosque, ne quid plus mali nasceretur, et mecum ad praetoris domum ferri. Eo quum veni, praetor quiescebat: fratres illi Cibyratae inambulabant. Qui me ubi viderunt: ubi sunt, Pamphile, inquiunt, scyphi? Ostendo tristis: laudant: incipio queri me nihil habiturum, quod alicuius esset pretii, si etiam scyphi essent ablati. Tum illi, ubi me conturbatum vident: *Quid vis nobis dare, ut isti abs te ne auferantur?* Ne multa, sestertios cc. me, inquit, proposcerunt: dixi me C. daturum. Vocat interea praetor: scyphos poscit. Tum illos coepisse praetori dicere, putasse se, id quod audissent, alicuius pretii scyphos esse Pamphili; luteum negotium esse: non dignum, quod in suo argento Verres haberet. Ait ille, idem sibi videri. Ita Pamphilus scyphos optimos aufert. Et mehercule ego antea, tametsi hoc nescio quid, negatorium sciebam esse, ista intelligere; tamen mirari solebam, istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem scirem nulla in re quidquam simile hominis habere. Tum primum intellexi, ad eam rem istos fratres Cibyratas fuisse, ut iste in furando manibus suis, oculis illorum uteretur. (In Verr. IV. 13. 14.)

XXVI. C. Verres Antiochum Syriae regem Syracusis spoliatum expilatumque repente decedere iubet.

1. Reges Syriae, regis Antiochi filios, pueros scitis Romae nuper fuisse: qui venerant non propter Syriae regnum; nam id sine controversia obtinebant, ut a patre et a maioribus acceperant: sed regnum Aegypti ad se et ad Selenen, matrem suam, pertinere arbitrabantur. Hi ipsi posteaquam temporibus reipublicae exclusi, per senatum agere quae voluerant, non potuerunt, in Syriam, in regnum patrum profecti sunt. Eorum alter, qui Antiochus vocatur, iter per Siciliam facere voluit. Itaque, isto praetore, venit Syracusas.) Hic Verres haereditatem sibi venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat multa secum praeclara habere, et suspicabatur. Mittit homini munera satis large; haec ad usum domesticum: olei, vini, quod visum erat: etiam tritici, quod satis esset, de suis decumis. Deinde ipsum regem ad coenam

vocavit: exornat ample magnificeque triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vasa argentea: (namque haec aurea nondum fecerat): omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium. Quid multa? rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum et se honorifice acceptum arbitraretur.

2. Vocat ad coenam deinde ipse praetorem: exponit suas copias omnes, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex una gemma pergrandi, trulla excavata, manubrio aureo: de qua, credo, satis idoneum, satis gravem testem Q. Minucium dicere audistis. Iste unum quodque vas in manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere, praetori populi Romani satis iucundum et gratum illud esse convivium. Posteaquam inde discessum est, cogitare iste nihil aliud (quod ipsa res declaravit) nisi, quemadmodum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret. Mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud illum viderat: ait se suis caelatoribus velle ostendere. Rex, qui istum non nosset, sine ulla suspitione libentissime dedit. Mittit etiam trullam gemmeam rogatum: velle se eam diligentius considerare. Ea quoque ei mittitur.

3. Nunc reliquum, iudices, attendite, de quo et vos audistis, et populus Romanus non nunc primum audiet, et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. Candela-brum e gemmis clarissimis opere mirabili perfectum, reges hi, quos dico, Romam quum attulissent, ut in Capitolio ponerent: quod nondum perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt, neque vulgo ostendere ac proferre voluerunt: ut et magnificentius videretur, quum suo tempore in cella Iovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, quum pulchritudo eius recens ad oculos hominum atque integra perveniret: statuerunt id secum in Syriam reportare; ut, quum audissent simulacrum Iovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium atque pulcherrimum donum in Capitolium afferrent.

4. Pervenit res ad istius aures, nescio quomodo. Nam rex id celatum voluerat: non quo quidquam metueret aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante perciperent oculis, quam po-

pulus Romanus. Iste petit a rege et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere neque se aliis videnti potestatem esse facturum. Antiochus, qui animo et puerili esset et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. Quo posteaquam attulerunt involucrisque reiectis constituerunt: iste clamare coepit, dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse debebat: ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia: ea magnitudine, ut intelligi posset, non ad hominum apparatus, sed ad amplissimi templi ornamentum esse factum. Quod quum satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait se velle illud etiam atque etiam considerare: nequaquam se esse satiatum: iubet illos discedere et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur.

5. Rex primo nihil metuere, nihil suspicari. Dies unus, alter, plures: non referri. Tum mittit rex ad istum, si sibi videatur, ut reddat. Iubet iste posterius ad se reverti. Mirum illi videri. Mittit iterum: non redditur. Ipse hominem appellat: rogat, ut reddat. Os hominis insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quodque ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum, quod Iovi Optimo Maximo, quod populo Romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare et vehementer petere coepit. Quum ille se et religione Iovis Capitolini et hominum existimatione impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius operis ac muneris: iste homini minari acerrime coepit. Ubi videt, eum nihilo magis minis, quam precibus permoveri; repente hominem de provincia iubet ante noctem decedere: ait, se comperisse, ex eius regno piratas in Siciliam esse venturos.

6. Rex maximo conventu Syracusis, in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari atque affingere aliquid suspitione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracusis flens ac deos hominesque contestans clamare coepit, candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo clarissimo populo Romano monumentum suae societatis amicitiaeque esse voluisset, id sibi C. Verrem abstulisse: de ceteris operibus

ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare: hoc sibi eripi, miserum esse et indignum: id etsi antea iam mente et cogitatione sua fratrisque sui consecratum esset, tamen tum se, in illo conventu civium Romanorum dare, donare, dicare, consecrare Iovi Optimo Maximo testemque ipsum Iovem suae voluntatis ac religionis adhibere. (In Verr. IV. 27. 28. 29.)

XXVII. *De Dianae simulacro a P. Africano Segestanis restituto a C. Verre eisdem sublato.*

1. Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudices, quod ab Aenea fugiente a Troia atque in haec loca veniente conditum esse demonstrant. Itaque Segestani non solum perpetua societate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo Romano coniunctos esse arbitrantur. Hoc quondam oppidum, quum illa civitas cum Poenis suo nomine ac sua sponte bellaret, a Karthaginiensibus vi captum atque deletum est: omniaque, quae ornamento urbi esse possent, Karthaginem sunt ex illo loco deportata. Fuit apud Segestanos ex aere simulacrum Dianae, quum summa atque antiquissima praeditum religione, tum singulari opere artificioque perfectum. Hoc translatum Karthaginem, locum tantum hominesque mutarat: religionem quidem pristinam conservabat. Nam propter eximiam pulchritudinem etiam hostibus digna, quam sanctissime colerent, videbatur.

2. Aliquot saeculis post P. Scipio bello Punico tertio Karthaginem cepit: qua in victoria (videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis): convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Karthaginiensibus cognorat, iubet omnia conqueri: pollicetur, sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, restituerentur. Tum illa, quae quondam erant Himera sublata, de quibus antea dixi, Thermitanis sunt reddita: tum alia Gelensibus, alia Agrigentinis: in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos supplicii causa demittere homines et subiicere flammam solebat: quem taurum Scipio quum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: aequum esse illos cogitare,

utrum esset Siculo utilius, suisne servire, an populo Romano obtemperare; quum idem monumentum et domesticae crudelitatis et nostrae mansuetudinis haberent.

3. Illo tempore Segestanis maxima cum cura haec ipsa Diana, de qua dicimus, redditur: reportatur Segestam: in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur.

Haec erat posita Segestae, sane excelsa in basi: in qua grandibus litteris P. AFRICANI nomen erat incisum eumque KARTHAGINE CAPTA RESTITVISSE perscriptum. Colebatur a civibus: ab omnibus advenis visebatur: quum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. Erat admodum amplum et excelsum signum cum stola: verumtamen inerat in illa magnitudine aetas atque habitus virginalis: sagittae pendebant ab humero: sinistra manu retinebat arcum: dextra ardentem facem praeferebat. Hanc quum iste sacrorum omnium hostis religionumque praedo vidisset; quasi illa ipse face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. Imperat magistratibus, ut eam demoliantur et sibi dent: nihil sibi gratius ostendit futurum. Illi vero dicere, id sibi nefas esse, seque quum summa religione, tum summo metu legum et iudiciorum teneri. Iste tum petere ab illis, tum minari, tum spem, tum metum ostendere. Opponebant illi interdum nomen Africani; donum populi Romani illud esse dicebant; nihil se in eo potestatis habere, quod imperator clarissimus, urbe hostium capta, monumentum victoriae populi Romani esse voluisset.

4. Quum iste nihilo remissius atque etiam multo vehementius instaret quotidie: res agitur in senatu. Vehementer ab omnibus reclamatur. Itaque illo tempore ac primo istius adventu pernegatur. Postea, quidquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis praeter ceteros imponebat aliquanto amplius, quam ferre possent. Praeterea magistratus eorum evocabat: optimum quemque et nobilissimum ad se arcessebat: circum-omnia provinciae fora rapiebat: singillatim unicuique calamitati fore se denuntiabat: universam se funditus illam eversurum esse civitatem minabatur. Itaque aliquando multis malis magnoque metu victi Segestani praetoris imperio parendum esse decreverunt: magno eam luctu et gemitu totius civitatis,

multis cum lacrimis et lamentationibus virorum mulierumque omnium simulacrum Dianae tollendum locatur. (In Verr. IV. 33. 34.)

XXVIII. *Agrigenti simulacrum Herculis frustra C. Verres conatur eripere.*

1. Herculis templum est apud Agrigentinos non longe a foro, sane sanctum apud illos et religiosum. Ibi est ex aere simulacrum ipsius Herculis, quo non facile quidquam dixerim me vidisse pulchrius, (tametsi non tam multum in istis rebus intelligo, quam multa vidi), usque eo, iudices, ut rictum eius ac mentum paullo sit attritius, quod in precibus et gratulationibus non solum id venerari, verum etiam osculari solent. Ad hoc templum, quum esset iste Agrigenti, duce Timarchide repente nocte intempesta servorum armatorum fit concursus atque impetus. Clamor a vigilibus fanique custodibus tollitur. Qui primo quum obsistere ac defendere conarentur, male mulcati clavis ac fustibus repelluntur: postea convulsis repagulis, effractisque valvis demoliri signum ac vectibus labefactare conantur. Interea ex clamore fama tota urbe percrebruit, expugnari deos patrios non hostium adventu nec opinato neque repentino praedonum impetu; sed ex domo atque cohorte praetoria manum fugitivorum instructam armatamque venisse.

2. Nemo Agrigenti neque aetate tam affecta, neque viribus tam infirmis fuit, qui non illa nocte eo nuntio excitatus surrexit telumque, quod cuique fors offerebat, arripuerit. Itaque brevi tempore ad fanum ex urbe tota concurritur. Hora amplius iam in demoliendo signo permulti homines moliebantur: illud interea nulla lababat ex parte; quam alii vectibus subiectis conarentur commovere, alii deligatum omnibus membris rapere ad se funibus. Repente Agrigentini concurrunt: fit magna lapidatio: dant sese in fugam istius praeclari imperatoris nocturni milites. Duo tamen sigilla perparvula tollunt, ne omnino inanes ad istum praedonem religionum reverterentur. Numquam tam male est Siculis, quin aliquid facete et commode dicant: velut in hac re aiebant, in labores Herculis non minus hunc immanissimum Verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere. (In Verr. IV. 43.)

XXIX. *Fanum Iunonis in insula Melita,*

Insula est Melita, iudices, satis lato ab Sicilia mari periculosoque disiuncta : in qua est eodem nomine oppidum , quo iste numquam accessit : quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit. Ab eo oppido non longe, in promontorio, fauum est Iunonis antiquum: quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis Punieis bellis, quae in his fere locis navali copia gesta atque versata sunt, sed etiam in hac praedonum multitudine semper iuviolatum sanctumque fuerit. Quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masiuissae régis ad eum locum appulsa, praefectum regium dentes eburneos iucredibili magnitudine e fano sustulisse et eos in Africam portasse, Masiuissaeque donasse. Regem quidem primo delectatum esse munere: post, ubi audisset, unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse, qui eos dentes reportarent. Itaque in his inscriptum litteris Punicis fuit: *Regem Masinissam imprudentem accepisse: re cognita, reponendos restituendosque curasse.* Erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo opere ac summa arte perfectae. Haec iste omnia, ne multis morer, uno impetu atque uno nuntio per servos Venerios, quos eius rei caussa miserat, tollenda atque asportanda curavit. (In Verr. IV. 46.)

XXX. *Cereri Ennensis in Sicilia et apud alias gentes religio.*

Vetus est haec opinio, iudices, quae constat ex antiquissimis Graecorum litteris ac monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri et Liberae consecratam. Hoc quum ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis ita persuasum est, ut animis eorum iusitum atque iunatum esse videatur. Nam et natas esse has in his locis deas et fruges in ea terra primum repertas arbitrantur: et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Hennensium nemore: qui locus, quod in media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur: quam quum investigare et conquerere Ceres vellet, dicitur inflammasse taedas iis ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt: quas sibi quum ipsa praeferret, orbem omnium peragrasse terrarum. Henna autem, ubi ea, quae

dico, gesta esse memorantur, est loco praeaelso atque edito: quo in summo est aquata agri planities et aquae perennes: tota vero ab omni aditu circumcisa atque dirempta est. Quam circa lacus lucique sunt plurimi et laetissimi flores omni tempore anni: locus ut ipse raptum illum virginis, quem iam a pueris accepimus, declarare videatur. Etenim prope est spelunca quaedam, conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru exstitisse, abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras, lacumque in eo loco repente exstitisse: ubi usque ad hoc tempus Syracusani festos dies anniversarios agunt celeberrimo virorum mulierumque conventu. Propter huius opinionis vetustatem, quod eorum in his locis vestigia ac prope incunabula reperiuntur deorum, mira quaedam tota Sicilia privatim ac publice religio est Cereris Hennensis. Etenim multa saepe prodigia vim eius numenque declarant: multis saepe in difficillimis rebus praesens auxilium eius oblatum est, ut haec insula ab ea non solum diligi, sed etiam incolae custodiri videatur. Nec solum Sicali, verum etiam ceterae gentes nationesque Hennensem Cererem maxime colunt. Etenim, si Atheniensium sacra summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore venisse dicitur frugesque attulisse: quantam esse religionem convenit eorum, apud quos eam natam esse et fruges invenisse constat? Itaque apud patres nostros, atroci ac difficili reipublicae tempore, quum Ti. Graccho occiso magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio, L. Calpurnio coss. aditum est ad libros Sibyllinos: in quibus inventum est, *Cerere antiquissimam placari oportere*. Tum ex amplissimo collegio decemvirali sacerdotes populi Romani, quum esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Hennam profecti sunt. Tanta enim erat auctoritas et vetustas illius religionis, ut, quum illuc irent, non ad aedem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur. (In Verr. IV. 48. 49.)

XXXI. Syracusarum descriptio.

1. Urbem Syracusas maximam esse Graecarum urbium pulcherrimamque omnium, saepe audistis. Est, iudices, ita, ut di-

citur: nam et situ est quum munito, tum ex omni aditu vel terra vel mari praeclaro ad aspectum: et portus habet prope in aedificatione aspectuque urbis iuculos: qui quum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluent. Eorum coniunctione pars oppidi, quae appellatur insula, mari disiuncta angusto, ponte rursum adiungitur et continetur. Ea tanta est urbs, ut ex quattuor urbibus maximis constare dicatur: quarum una est ea, quam dixi, insula: quae duobus portibus cincta, in utriusque portus ostium aditumque proiecta est: in qua domus est, quae Hieronis regis fuit, qua praetores uti colent. In ea sunt aedes sacrae complures, sed duae, quae longe ceteris autecellunt: Dianae una, et altera, quae fuit ante istius adventum ornatissima, Minervae. In hac insula extrema est fons aquae dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium; qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum disiunctus esset a mari.

2. Altera autem est urbs Syracusis, cui nomen Achradina est: in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum Prytaneum, amplissima est curia templumque egregium Iovis Olympii, ceteraeque urbis partes, una lata via perpetua, multisque transversis divisae, privatis aedificiis continentur. Tertia est urbs, quae, quod in ea parte Fortunae fanum antiquum fuit, Tycha nominata est, in qua et gymnasium amplissimum est et complures aedes sacrae: coliturque ea pars et habitatur frequentissime. Quarta autem est urbs, quae quia postrema coaedificata est, Neapolis nominatur: quam ad summam theatrum est maximum: praeterea duo templa sunt egregia, Cereris unum, alterum Liberae, signumque Apollinis, qui Temenites vocatur, pulcherrimum et maximum, quod iste si portare potuisset, non dubitasset auferre. (In Verr. IV. 53.)

XXXII. *C. Verres Sopatrum Tyndaritanum in statua equestri perfrigida tempestate iubet deligari.*

1. Audistis nuper dicere legatos Tyndaritanos, homines honestissimos ac principes civitatis, Mercurium, qui sacris anniversariis apud eos ac summa religione coleretur, quem P. Africanus, Karthagine capta, Tyndaritanis non solum suae victoriae,

sed etiam illorum fidei societatisque monumentum atque indicium dedisset, huius vi, scelere, imperioque esse sublatum: qui, ut primum in illud oppidum venit, statim, tamquam ita fieri non solum oppoteret, sed etiam necesse esset; tamquam hoc senatus mandasset, populusque Romanus inssisset, ita continuo, signum ut demolirentur et Messanam deportarent, imperavit. Quod quum illis, qui aderant, indignum; qui audiebant, incredibile videretur: non est ab isto primo illo adventu, perseveratum. Discedens mandat Proagoro Sopatro, cuius verba audistis, ut demoliatur. Quum recusaret, vehementer minatur. Et ita statim ex illo oppido proficiscitur. Proagorus refert rem ad senatum: vehementer undique reclamatur. Ne multa: iterum iste aliquanto post ad illos venit; quaerit continuo de signo. Respondetur ei, senatum non permittere: poenam capitis constitutam, si iniussu senatus quisquam attigisset: simul religio commemoratur. Tum iste: Quam mihi religionem narras? quam poenam? quem senatum? vivum te non relinquam: mori virgis, nisi signum traditur. Sopater iterum flens ad senatum defert; istius cupiditatem minasque demonstrat. Senatus Sopatro responsum nullum dat, sed commotus perturbatusque discedit. Ille, praetoris arcessitus nuntio, rem demonstrat; negat ullo modo fieri posse.

2. Atque haec (nihil enim praetermittendum de istius impudentia videtur) agebantur in conventu palam, de sella, ac de loco superiore. Erat hiems summa; tempestas, ut ipsum Sopatrum dicere audistis, perfrigida; imber maximus: quum iste imperat lictoribus, ut Sopatrum de porticu, in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiciant, nudumque constituent. Vix erat hoc plane imperatum, quum illum spoliatum stipatumque lictoribus videres: omnes id fore putabant, ut miser atque innocens virgis caederetur: fefellit haec homines opinio. Virgis iste caederet sine caussa socium populi Romani atque amicum? Non usque eo improbus: non omnia sunt in eo uno vitia: numquam fuit crudelis. Leniter hominem clementerque accepit. Equestres sunt medio in foro Marcellorum statuae, sicuti fere ceteris in oppidis Siciliae; ex quibus iste C. Marcelli statuam delegit, cuius officia in illam civitatem totamque provinciam recentissima erant et maxima. In ea Sopatrum, hominem quum domi nobilem, tum

summo magistratu praeditum, divaricari ac deligari iubet. Quo cruciatus sit affectus, venire in mentem necesse est omnibus, quum esset vinctus nudus in aëre, in imbri, in frigore. Neque tamen finis huic iniuriae crudelitatisque fiebat, donec populus atque universa multitudo, atrocitate rei misericordiaeque commota, senatum clamore coëgit, ut ei simulacrum illud Mercurii polliceretur. Clamabant, fore, ut ipsi sese dii immortales ulciscerentur: hominem interea perire innocentem non oportere. Tum frequens senatus ad istum venit: pollicetur signum. Ita Sopater de statua C. Marcelli, quum iam pene obriguisset, vix vivus aufertur. (In. Verr. IV. 39. 40.)

XXXIII. *C. Verris mollities quum in Sicilia praeturam ageret.*

1. Cupio mihi, iudices, ab illo subiici, quoniam de militari eius gloria dico, si quid forte praetereo. Nam mihi videor de omnibus iam rebus eius gestis dixisse, quae quidem ad belli fugitivorum pertinerent suspicionem: certe nihil sciens praetermissi. Habetis hominis consilia, diligentiam, vigilantiam, custodiam defensionemque provinciae. Summa illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura genera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit, ne diutius in tanta penuria virorum fortium talem imperatorem ignorare possitis: non ad Q. Maximi sapientiam, neque ad illius superioris Africani in re gerenda celeritatem, neque ad huius, qui postea fuit, singulare consilium, neque ad Paulli rationem ac disciplinam, neque ad C. Marii vim atque virtutem, sed ad aliud genus imperatorem sane diligenter retinendum et conservandum, quaeso, cognoscite.

2. Hinc primum laborem, qui vel maximus est in re militari, iudices, et in Sicilia maxime necessarius, accipite, quam facilem sibi iste et iucundum ratione consilioque reddiderit. Primum temporibus hibernis ad magnitudinem frigorum, et ad tempestatum vim ac fluminum praeclarum sibi hoc remedium compararat. Urbem Syracusas elegerat: cuius hic situs atque haec natura esse loci caelique dicitur, ut nullus umquam dies tam magna turbulentaque tempestate fuerit, quin aliquo tempore eius diei solem homines viderent. Hic ita vivebat iste bonus imperator hibernis mensibus, ut cum non facile non modo extra tectum, sed ne extra lectum quidem quisquam videret.

*

3. Quum autem ver esse coeperat, cuius initium iste non a Favonio, neque ab alio astro notabat; sed, quum rosam videbat, tunc incipere ver arbitrabatur; dabat se labori atque itinibus: in quibus usque eo se praedebat patientem atque impigrum, ut eum nemo umquam in equo sedentem viderit. Nam, ut mos fuit Bithyniae regibus, lectica octophoro ferebatur, in qua pulvinus erat perlucidus, Melitensis, rosa faretus: ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo, reticulumque ad narēs sibi admovebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosae. Sic confecto itinere, quum ad aliquod oppidum venerat, eadem lectica usque in cubiculum deferebatur. Eo veniebant Siculorum magistratus, veniebant equites Romani; id quod ex multis iuratis audistis: controversiae secreto deferebantur: paullo post palam decreta auferebantur. Deinde, ubi paulisper in cubiculo, pretio, non aequitate iura descripserat; Veneri iam et Libero reliquum tempus deberi arbitrabatur. . . .

4. Erant autem convivia non illo silentio praetorum populi Romani atque imperatorum neque eo pudore, qui in magistratuum conviviiis versari solet, sed cum maximo clamore atque convicio: nonnumquam etiam res ad manus atque ad pugnam veniebat. Iste enim praetor severus ac diligens, qui populi Romani legibus numquam paruisset, illis diligenter legibus, quae in peculis ponebantur, obtemperabat. Itaque erant exitus eiusmodi, ut alius inter manus e convivio, tamquam e praelio, auferretur; alius, tamquam occisus relinqueretur; plerique fusi sine mente ac sine ullo sensu iacerent, quivis ut, quum aspexisset, non se praetoris convivium, sed ut Cannensem pugnam nequitiae videre arbitraretur.

5. Quum vero aestas summa esse iam coeperat: quod tempus omnes Siciliae semper praetores in itineribus consumere consueverunt propterea, quod tum putant obeundam esse maxime provinciam, quum in areis frumenta sunt, quod et familiae congregantur, et magnitudo servitii perspicitur, et labor operis maxime offenditur, et frumenti copia commonet, tempus anni non impedit: tum, inquam, quum concursant ceteri praetores, iste novo quodam ex genere imperator pulcherrimo Syracusarum loco stativa sibi castra faciebat. Nam in ipso aditu atque ore portus, ubi primum ex alto sinus ad urbem ab litore inflectitur,

tabernacula carbazeis intenta velis collocabat. Huc ex illa domo praetoria, quae regis Hieronis fuit, sic emigrabat, ut per eos dies nemo istum extra illum locum videre posset. In eum autem ipsum locum aditus erat nemini, nisi qui aut socius, aut minister libidinis esse posset. . . Ac per eos dies, quum iste cum pallio purpureo, talarique tunica versaretur in convivii muliebribus, non offendeabantur homines neque moleste ferebant; abesse a foro magistratum, non ius dici, non iudicia fieri; locum illum littoris percrepare totum mulierum vocibus cantuque symphoniae, in foro silentium esse summum caussarum atque iuris, non ferebant homines moleste. Non enim ius abesse videbatur a foro neque iudicia, sed vis et crudelitas et bonorum acerba atque indigna direptio. Hunc tu igitur imperatorem esse defendis, Hortensi? (In Verr. V. 10. 11. 12. 13.)

XXXIV. *Strato medicus Sassiae aerarium expilat.*

Quum esset in aedibus *Sassiae* armarium, in quo *Strato* sciret esse nummorum aliquantum et auri: noctu duos conservos dormientes occidit in piscinamque deiecit; ipse armarii fundum exsecuit, et H.S.* et auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio. Furto postridie cognito, omnis suspicio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Quum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, quaerebant homines, quonam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis *Sassiae* recordatus est, se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam, ex omni parte dentatam et tortuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus: invenitur ea serrula ad *Stratonem* pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, et aperte insinulato *Stratone*, puer ille conscius pertimuit: rem omnem dominae indicavit, homines in piscina inventi sunt. *Strato* in vincula coniectus est, atque etiam in taberna eius nummi, nequam omnes, reperiuntur. (Pro A. Cluent. 64.)

XXXV. *Rullus a Cicerone irrisus.*

Incunt tandem magistratus tribuni plebis. Concio tandem expectata P. Rulli, quod et princeps erat agrariae legis et tru-

culentius se gerebat quam ceteri. Iam designatus alio vultu, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur: vestitu obsoletiore, corpore inculto et horrido, capillatioꝛ, quam ante, barbaque maiore, ut oculis et adspectu denuntiare omnibus vim tribuniciam et minitari reipublicae videretur. Legem hominis concionemque expectabam. Lex initio nulla proponitur: concionem in primis advocari iubet: summa cum expectatione concurritur: explicat orationem sane longam, et verbis valde bonis. Unum erat, quod mihi vitiosum videbatur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit qui intelligere posset, quid diceret. Hoc illo utrum insidiarum caussa fecerit, an hoc genere eloquentiae delectetur nescio. Tamen, si qui auctiores in concione steterant, de lege agraria nescio quid voluisse eum dicere, suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur: concurrunt iussu meo plures uno tempore librarii: descriptam legem ad me afferunt. (De Leg. agr. II. 5.)

XXXVI. *Qui mores ipsa natura loci Campanis ingenerarentur.*

1. Quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id, quod egomet vidi, quum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio et Sex. Saltio (quemadmodum ipsi loquebantur) praetoribus, ut intelligatis, quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspici atque intelligi potuit. Nam primum, id quod dixi quum ceteris in coloniis duumviri appellentur, ii se praetores appellari volebant: Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores non cum bacillis sed (ut hic praetoribus anteeunt) cum fascibus duobus. Erant hostiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus de consilii sententia probatae ad praeconem et ad tibicinem immolabantur: deinde Patres conscripti vocabantur. Iam vero vultum Considii videre, ferendum vix erat. Quem hominem vegrandi macie torridum Romae contemptum, atque abiectum videbamus, hunc Capuae Campano supercilio ac regio spiritu quum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre, ac Iubellios. Iam vero qui metus erat tuni-

catorum illorum? et in Albana et Seplasia, quae concursatio percontantium, quid praetor edixisset? ubi coenaret? quid enuntiasset? Nos autem hinc Roma qui veneramus iam non hospites sed peregrini atque adveuae nominabamur.

2. Haec qui prospexerint, maiores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putatis? quid enim viderunt? hoc quod nunc vos, quae-so, perspicite atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus, quae ab ipsa natura loci nobis ad vitae consuetudinem suppeditantur, quibus alimur et vivimus. Karthaginienses fraudulentum et mendaces non genere sed natura loci, quod, propter portus suos, multis et variis mercatorum et advenarum sermonibus ad studium fallendi studio quaestus vocabantur. Ligures, montani, duri atque agrestes: docuit ager ipse, nihil ferendo, nisi multa cultura et magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum, et fructuum magnitudine. Urbis salubritate descriptione pulchritudine. Ex hac copia atque omnium rerum affluentia primum illa nata fuit arrogantia, quae a maioribus nostris alterum Capua consulem postulavit: deinde ea luxuries quae ipsum Hannibalem, armis etiam tum invictum, voluptate vicit.

3. Huc isti decemviri cum 100 colonorum ex lege Rulli duxerint; centum decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint quos, illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus coenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis prae sua Capua, planissimo in loco explicata, ac prae illis semitis irridebunt atque contemnent: agros vero Vaticanum et Pupiniam cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet putabunt. Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac per iocum contendunt: Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum, cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. Quibus illi rebus elati et inflati, fortasse non continuo sed certe, si paullum assumpserint vetustatis ac roboris, non continebuntur, progredientur longius effrentur. Singularis homo privatus, nisi magna sapientia praedi-

tus, vix facile sese regionibus officii, magnis in fortunis et copiis continet: nedum isti, ab Rullo et Rulli similibus conquistati atque electi coloni, Capuae, in domicilio superbiae atque in sedibus luxuriae collocati non statim conquisituri sint aliquid sceleris et flagitii. Immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos et educatos, nimiae tamen rerum omnium copiae depravabant. Ii ex summa egestate in eandem rerum abundantiam traducti, non solum copia, verum etiam insolentia commovebuntur. (De leg. agr. II. 34. 35.)

XXXVII. *Catilinae coniuratio.*

1. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex Urbe, quum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces, Romae reliquisset; semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, quum ex urbe Catilinam eiciebam, (non enim iam vereor huius verbi invidiam, quum illa magis sit timenda, quod vivus exierit), sed tum, quum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, et Romae remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestrae provideretis, quum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum, belli transalpini et tumultus Gallici excitandi caussa, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque iu Galliam ad suos cives eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum T. Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam litteras: facultatam mihi oblataam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum, praetores fortissimos atque

amantissimos reipublicae viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de republica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla morâ negotium susceperunt, et, quum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspitione multos fortes viros eduxerunt, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera in republica assidue utor, praesidio cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, quum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque Vulturcius; fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladii et a nostris. Res erat praetoribus nota solis, ignorabatur a ceteris.

2. Tum, interventu Pomptini atque Flacci, pugna, quae erat commissa, sedatur. Litterae, quaecumque erant in eo comitatu, integris signis, praetoribus traduntur: ipsi comprehensi ad me, quum iam dilinesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem, Cimbrii Gabinium, statim ad me, nihil dum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur L. Statilius et post eum Cethegus. Tardissime autem Lentulus venit, credo quod litteris dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilarat. Quum vero summis ac clarissimis huius civitatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane conveniant, litteras a me prius aperiri, quam ad senatum deferri, placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur: negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabor in tantis reipublicae periculis mihi esse nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium, praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiatorum extulit.

3. Introduxi Vulturcium siue Gallis: fidem ei publicam iussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine metu in-

dicaret. Tum ille, quum vix se ex magno timore recreasset, dixit a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum praesidio uteretur et ad Urbem quamprimum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, quum Urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent, caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum his urbanis ducibus coniungeret. Introducti autem Galli iusiurandum sibi et litteras a Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quamprimum mitterent: pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex factis Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutiorem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis caedem Saturnalibus fieri atque Urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur.

4. Ac, ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimum, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego signum: cognovit. Nos linum incidimus, legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese, quae eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quae sibi legati eorum recepissent. Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensae, respondisset dixissetque, se semper bonorum feramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus, conscientia convictus, repente conticuit. Introductus est Statilius: cognovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, et quaesivi, cognosceretne signum. Annuit. Est vero, inquam, signum notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos: quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. Leguntur eadem ratione ad

senatum Allobrogum populumque litterae: si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primo negavit: post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit: quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis; quamobrem domum suam venissent, itemque a Vulturcio. Qui quum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent, quaesissentque ab eo, nihil ne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subito, scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit. Nam, quum id posset infitiri, repente praeter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri litteras atque aperiri iussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum et manum cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita. *Qui sis, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Cura, ut vir sis, et, quem in locum sis progressus cogita, et vide, quid iam tibi sit necesse. Cura, ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.* Gabinius deinde introductus, quum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, quum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio, tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnumquam inter se adspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

5. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa republica quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatusconsultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea respublica periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomptinus, praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac

iure laudantur: atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et reipublicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, quum se praetura abdicasset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat: in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam, erat indicatum: in P. Furium, qui est ex his colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit: in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus: in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus usus est, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum poena reipublica conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: et his decreta verbis est, QVOD VIREM INCENDIIS, CAEDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quae supplicatio si cum ceteris conferatur, Quirites, hoc intersit, quod ceterae bene gesta, haec una conservata reipublica constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam, patet factis indiciis et confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit; ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quominus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur. (In Catil. IH. 2. 3. 4. 5. 6.)

XXXVIII. *Stoica disciplina cui deditus erat Cato
facete lepidaeque irridetur.*

Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non audeo: nonnulla in re forsitan conformare et leviter emendare possim. *Non multa peccas,*

inquit ille fortissimo viro senior magister: *sed, si peccas, te regere possum.* At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse huiusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter inflectendus esse videare. Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magni hominem et excelsum. Accessit istuc doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paullo asperior et durior, quam veritas aut natura patiatur. Et quoniam non est nobis haec oratio habenda aut cum imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium: audacius paullo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt, disputabo.

2. In M. Catone, indices, haec bona, quae videmus, divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quae nuncumquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum acnuli Stoici nominantur. Huius sententiae sunt et praecepta eiusmodi: sapientem gratia numquam moveri; numquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem misericordem esse, nisi stultum et levem; viri non esse, neque exorari neque placari: solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitute serviant, reges; nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, quam opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam.

3. Haec homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit: neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt, miseri et calamitosi? sceleratus et nefarius fueris, si quidquam, misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse, et eius delicti veniam petit? nefarium est facinus, ignoscere. At leve delictum est: omnia peccata sunt paria. Dixisti: quippe iam fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur. Er-

rasti aliqua in re: maledici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi in senatu me nomen consularis candiditati delaturum. Iratus dixisti. Numquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis caussa. Imbrobi, inquit, hominis est, mendacio fallere: mutare sententiam, turpe est; exorari, scélus; misereri, flagitium. Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia, diffisum ingenio meo, quaesisse adiumenta doctrinae) nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum, et dispares poenas; esse apud hominem costantem ignoscendi lucum; ipsum sapientem saepe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnumquam; exorari cumdem et placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas. Hos ad magistros si quate fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec iustior (neque enim esse potes); sed paullo ad lenitatem propensior. (Pro L. Muren. 29. 30.)

XXXIX. *Hominum existimationem ne multum reputes.*

Sic existimabam, nihil homines aliud Romae, nisi de quaestura mea loqui. Frumenti in summa caritate maximum numerum miseram: negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, municipibus liberalis, sociis abstinens, omnibus cram visus in omni officio diligentissimus. Excogitati quidam erant a Siculis honores inauditi. Itaque hac spe decedebam, ut mihi populum Romanum ultro omnia delaturum putarem. At ego, quum casu diebus iis, itineris faciendi caussa, decedens e provincia, Puteolos forte venissem, quum plurimi et lautissimi solent esse in iis locis: concidi paene, iudices, quum ex me quidam quaesisset, quo die Roma exissem, et numquid esset novi. Cui quum respondissem, me e provincia decedere; etiam mchercule, inquit, ut opinor, ex Africa. Huic ego iam stomachans fastidiosè, immo ex Sicilia, inquam. Tum quidam, quasi qui omnia sciret, quid? tu nescis, inquit, hunc Syracusis quaestorem fuisse? Quid multa? destitui stomachari, et me unum ex iis feci, qui ad aquas venis-

sent. Sed ea res, iudices, haud scio an plus mihi profuerit, quam si mihi tum essent omnes congratulati. (Pro Cn. Planc. 26. 27.)

XL. *Gratus animus reliquas virtutes complectitur.*

Quum omnibus virtutibus me affectum esse cupio, tum nihil est, quod malim, quam me et gratum esse, et videri. Haec est enim una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est pietas, nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionum colentes, nisi qui meritam diis immortalibus gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt? Quae potest esse iucunditas vitae, sublati amicitii? Quae porro amicitia potest esse inter ingratos? Quis est nostrum liberaliter educatus, cui non educatores, cui non magistri sui atque doctores, cui non locus ille mutus ipse, ubi altus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? Cuius opes tantae esse possunt, aut umquam fuerunt, quae sine multorum amicorum officiis stare possint? quae certe, sublata memoria et gratia, nullae exstare possunt. Equidem nil tam proprium hominis existimo, quam non modo beneficio, sed etiam benevolentiae significatione alligari: nihil porro tam inhumanum, tam immane, tam ferum, quam committere, ut beneficio non dicam indignus, sed victus esse videare. (Pro Cn. Planc. 33.)

XLI. *Cn. Plancius Macedoniae quaestor Ciceronem exsulem humanissime excepit.*

1. Nunc venio ad illud extremum, quod dixisti, dum Plancii in me meritum verbis extollerem, me arcem facere ex cloaca lapidemque e sepulcro venerari pro deo: neque enim mihi insidiarum periculum ullum neque mortis fuisse. Cuius ego temporis rationem explicabo brevi, neque invitus. Nihil enim ex meis est temporibus, quod minus pervagatum, quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit, aut hominibus auditum atque notum. Ego enim, Laterensis, ex illo incendio legum, iuris, senatus, bonorum omnium cedens, quum mea domus ardore

suo deflagrationem Urbi atque Italiae toti minaretur, nisi quievissem: Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat mihi, sicut domus una, coniuncta, et obtinebatur a C. Virgilio, quocum me uno vel maxime quum vetustatum amicitia, tum mei fratris collegia, tum respublica sociarat. Vide nunc caliginem temporum illorum. Quum ipsa paene insula mihi sese obviam ferre vellet; praetor ille, eiusdem tribuni plebis concionibus propter eandem reipublicae causam saepe vexatus, nihil amplius dico, nisi, me in Siciliam venire noluit. Quid dicam? C. Virgilio, tali civi et viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? Nihil, iudices, est eorum; sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit, ut eam ipse posset opibus suis sustinere. Tum, consilio repente mutato, iter a Vibone Brundisium terra petere contendit: nam maritimos cursus praecludebat hiemis magnitudo.

2. Quum omnia illa municipia, quae sunt a Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent: iter mihi tutum, multis minitantibus, magno cum suo metu praestiterunt. Brundisium veni, vel potius ad moenia accessi. Urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vel potius excindi, quam e suo complexu ut eriperer, facile pateretur. In hortos me M. Lenii Flacci coutuli: cui quum omnis metus, publicatio bonorum, exsilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit, quam custodiam mei capitis dimittere. Huius ego, et parentis eius, prudentissimi atque optimi senis, et utriusque filii manibus in navi tuta ac fideli collocatus, eorumque preces et vota de meo reditu exaudiens, Dyrrhachium, quod erat in fide mea, petere contendit. Quo quum venissem, cognovi, id quod audieram, refertam esse Gracciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum, quorum impium ferrum ignesque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat: qui antequam de meo adventu audire potuissent, quum tantum abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi.

3. Hic vero simul atque me mare transisse cognovit: (audi, audi, atque attende, Laterensis, ut scias, quid ego Plancio debeam, confiteareque aliquando, me, quod faciam, et grate et pie facere: huic, quae pro salute mea fecerit, si minus profutura sint, obesse

certe non oportere): nam, simul ac me Dyrrhachium attigisse audivit; statim ad me, lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata, profectus est. O acerbam mihi, iudices, memoriam temporis illius et loci, quum hic in me incidit, quum complexus est, conspersitque lacrimis, nec loqui prae moerore potuit! O rem quum auditu crudelem, tum visu nefariam! o reliquos omnes dies noctesque eas, quibus iste a me non recedens; Thessalonicam me in quaestoriumque perduxit! Hic ego nunc de praetore Macedoniae nihil dicam amplius, nisi eum et civem optimum semper et mihi amicum fuisse: sed eadem timuisse, quae ceteros. Cn. Plancium fuisse unum, non, qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae timerentur, mecum ea subire et perpeti vellet. Qui, quum ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo legatus fuisset, decedens ex Asia venisset, easque insidias, quas mihi paratas ab exsulibus coniuratis audierat, ad me animo amicissimo detulisset: in Asiam me ire (propter eius provinciae mecum et cum meo fratre necessitudinem) comparantem, non est passus: vi me, vi me, inquam, Plancius, et complexu suo retinuit, multosque menses a capite meo non discessit, abiecta quaestoria persona, comitisque sumpta. (Pro Cn. Planc. 40. 41.)

XLII. *Varia et multiplex Catilinae natura.*

1. Studuit Catilinae, quum iam aliquot annos esset in foro, Caelius: et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni aetate fecerunt. Habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum, non expressa signa, sed adumbrata virtutum. Utebatur hominibus improbis multis: et quidem optimis se viris editum esse simulabat. Erant apud illum illecebrae libidinum multae: erant etiam industriae quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia libidinis apud illum: vigeabant etiam studia rei militaris. Neque ego umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque atque inter se pugnantibus naturae studiis cupiditatibusque conflatum.

2. Quis clarioribus viris quodam tempore iucundior? quis turpioribus coniunctior? quis civis meliorum partium aliquando? quis tetrior hostis hinc civitati? Quis in voluptatibus iniquior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in

largitione effusior? Illa vero, iudices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare, quod habebat, servire temporibus suorum omnium pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, et audacia; versare suam naturam et regere ad tempus atque huc et illuc torquere et flectere: cum tristibus severe, cum remissis iucunde, eodem sensibus graviter, cum iuventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinis luxuriose vivere. Hac ille tam varia multiplicative naturam quam omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros et bonos specie quadam virtutis assimilatae tenebat. Neque umquam ex illo delendi huius imperii tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis et patientiae radicibus niteretur. Quare ista conditio, iudices, respuatur, nec Catilinae familiaritatis crimen hacreant. Est enim commune eum multis, et cum quibusdam etiam bonis. (Pro M. Caelio 5. 6.)

XLIII. *P. Clodius, Appia via quum Miloni insidias fecisset, occiditur.*

1. P. Clodius quum statuisset omni scelere in praetura vexare rempublicam, videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset, qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempublicam quaereret: subito reliquit annum suum seque in annum proximum trastulit; non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est ad evertendam rempublicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat ei, mancam ac debilem praeturam suam futuram consule Milone: eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius competitorcs, sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus: se interponebat; collinam novam delectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus

paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani saepe esse declaratum: palam agere coepit et aperte dicere occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatur. Res erat minime obscura. Etenim palam dictitabat consulatum Miloni eripi non posse: vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu, dixit in concione. Quin etiam Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, quae spe fureret Milone vivo, respondit triduo illum, aut summum quadriduo periturum. Quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit.

2. Interim quum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum, necessarium ante diem XIII. kal. Febr. Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret, quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. Milo autem quum in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit, calceos et vestimenta mutavit paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est, deinde profectus id temporis, quum iam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere: quum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, penulatus, magno impedimento ac muliebri et delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum eius, hora fere undecima aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: Adversi rhedarium occidunt. Quum autem hic de rheda, reiecta penula, desiluisset sequē acris animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod nunc iam interfectum putarent, cadere incipiunt eius ser-

vos, qui post erant: ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, quum ad rhedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et revera putarent, fecerunt id servi Milonis, (dicam enim non derivandi criminis caussa, sed ut factum est), neque imperante neque sciente neque praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset. (Pro Mil. 9. 10.)

XLIV. *Legionis Martiae milites qui ad Mutinam pro patria occubuerant laudibus exornat. exornat.*

Vos patriae natos iudico: quorum etiam nomen a Marte est: ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga foeda mors est: in victoria gloriosa. Etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet. Illi igitur impii, quos cecidistis, etiam ad inferos poenas parricidii luent: vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti. Brevi a natura nobis vita data est: at memoria bene redditae vitae sempiterna. Quae si non esset longior, quam haec vita; quis esset tam amens, qui maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriamque contenderet? Actum igitur praeclare vobiscum, fortissimi, dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus nec oblivione eorum, qui nunc sunt, nec reticentia posterorum insepulta esse poterit, quum vobis immortale monumentum suis paene manibus senatus populusque Romanus extruxerit. Multi saepe exercitus Punicis, Gallicis, Italicis bellis clari et magni fuerunt: nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. Atque utinam maiora possemus; quandoquidem a vobis maxima accepimus! Vos ab Urbe furem Antonium invertistis: vos redire molientem repulistis. Erit igitur exstructa vobis opere magnifico incisaeque litterae, divinae virtutis testis sempiternae: numquam de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum, aut audient, gratissimus sermo conticescet. Ita pro mortali conditione vitae immortalitatem estis consecuti. (Phil. XIV. 12.)

EX LIBRIS

DE REPUBLICA

XLV. *Dum apud P. Africanum Q. Tuderō aliquē familiarissimī
una conveniunt de gemini solis portento
sermo instituitur.*

1. Quum P. Africanus hic, Paulli filius, feriis Latinis Tuditano cons. et Aquillio constituisset in hortis esse; familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies ventituros se esse dixissent: Latinis ipsis mane ad eum primus sororis filius venit Q. Tubero: quem quum comiter Scipio appellavisset libenterque vidisset, Quid tu, inquit, tam maue, Tubero? Dabant enim hæc feriæ tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille: Mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum, numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci otiosum, hoc praesertim motu reipublicae. - Tum Scipio: Atqui nactus es, sed mehercule otiosiore opera, quam animo. - Et ille At tu vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. -- Libente me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admonamur.

2. Tum ille: Visne igitur, quoniam et me quodammodo invitas, et tui spem das, hoc primum, Africane, videamus, ante quam veniunt alii, quidnam sit, de isto altro sole quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci neque leves sunt, qui se duo soles vidisse dicant; ut non tam fides non habenda, quam ratio quaerenda sit. - Hic Scipio: Quam vellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus! qui quum cetera, tum hæc caelestia vel studiosissime solet quaerere. Sed ego, Tubero (nam tecum aperte quod sentio loquar), non nimis assentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui, quae vix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic affirmat, ut oculis ea cernere videatur, aut tractare plane manu. Quo etiam sapientiorem Socratem soleo

iudicare, qui omnem eiusmodi curam deposuerit, eaque, quae de natura quaererentur, aut maiora, quam hominum ratio consequi possit, aut nihil omnino ad vitam hominum attingere dixerit. - Dein Tuberō: Nescio, Africane, cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecissem et tantum de vita et de moribus solitum esse quaerere. Quem enim auctoritatem de illo locupletiores Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam, quam de moribus; de virtutibus, denique de Republica disputet, numeros tamen et geometriam et harmoniam studeat Pythagorae more coniungere. - Tum Scipio: Sunt ista, ut dicis; sed audisse te credo, Tuberō, Platonem; Socrate mortuo, primum in Aegyptum discendi causa, post in Italiam et in Siciliam contendisse, ut Pythagorae inventa perdisceret; eumque et cum Archyta Tarentino, et cum Timaeo Locro multum fuisse; et Philolai commentarios esse nactum: quumque eo tempore in his locis Pythagorae nomen vigeret, illum se et hominibus Pythagoreis et studiis illis dedisse. Itaque quum Socratem unice dilexisset, eique omnia tribuere voluisset; leporem Socraticum subtilitatemque sermonis cum obscuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium gravitate contextuit.

3. Haec Scipio quum dixisset, L. Furium repente venientem adspexit, eumque ut salutavit amicissime apprehendit et in lecto suo collocavit. Et quum simul P. Rutilius venisset, qui est nobis laudatus sermonis auctor; eum quoque ut salutavit, propter Tuberōnem iussit assidere. Tum Furius: Quid vos agitis? num sermonem vestrum aliquem diremit noster interventus? - Minime vero, Africanus; soles enim tu haec studiose investigare, quae sunt in hoc genere, de quo instituerat paullo ante Tuberō quaerere. Rutilius quidem noster etiam sub ipsis Numantiae moenibus solebat mecum interdum eiusmodi aliquid conquirere. - Quae res tandem inciderat, inquit Philus? - Tum ille: De solibus istis duobus; de quo studeo, Phile, ex te audire, quid sentias.

4. Dixerat hoc ille, quum puer nuntiavit venire ad eum Laelium domoque iam exisse. Tum Scipio, calceis et vestimentis sumptis, e cubiculo est egressus; et quum paullulum inambulavisset in porticu, Laelium advenientem salutavit et eos,

qui una venerant, Spurium Mummium, quem in primis diligebat, et C. Fannium, et Q. Scaevolam, generos Laelii, doctos adolescentes, iam aetate quaestorios; quos quum omnes salutavisset, convertit se in porticu et coniecit in medium Laelium: fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae propter eximiam belli gloriam Africanum ut deum coleret Laelius; domi vicissim Laelium, quod aetate antecederet, observaret in parentis loco Scipio. Dien quum essent perpauca inter se uno atque altero spatio collocuti, Scipionique eorum adventus periucundus et pergratus fuisset, placitum est, ut in aprico maxime pratuli loco, quod erat hibernum tempus anni, considerent: quod quum facere vellent, intervenit vir prudens omnibusque illis et iucundus et carus, M'. Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus assedit proximus Laelio.

5. Tum Philus, Non mihi videtur, inquit, quod hi venerunt, aliud nobis sermo esse quaerendus, sed agendum accuratius et dicendum dignum aliquid horum auribus. - Hic Laelius: Quid tandem agebatis, aut cui sermoni nos intervenimus? - Phil. Quaesierat ex me Scipio, quidnam sentirem de hoc, quod duo soles visos esse constaret. - LAEL. Ain vero, Phyle, iam explorata nobis sunt ea quae ad domos nostras, quaeque ad rempublicam pertinent, siquidem, quid agatur in caelo, quaerimus? - Et ille: An tu ad domos nostras non censes pertinere, scire, quid agatur, et quid fiat domi? quae non ea est, quam parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod domicilium quamque patriam dii nobis communem secum dederunt; quum praesertim, si haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint. Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum, Laeli, omnesque avidos sapientiae cognitio ipsa rerum consideratioque delectat. - Tum Laelius: Non impedio, praesertim quoniam feriatum sumus; sed possumus audire aliquid, an serius venimus? - Phil. Nihil est adhuc disputatum, et quoniam est integrum, libenter tibi, Laeli, ut de eo disseras, equidem concessero. - LAEL. Immo vero te audiamus; nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duos soles putat esse componendum, ut ita caelum possideant, ut uterque possederit. Tum Manilius: Pergisne eam, Laeli, artem illudere, in qua primum excello ipse, deinde sine qua scire

nemo potest, quid sit suum, quid alienum? Sed ista mox: nunc audiamus Philum, quem video maioribus iam de rebus, quam me, aut quam P. Mucium, consuli.

6. Tum Philus: Nihil novi vobis afferam, neque quod a me sit cogitatum, aut inventum: nam memoria teneo, C. Sulpicium Gallum, doctissimum, ut scitis, hominem, quum idem hoc visum diceretur, et esset casu apud M. Marcellum, qui cum eo consul fuerat, sphaeram, quam M. Marcelli avus, captis Syracusis, ex urbe locupletissima atque ornatissima sustulisset, quum aliud nihil ex tanta praeda domum suam deportavisset, iussisse proferri: cuius ego sphaerae quum persaepe, propter Archimedi gloriam nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus: erat enim illa venustior et nobilior in vulgus, quam ab eodem Archimede factam posuerat in templo Virtutis Marcellus idem. Sed posteaquam coepit rationem huius operis scientissime Gallus exponere, plus in illo Siculo ingenii, quam videretur natura humana ferre potuisse, iudicabam fuisse. Dicebat enim Gallus, sphaerae illius alterius solidae atque plengae vetus esse inventum, et eam a Thalete Milesio primum esse tornatam: post autem ab Eudoxo Cnidio, discipulo, ut ferebat, Platonis, eandem illam astris caelo inhaerentibus esse descriptam; cuius omnem ornatum et descriptionem, sumptam ab Eudoxo, multis annis post non astrologiae scientia, sed poetica quadam facultate versibus Aratum extulisse. Hoc autem sphaerae genus, in quo solis et lunae motus inessent et earum quinque stellarum, quae errantes et quasi vagae nominarentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri. Atque in eo admirandum esse inventum Archimedi, quod excogitasset, quemadmodum in dissimillimis motibus inaequabiles et varios cursus servaret una conversio. (I. 9. ad 14.)

XLVI. *Humana omnia magni facienda non esse.*

Quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis, qui haec Deorum regna perspexerit: aut diuturnum, qui cognoverit, quid sit aeternum: aut gloriosum, qui viderit, quam parva sit terra, primum universa, deinde ea pars eius, quam homines incolant: quamque nos in exigua eius parte affixi, plurimis ignotissimi

gentibus, speremus tamen nostrum nomen volitare et vagari latissime? Agros vero et aedificia et pecudes et immensum argenti pondus atque auri qui bona nec putare nec appellare soleat, quod earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, saepe etiam teterrimorum hominum immensa possessio: quam est hic fortunatus putandus; cui soli vere liceat omnia, non Quiritium, sed sapientium iure pro suis vindicare! nec civili nexu, sed communi lege naturae, quae vetat ullam rem esse cuiusquam, nisi eius, qui tractare et uti sciat: qui imperia consulatusque nostros in necessariis, non in expetendis rebus, muneris fungendi gratia subeundos; non praemiorum aut gloriae caussa appetendos putet: qui denique, ut Africanum avum meum scribit Cato solitum esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam se plus agere, quam nihil quum ageret; numquam minus solum esse, quam quum solus esset. Quis enim putare vere potest, plus egisse Dionysium tum, quum omnia moliendo eripuerit civibus suis libertatem, quam eius civem Archimedem, quum istam ipsam sphaeram, de qua modo dicebatur, nihil quum agere videretur, effecerit? Quis autem non magis solos esse, qui in foro turbaque, quicum colloqui libeat, non habeant, quam qui nullo arbitro vel secum ipsi loquantur vel quasi doctissimorum hominum in concilio adsint, quum eorum inventis scriptisque se oblectent? Quis vero divitiorem quemquam putet, quam eum, cui nihil desit, quod quidem natura desideret? aut potentior, quam illum, qui omnia, quae expetat, consequatur? aut beatior, quam qui sit omni perturbatione animi liberatus? aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quae secum, ut aiunt, vel e naufragio possit efferre? Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam despicientem omnia humana, et inferiora sapientia ducentem, nihil umquam nisi sempiternum et divinum animo volutare? cui persuasum sit appellari ceteros homines, esse solos eos, qui essent politi propriis humanitatis artibus. Ut mihi Platonis illud, seu quis dixit alius, perelegans esse videatur; quem quum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum littus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animadvertisse dicunt in arena geometricas formas quasdam esse

descriptas; quas ut vidisset, exclamavisse, ut bono essent animo; videre enim se hominum vestigia: quae videlicet illæ non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinae indicîis interpretabatur. Quam ob rem, Tubero, semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt. (I. 17.)

XLVII. *Vrbis Romæ exordia.*

1. Ingressus est sic loqui Scipio. Catonis hoc senis est, quem, ut scitis, unice dilexi maximeque sum admiratus, cuique vel patris utriusque iudicio, vel etiam meo studio me totum ab adolescentia dedidi; cuius me numquam satiare potuit oratio: tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae quum optime; tum etiam diutissime gesserat; et modus in dicendo, et gravitate mixtus lepos; et summum vel discendi studium vel docendi, et orationi vita admodum congruens. Is dicere solebat ob hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fero, qui suam quisque rem publicam constituissent legibus atque institutis suis; ut Cretum Minos. Lacedaemoniorum Lycurgus; Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum Theseus, tum Draco, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi alii; postremo exsanguem iam et iacentem doctus vir Phaleræus sustentasset Demetrius; nostra autem res publica non unius esset ingenio, sed multorum; nec una hominis vita, sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. Nam neque ullum ingenium tantum exstitisse dicebat, ut, quem res nulla fugeret, quisquam aliquando fuisset; neque cuncta ingenia collata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate. Quam ob rem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi originem; libenter enim etiam verbo utor Catonis. Facilius autem, quod est propositum, consequar si nostram rem publicam vobis et nascentem et crescentem et adultam et iam firmam atque robustam ostendero, quam si mihi aliquam, ut apud Platonem Socrates, ipse finxero.

2. Hoc quum omnes approbavissent: Quod habemus igitur institutae rei publicae tam clarum ac tam omnibus notum exor-

dium, quam huius urbis condendae principium profectum a Romulo? qui patre Marte natus; concedamus enim famae hominum, praesertim non inveteratae solum, sed etiam sapienter a maioribus proditae, bene meriti de rebus communibus ut genere etiam putarentur, non solum esse ingenio divino; is igitur, ut natus sit eum Remo fratre, dicitur ab Amulio, rege Albano, ob labefactandi regni timorem ad Tiberim expulsi iussus esse: quo in loco quum esset silvestris belluae sustentatus uberibus, pastoresque eum sustulissent et in agresti cultu laboreque aluissent, perhibetur, ut adoleverit, et corporis viribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse, ut omnes, qui tum eos agros, ubi hodie est haec urbs, incolebant, aequo animo illi libenterque parerent. Quorum copiam quum se ducem prae buisset, ut, et iam a fabulis ad facta veniamus, oppressisse Longam Albani, validam urbem et potentem temporibus illis, Amuliumque regem interemisse fertur.

3. Qua gloria parta, urbem auspicato condere et firmare dicitur primum cogitavisse rem publicam. Urbi autem locum, quod est ei, qui diurnam rem publicam serere conatur, diligentissime providendum, incredibili opportunitate delegit. Neque enim ad mare admovit, quod ei fuit illa manu copisque facillimum, ut in agrum Rutulorum Aboriginumve procederet aut in ostio Tiberino, quem in locum multis post annis rex Ancus colomiam deduxit, urbem ipse conderet; sed hoc vir excellenti providentia sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbi- bus eis, quae ad spem diuturnitatis conderentur atque imperii. Primum quod essent urbes maritimae non solum multis periculis oppositae, sed etiam caecis. Nam terra continens adventus hostium non modo expectatos, sed etiam repentinos multis indiciiis, et quasi fragore quodam et sonitu ipso ante denuntiat. Neque vero quisquam potest hostis advolare terra, quin eum non modo esse, sed etiam, quis et unde sit, scire possimus. Maritimus vero ille et navalis hostis ante adesse potest, quam quisquam venturum esse suspicari queat. Nec vero, quum venit, prae se fert, aut qui sit, aut unde veniat, aut etiam, quid velit; denique ne nota quidem ulla, pacatus an hostis sit, discerni ac indicari potest.

4. Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac demutatio morum: admiscuntur enim novis sermonibus ac disciplinis, et importantur non merces solum adventitiae, sed etiam mores, ut nihil possit in patriis institutis manere integrum. Iam qui incolunt eas urbes, non haerent in suis sedibus, sed volucris semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius: atque etiam quum manent corpore, animo tamen excurrunt et vagantur. Nec vero ulla res magis labefactatam diu et Carthaginē et Corinthum pervertit aliquando, quam hic error ac dissipatio civium, quod mercandi cupiditate, et navigandi et agrorum et armorum cultum reliquerant. Multa etiam ad luxuriam invitamenta perniciose civitatibus suppeditantur mari, quae vel capiuntur vel importantur: atque habet iam amoenitas ipsa vel sumptuosas vel desidiosas illecebras multas cupiditatum. Et quod de Corintho dixi, id haud scio an liceat de cuncta Graecia verissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari est; nec praeter Phliontios ulli sunt, quorum agri non contingant mare: et extra Peloponnesum Aenianes et Dores et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatum institutis et moribus. Atque haec quidem, ut supra dixi, veteris sunt Graeciae. Coloniarum vero quae est deducta a Graecis in Asiam, Thraciam, Italiam, Siciliam, Africam, praeter unam Magnesium, quam unda non alluat? Ita barbarorum agris quasi attexta quaedam videtur ora esse Graeciae. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritimi, praeter Etruscos et Poenos; alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. Quae causa praecipua est malorum commutationumque Graeciae, propter ea vitia maritimarum urbium, quae ante paullo perbreve attigi. Sed tamen in his vitiis inest illa magna commoditas; et, quod ubique gentium est, ut ad eam urbem, quam incolas, possit adnare; et rursus, ut id, quod agri efferant sui, quascumque velint in terras portare possint ac mittere.

5. Qui potuit igitur divinitus et utilitates complecti maritimas Romulus et vitia vitare? quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa, quo posset urbs et accipere ex mari, quo egeret, et reddere, quo redundaret: eodemque ut flumine res ad victum cultumque maxime

necessarias non solum mari absorberet, sed etiam invectas acciperet ex terra: ut mihi iam tum divinasse ille videatur, hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram: nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius alia in parte Italiae posita urbs tenere potuisset.

6. Urbis autem ipsius nativa praesidia, quis est tam negligens, qui non habeat animo notata planeque cognita? cuius is est tractatus ductusque muri, quum Romuli, tum etiam reliquorum regum sapientia definitus ex omni parte arduis praeruptisque montibus, ut unus aditus, qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem, maximo aggere obiecto fossa cingeretur vastissima: atque ut ita munita arx circumiectu arduo et quasi circumciso saxo niteretur, ut etiam in illa tempestate horribili Gallici adventus incolumis atque intacta permanserit. Locumque delegit et fontibus abundantem, et in regione pestilenti salubrem: colles enim sunt, qui, quum perflantur ipsi, tum afferunt umbram vallibus.

7. Atque haec quidem perceleriter confecit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam iussit nominari: et ad firmandam novam civitatem novum quoddam et subagreste consilium, sed ad muniendas opes regni ac populi sui magni hominis et iam tum longe providentis, secutus est, quum Sabinas honesto ortas loco virgines, quae Romam ludorum gratia venissent, quos tum primum anniversarios in circo facere instituisset, Consualibus rapi iussit, easque in familiarum amplissimarum matrimoniis collocavit. Qua ex causa quum bellum Romanis Sabini intulissent, praeliique certamen varium atque anceps fuisset, cum T. Tatius rege Sabinorum foedus icit, matronis ipsis, quae raptae erant, orantibus: quo foedere et Sabinos in civitatem ascivit sacris communicatis et regnum suum cum illorum rege sociavit.

8. Post interitum autem Tatii quum ad eum potentatus omnis recidisset, quamquam cum Tatius in regium consilium delegerat principes, qui appellati sunt propter caritatem patres; populumque et suo et Tatii nomine et Lucumonis, qui Romuli socius in Sabino praelio occiderat, in tribus tres curiasque triginta descripserat, quas curias earum nominibus nuncupavit, quae ex Sabinis virgines raptae postea fuerant oratrices pacis et foederis:

sed quamquam ea Tatio sic erant descripta vivo, tamen eo interfecto multo etiam magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnavit.

9. Quo facto primum vidit iudicavitque idem, quod Spartae Lycurgus paullo ante viderat, singulari imperio et potestate regia tum melius gubernari et regi civitates, si esset optimi cuiusque ad illam vim dominationis adiuncta auctoritas. Itaque hoc consilio et quasi senatu fultus et munitus, et bella cum finitimis felicissime multa gessit: et, quam ipse nihil ex praeda domum suam reportaret, locupletare cives non destitit. Tunc id quod retinemus hodie magna cum salute reipublicae, auspiciis plurimum obsecutus est Romulus. Nam et ipse, quod principium rei publicae fuit, Urbem condidit auspicato, et omnibus publicis rebus instituendis, qui sibi essent in auspiciis, ex singulis tribubus singulos cooptavit augures: et habuit plebem in clientelas principum descriptam; quod quantae fuerit utilitati, post videro: mulsetaque dictione ovium et boum, (quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur); non vi et suppliciis coercerebat.

10. Ac Romulus, quum septem et triginta regnavisset annos, et haec egregia duo firmamenta rei publicae peperisset, auspicia et senatum, tantum est consecutus, ut, quum subito sole obscurato non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria. Atque hoc eo magis est in Romulo admirandum, quod ceteri, qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditae hominum saeculis fuerunt, ut fingendi proclivis esset ratio, quum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autem aetatem minus his sexcentis annis, iam inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato, fuisse cernimus. Nam si, id quod Graecorum investigatur annalibus, Roma condita est secundo anno Olympiadis septimae, in id saeculum Romuli cecidit aetas, quum iam plena Graecia poetarum et musicorum esset, minorque fabulis, nisi de veteribus rebus, haberetur fides. Nam centum et octo annis, postquam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita est Olympias; quam quidam nominis errore ab eodem Lycurgo constitu-

iam putant. Homerum autem qui minimum dicunt, Lycurgi aetati triginta annis anteposunt fere. Ex quo intelligi potest, permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum: ut iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quidquam esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas fictas etiam nonnumquam incondite; haec aetas autem iam exulta, praesertim eludens omne, quod fieri non potest, respuit... Sed profecto tanta fuit in eo vis ingenij atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio homini agresti crederetur, quod multis iam ante saeculis nullo alio de mortali homines credidissent: qui impulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in concione dixisse fertur, a se visum esse in eo colle Romulum, qui nunc Quirinalis vocatur: eum sibi mandasse, ut populum rogaret, ut sibi eo in colle delubrum fieret; se deum esse et Quirinum vocari.

11. Videtisne igitur, unius viri consilio non solum ortum novum populum, neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed adultum iam et paene puberem? Tum Laelius: Nos vero videmus; et te quidem ingressum ratione ad disputandum nova, quae nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit, aream sibi sumpsit, in qua civitatem exstrueret arbitrato suo; praeclaram illam quidem fortasse, sed a vita hominum abhorrentem et a moribus. Reliqui disseruerunt sine ullo certo exemplari formaque reipublicae de generibus et de rationibus civitatum. Tu mihi videris utrumque facturum; es enim ita ingressus, ut, quae ipse reperias, tribuere aliis malis, quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere; et illa de Urbis situ revoces ad rationem, quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt; et disputes non vaganti oratione, sed defixa in una republica. Quare perge, ut instituisti: prospicere enim iam videor te reliquos reges persequentem quasi perfectam rem publicam.

12. Ergo, inquit Scipio, quum ille Romuli senatus qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari patricosque eorum liberos, tentaret post Romuli excessum, ut ipse gereret sine rege rem publicam, populus id non tulit; desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit: quum prudenter illi principes novam et inauditam ceteris

gentibus interregni ineundi rationem excogitaverunt, ut, quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege civitas, nec diuturno rege esset uno, nec committeretur, ut quisquam inveterata potestate aut ad deponendum imperium tardior esset, aut ad obtinendum munitior. Quo quidem tempore novus ille populus vidit tamen id, quod fugit Lacedaemonium Lycurgum, qui Regem non deligendum duxit; si modo hoc in Lycurgi potestate potuit esse; sed habendum, qualiscumque is foret, qui modo esset Herculis stirpe generatus. Nostri illi etiam tum agrestes viderunt, virtutem et sapientiam regalem, non progeniem quaeri oportere.

13. Quibus quum esse praestantem Numam Pompilium fama ferret, praetermissis suis civibus regem alienigenam patribus auctoribus sibi ipse populus ascivit; eumque ad regnandum Sabinum hominem Romam Curibus accivit. Qui ut huc venit, quamquam populus curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit: hominesque Romanos instituto Romuli bellicis studiis ut vidit incensos, existimavit eos paullum ab illa consuetudine esse revocandos.

14. Ac primum agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viritim civibus, docuitque, sine depopulatione atque praeda posse eos colendis agris abundare commodis omnibus, amoremque eis otii et pacis iniecit; quibus facillime iustitia et fides convalescit; et quorum patrocinio maxime cultus agrorum perceptioque frugum defenditur. Itemque Pompilius et, auspiciis maioribus inventis, ad pristinum numerum duo augures addidit: et sacris e principum numero pontifices quinque praefecit: et animos propositis legibus his, quas in monumentis habemus, ardentis consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigavit: adiunxitque praeterea flamines, Salios virginesque Vestales; omnesque partes religionis statuit sanctissimae. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem, apparatus perfacilem esse voluit. Nam quae perdiscenda quaeque observanda essent, multa constituit, sed ea sine impensa. Sic religionibus colendis operam addidit, sumptum removit: idemque mercatus, ludos omnesque conveniendi caussas et celebritates invenit. Quibus rebus institutis, ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit animos hominum studiis bellandi iam immanes ac feros. Sic ille quum undequa-

draginta annos summa in pace concordiaque regnavisset, (sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior): excessit e vita, duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.

15. Quae quum Scipio dixisset, Verene, inquit Manilius, hoc memoriae proditum est, Africane, regem istum Numam Pythagorae ipsius discipulum, an certe Pythagoreum fuisse? Saepe enim hoc de maioribus natu audivimus et ita intelligimus vulgo existimari: neque vero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum videmus. - Tum Scipio, Falsum est enim, Manili, inquit, id totum; neque solum fictum, sed etiam imperite absurdeque fictum: ea sunt enim demum non ferenda in mendacio, quae non solum facta esse, sed ne fieri quidem potuisse cernimus. Nam quartum iam annum regnante Lucio Tarquinio Superbo, Sybarim, et Crotonem et in eas Italiae partes Pythagoras venisse reperitur. Olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adventum. Ex quo intelligi regis annis dinumeratis potest, anno fere centesimo et quadragesimo post mortem Numae primum Italiam Pythagoram attigisse: neque hoc inter eos, qui diligentissime persecuti sunt temporum annales, ulla est unquam in dubitatione versatum. - Dii immortales, inquit Manilius, quantus iste est hominum et quam inveteratus error! Ac tamen facile patior, non esse nos transmarinis, nec importatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque virtutibus.

16. Atqui multo id facilius cognosces, inquit Africanus, si progredientem rem publicam atque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris; quin hoc ipso sapientiam maiorum natu esse laudandam, quod multa intelliges etiam aliunde sumpta meliora apud nos multo esse facta, quam ibi fuissent, unde huc translata essent, atque ubi primum exstitissent: intelligesque non fortuito populum Romanum, sed consilio et disciplina confirmatum esse, nec tamen adversante fortuna.

17. Mortuo rege Pompilio, Tullum Hostilium populus regem, interrege rogante, comitiis curiatis creavit: isque de imperio suo, exemplo Pompilii, populum consuluit curiatim. Cuius

excellens in re militari gloria, magnaeque exstiterunt res bellicae. Fecitque idem et sepsit de manubiis comitium et curiam: constituitque ius, quo bella indicarentur; quod per se iustissime inventum sanxit fetiali religione, ut omne bellum, quod denuntiatus indictumque non esset, id iniustum esse atque impium iudicaretur. Et ut advertatis animum, quam sapienter iam reges hoc nostri viderint, tribuenda quaedam esse populo; (multa enim nobis de eo genere dicenda sunt); ne insignibus quidem regis Tullus, nisi iussu populi, est ausus uti. Nam ut sibi duodecim lictores cum fascibus anteire liceret. . . .

18. Post eum Numae Pompili^{us} nepos ex filia rex a populo est Ancus Marcius constitutus: itemque de imperio suo legem curiatam tulit. Qui quum Latinos bello devicisset, ascivit eos in civitatem. Atque idem Aventinum et Coelium montem adiunxit urbi: quosque agros ceperat, divisit; et silvas maritimas omnes publicavit, quas ceperat: et ad ostium Tiberis urbem condidit colonisque firmavit. Atque ita quum tres et viginti regnavisset annos, est mortuus. Tum Laelius: Laudandus etiam iste rex; sed obscura est historia romana; siquidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem. SCIP. Ita est, inquit: sed temporum illorum tantum fere regum illustrata sunt nomina.

19. Sed hoc loco primum videtur insitiva quadam disciplina doctior facta esse civitas. Influxit enim non tenuis quidam e Graecia rivulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium. Fuisse enim quemdam ferunt Demaratum Corinthium et honore et auctoritate et fortunis facile civitatis suae principem; qui quum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non potuisset, fugisse cum magna pecunia dicitur, ac se contulisse Tarquinius, in urbem Etruriae florentissimam. Quumque audiret dominationem Cypseli confirmari, defugit patriam vir liber ac fortis, et ascitus est civis a Tarquinien-sibus, atque in ea civitate domicilium et sedes collocavit. Ubi quum de matrefamilias Tarquiniensi duo filios procreavisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam erudiit. . . .

20 Quum Luçumo facile in civitatem receptus esset; propter humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus usque eo, ut consiliorum omnium particeps et socius paene

regni putaretur. Erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnes cives opis, auxilii, defensionis, largiendi etiam benignitas. Itaque, mortuo Marcio, cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius: sic enim suum nomen ex graeco nomine inflexerat, ut in omni genere huius populi consuetudinem videretur imitatus. Isque ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum patrum numerum; et antiquos patres maiorum gentium appellavit, quos priores sententiam rogabat; a se ascitos minorum. Deinde equitatum ad hunc morem constituit, qui usque adhuc est retentus: nec potuit Titensium et Rhamnesium, et Lucerum nutare quum cuperet nomina, quod auctor ei summa augur gloria Attius Navius non erat. Atque etiam Corinthios video publicis equis adsignandis et alendis, orborum et viduarum tributis, fuisse quondam diligentes. Sed tamen, prioribus equitum partibus secundis additis, ∞ ac cc fecit equites; numerumque duplicavit, postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et rebus populi Romani imminentem. Idemque Sabinos, quum a moenibus urbis repulisset, equitatu fudit belloque devicit. Atque eundem primum ludos maximos, qui Romani dicti sunt, fecisse accepimus: aedemque in Capitolio Iovi optimo maximo bello Sabino in ipsa pugna vovisse faciendam, mortuumque esse, quum duo de quadraginta regnavisset annos.

21. Tum Laelius: Nunc fit illud Catonis certius, nec temporis unius, nec hominis esse constitutionem rei publicae: perspicuum est enim, quanta in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accessio. Sed sequitur is, qui mihi videtur ex omnibus in re publica vidisse plurimum. - Ita est, inquit Scipio. Nam post eum Servius Tullius primus ininssu populi regnavisse traditur: quem ferunt ex serva Tarquiniensi natum, quum esset ex quodam regis cliente conceptus. Qui quum famulorum numero educatus ad epulas regis assisteret, non latuit scintilla ingenii, quae iam tum elucebat in puero: sic erat in omni vel officio vel sermone sollers. Itaque Tarquinius, qui admodum parvos tum haberet liberos, sic Servium diligebat, ut is eius vulgo haberetur filius: atque eum summo studio omnibus iis artibus, quas ipse didicerat, ad exquisitissimam consuetudinem Graccorum erudiit.

*

Sed quum Tarquinius insidiis Anci filiorum interisset, Serviusque, ut ante dixi, regnare coepisset, non iussu, sed voluntate atque concessu civium; quod, quum Tarquinius ex vulnere aeger fuisse et vivere falso diceretur, ille regio ornatu ius dixisset obaeratosque pecunia sua liberavisset: multaque comitate usus, iussu Tarquinii se ius dicere probavisset; non commisit se patribus: sed, Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit; iussusque regnare, legem de imperio suo curiatam tulit. (II. 1. ad 21).

LEGES DE RELIGIONE

EX LIB. II. DE LEGIBVS CAP. VIII.

AD DIVOS ADEVNTO CASTE. PIETATEM ADHIBENTO: OPES AMOVENTO. QVI SECVS FAXIT, DEVS IPSE VINDEX ERIT. SEPARATIM NEMO HABESSIT DEOS, NEVE NOVOS, SIVE ADVENAS, NISI PVBLICE ASCITOS, PRIVATIM COLVNTO. CONSTRVCTA A PATRIBVS DELVBRA IN VRBIBVS HABENTO, LVCOS IN AGRIS HABENTO ET LARVM SEDES. RITVS FAMILIAE PATRVMQVE SERVANTO. DIVOS ET EOS, QVI CAELESTES SEMPER HABITI, COLVNTO, ET OLLOS, QVOS ENDO CAELO MERITA LOCAVERVNT, HERCVLEM, LIBERVVM, AESCVLAPIVM, CASTOREM, POLLVCEM, QVIRINVM: AST OLLA, PROPTER QVAE DATVR HOMINI ASCENSVS IN CAELVM, MENTEM, VIRTVTEM, PIETATEM, FIDEM: EARVMQVE LAVDVM DELVBRA SVNTO: NEVE VLLA VITIORM SACRA SOLLEMNIA OBEVNTO. FERIIS IVRGIA AMOVENTO, EASQVE IN FAMVLIS, OPERIBVS PATRATIS, HABENTO: ITAQVE VT ITA CADAT IN ANNVIS ANFRACTIBVS, DESCRIPTVM ESTO: CERTASQVE FRVGES, CERTASQVE BACAS SACERDOTES PVBLICE LIBANTO: HOC CERTIS SACRIFICIIS AC DIEBVS. ITEMQVE ALIOS AD DIES VBERTATEM LACTIS FETVRAEQVE SERVANTO. IDQVE NE COMMITTI POSSIT, AD EAM REM, RATIONEM, CVRSVS ANNVS SACERDOTES FINIVNTO: QVAEQVE QVOIQVE DIVO DECORAE GRATAEQVE SINT HOSTIAE, PROVIDENTO. DIVISQVE ALIIS ALII SACERDOTES, OMNIBVS PONTIFICES, SINGVLIS FLAMINES SVNTO. VIRGINESQVE VESTALES IN VRBE CVSTODIVNTO IGNEM FOCI PVBLICI SEMPITERNVM. QVOQVE HAEC PRIVATIM ET PVBLICE MODO RITVQVE FIAN, DISCVNTO IGNARI A PVBLICIS SACERDOTIBVS. EORVM AVTEM DVO GENERA SVNTO: VNVM, QVOD PRAESIT CAERIMONIIS ET SACRIS: ALTERVM, QVOD INTERPRETETVR FATIDICORVM ET VATVM EFFATA INCOGNITA, QVORVM SENATVS POPVLVSQVE ASCIVERIT. INTERPRETES AVTEM IOVIS OPTIMI MAXIMI, PVBLICI AVGVRES, SIGNIS ET AVSPICIIS POSTEA VIDENTO, DISCIPLINAM TENENTO. SACERDOTESQVE VINETA VIRGETAQVE ET SALVTEM POPVLI AVGYRANTO, QVIQVE AGENT REM DVELLI, QVIQVE PO-

PVLAREM, AVSPICIVM PRAEMONENTO, OLLIQVE OBTEMPERANTO: DIVO-
 RVMQVE IRAS PROVIDENTO, IISQVE APPARENTO: CAELIQVE FVLGVRA
 REGIONIBVS RATIS TEMPERANTO: VRBEMQVE ET AGROS ET TEMPLA LIBE-
 RATA ET EFFATA HABENTO: QVAEQVE AVGVV INIVSTA, NEFASTA, VI-
 TIOSA, DIRA DEFIXERIT, INRITA INFECTAQVE SVNT: QVIQVE NON PAR-
 VERIT, CAPITAL ESTO. FOEDERVV, PACIS, BELLI, INDVCIAVVM ORATO-
 RES, FETIALES, IVDICESVE SVNT. BELLA DISCEPTANTO. PRODIGIA,
 PORTENTA AD ETRVSCOS HARVSPICES, SI SENATVS IVSSIT, DEFERVNTO:
 ETRVRIAQVE PRINCIPES DISCIPLINAM DOCETO. QVIBVS DIVIS CREVE-
 RINT, PROCVRANTO: IIDEMQVE FVLGVRA ATQVE OBSTITA PIANTO. NO-
 CTVRNA MVLIERVV SRCRIFICIA NE SVNTO PRAETER OLLA, QVAE PRO
 POPVLO RITE FIENT: NEVE INITIANTO, NISI, VT ASSOLET CERERI,
 GRAECO SACRO. SACRVV COMMISSVVM, QVOD NEQVE EXPIARI POTERIT,
 IMPIE COMMISSVVM ESTO: QVOD EXPIARI POTERIT. PVBLICI SACERDOTES
 EXPIANTO. LVDIS PVBLICIS, QVOD SINE CVRRICVLO ET SINE CERTATIO-
 NE CORPORVVM FIAT, POPVLAREM LAETITIAM IN CANTV ET FIDIBVS ET
 TIBIVS MODERANTO, EAMQVE CVM DIVVM HONORE IVNGVNTO. EX PA-
 TRIIS RITIBVS OPTVMA COLVNTO. PRAETER IDAEAE MATRIS FAMVLOS,
 EOSQVE IVSTIS DIEBVV, NE QVIS STIPEM COGITO. SACRVV SACROVE
 COMMENDATVVM QVI CLEPERIT RAPSITQVE, PARRICIDA ESTO. PERIVRI
 POENA DIVINA EXITIVM, HVMANA DEDECVS. INCESTVVM PONTIFICES
 SVPREMO SVPPICIO SANCIVNTO. IMPIVS NE AVDETO PLACARE DONIS
 IRAM DEORVVM. CAVTE VOTA REDDVNTO. POENA VIOLATI IVRIS ESTO.
 QVOCIRCA NE QVIS AGRVVM CONSECRATO. AVRI, ARGENTI, EBORIS SA-
 CRANDI MODVS ESTO. SACRA PRIVATA PERPETVA MANENTO. DEORVVM
 MANIVM IVRA SANCTA SVNT. SOS LETO DATOS, DIVOS HABENTO:
 SVMPTVVM IN OLLOS LVCTVVMQVE MINVNTO.

I N D E X

TVM SELECTORVM QVAE HOC LIBRO CONTINENTVR,
QVVM LIBRORVM EX QVIBVS EA DESVMPTA SVNT.

EX LIBRIS DE NATVRA DEORVM.

I.	<i>Quomodo Deus fuerit a Simonide definitus</i>	pag. 3
II.	<i>Quum insipienter sibi persuaserint Epicuri mundi ordinem effici ex fortuita corpusculorum concursione</i>	» ibid.
III.	<i>Admirabilis mundi fabrica</i>	» 4
IV.	<i>Astrorum motus</i>	» ibid.
V.	<i>Terrae superficies insatiabili varietate distinguitur</i>	» 5
VI.	<i>De pulchritudine maris et aeris utilitate</i>	» ibid.
VII.	<i>De arborum ortu et incremento</i>	» 6
VIII.	<i>De varietate animantium</i>	» ibid.
IX.	<i>Admirabilis quorundam animantium solertia</i>	» 7
X.	<i>Gruum transitus</i>	» ibid.
XI.	<i>Cura conservandi sui bestiis a natura insita</i>	» 8
XII.	<i>Varia animantium cura in prolem</i>	» ibid.
XIII.	<i>Hominis cultui et abundantiae mira benignitate studet natura</i>	» 9
XIV.	<i>Mundus hominis caussa est factus</i>	» 10
XV.	<i>Corporis aptissima fabricatione hominis vita tenetur</i>	» ibid.

XVI.	<i>Dei providentia in humani corporis structura</i>	pag.	11
XVII.	<i>Magnifica humani oculi structura</i>	»	12
XVIII.	<i>Aurium, narium, et gustatus descriptio</i>	»	13
XIX.	<i>Sensus hominis sollertius elaborati quam sensus bestiarum</i>	»	ibid.
XX.	<i>Animi humani vis ac praestantia</i>	»	14
XXI.	<i>Manum industria et utilitas</i>	»	15
XXII.	<i>Caelum, terra, atque adeo bestiae ipsae hominis gratia factae et paratae sunt</i>	»	16
XXIII.	<i>Dionysius deorum simulacra irridet et expilat</i>	»	18

EX LIBRIS DE DIVINATIONE.

XXIV.	<i>Rerum fortuitarum nulla est praesensio</i>	»	19
XXV.	<i>Ignoratio futurorum malorum utilior quam scientiae</i>	»	20
XXVI.	<i>Attius Navius</i>	»	ibid.
XXVII.	<i>Nonnullorum somnia</i>	»	21
XXVIII.	<i>Somniis fides non est habenda</i>	»	25
XXIX.	<i>Quam vana sint haruspicum responsa</i>	»	28
XXX.	<i>Quae tradatur sortium inventio</i>	»	31
XXXI.	<i>C. Flaminius cum exercitu interiit. Auspicia nulla sunt</i>	»	32
XXXII.	<i>Ti. Gracchus haruspices convocat. De oraculo Delphico</i>	»	34

EX LIBRIS DE LEGIBVS.

XXXIII.	<i>Villae Arpinatis amoenitas ab Attico laudatur etc.</i>	»	37
XXXIV.	<i>Homo rationis a Deo particeps</i>	»	40
XXXV.	<i>Homini praestantia</i>	»	ibid.
XXXVI.	<i>Ipsa honesto movemur ut boni viri simus</i>	»	41
XXXVII.	<i>Qui se ipse noverit, eo nihil beatius</i>	»	ibid.

XXXVIII.	<i>A Iove primordia</i>	pag.	43
XXXIX.	<i>Musices quanta vis in utramque partem. »</i>	ibid.	
XL.	<i>Magistratus</i>	»	44
XLI.	<i>De tribunorum plebis potestate</i>	»	46

EX LIBRIS TVSCVLANARVM QVAESTIONVM.

XLII.	<i>M. T. Cicero caussas M. Bruto exponit quibus commotus philosophiam latinis litteris illustrandam sibi sumpserit</i>	»	49
XLIII.	<i>Quae et quanta spectacula animus relicto corpore sit habiturus</i>	»	51
XLIV.	<i>Cur quidam de animi immortalitate du- bitaverint</i>	»	53
XLV.	<i>Humanus animus</i>	»	54
XLVI.	<i>Immortalitas animorum</i>	»	56
XLVII.	<i>Vita commentatio mortis</i>	»	57
XLVIII.	<i>A malis mors abducit, non a bonis</i>	»	ibid.
XLIX.	<i>Clarae mortes</i>	»	60
L.	<i>De humatione et sepultura quid senserint Socrates, Diogenes, Anaxagoras</i>	»	61
LI.	<i>Aequo animo esse moriendum</i>	»	ibid.
LII.	<i>Veri philosophi quam pauci</i>	»	63
LIII.	<i>Quantum consuetudo et exercitatio valeat</i>	»	ibid.
LIV.	<i>Germani stoici qui</i>	»	65
LV.	<i>Dionysius et Tarquinius</i>	»	66
LVI.	<i>Mala provisae sunt leviora</i>	»	ibid.
LVII.	<i>Theophrastus</i>	»	67
LVIII.	<i>Cupiditatis ardor</i>	»	68
LIX.	<i>Fortitudo sine iracundia esse potest</i>	»	ibid.
LX.	<i>Vitia a natura vel culpa</i>	»	69
LXI.	<i>Philosophiae laudes</i>	»	ibid.
LXII.	<i>Perturbationes animi</i>	»	73
LXIII.	<i>Xerxes</i>	»	ibid.
LXIV.	<i>Qui beati, qui miseri</i>	»	74
LXV.	<i>In lege naturae manent omnia</i>	»	ibid.

LXVI.	<i>Ad beate vivendum satis posse virtutem.</i>	
	<i>Timores Dionysii Syracusanorum tyranni. Archimedis sepulcrum</i>	pag. 75
LXVII.	<i>Sapientes parvo contenti</i>	» 79
LXVIII.	<i>Parvo cultu natura contenta est</i>	» 80
LXIX.	<i>Nihil sapientem beatum esse prohibet</i>	» 82

EX LIBRIS ACADEMICARVM.
QVAESTIONVM.

LXX.	<i>L. Luculli ingenium resque gestae laudantur</i>	» 86
LXXI.	<i>Physicorum indagatio summopere delectat.</i>	» 88

EX LIBRIS DE FINIBVS BONORVM
ET MALORVM.

LXXII.	<i>M. Regulus L. Thorio beatior</i>	» 89
LXXIII.	<i>Epaminondas et Leonidas strenue occumbunt.</i>	» 90
LXXIV.	<i>In voluptate summum bonum non esse</i>	» ibid.
LXXV.	<i>Cicero in Tusculanam Luculli villam venisse fingit, ubi M. Catonem offendit</i>	» 93
LXXVI.	<i>Magis movemur aspectu locorum, in quibus claros viros multum esse versatos accepimus, quam ipsorum sive factis sive scriptis</i>	» 94
LXXVII.	<i>Quae sit hominis natura, cuius summum bonum in integritate corporis et in mentis ratione perfecta constituitur a Tulio.</i>	» 97
LXXVIII.	<i>Cognitionis amor et scientiae quantus in homine sit.</i>	» 101

EX LIBRIS EPISTOLARVM.

Selectae CXXXVI. exhibentur pag. 193 et seq. - Inscribuntur autem. - Alieno pag. 127. - Attico pag. 103, 104, 105, 106, 110, 114, 127, 139, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 193, 202, 211. - Bithynico pag. 204. - Bruto pag. 180, 188, 204, 212, 217, 220, ibid. - Coelio pag. 157, 161. - Caesari pag. 124, 194. - Cassio pag. 192, 207, 209, 210, 216, 221. - Catoni pag. 148. - Ciceroni Ser. Sulpicius pag. 195. - Cass. Praet. pag. 142, 145. - Cornificio pag. 201, 203, 213, 214. - Curio pag. 130, 186. - Curioni pag. 130, 131, 133, 134. - Dolabellae pag. 193, 202, 205. - Domitio pag. 178. - Fabio pag. 136. - Furfanio pag. 187. - Lentulo pag. 117. - Lepido pag. 215. - Lucceio pag. 118. - Marcello pag. 141, 153. - Mario pag. 122, 185. - Mescinio pag. 181. - Papirio Paeto pag. 158, 183, 184, 185. - Paullo Proc. pag. 141, 154. - Philippo pag. 124, 129. - Plancio pag. 179. - Planco pag. 208, 211, 214, 217, 218, 219. - Pulchro pag. 137, 138, 139, 140, 154, 155. - Quinto Fratri pag. 107, 118. - Servio pag. 189. - Silio pag. 158. - P. Sulpicio pag. 199. - S. Sulpicio pag. 173, 197. - Terentiae pag. 111, 113, 166, 174, 175, 176, 177. - Thermo pag. 161. - Tironi pag. 126, 163, 164. - Titio pag. 221. - Torrannio pag. 198. - Torquato pag. 189. - Trebatio pag. 125, 127, 128, 132. - Valerio pag. 200. - Varroni pag. 177, 183.

EX LIBRIS RHETORICIS.

I.	<i>De utilitate eloquentiae si cum sapientia coniungitur</i>	pag. 224
II.	<i>Caupo hominem interfecit, et alter reus fit. »</i>	ibid.
III.	<i>Quaestio inter nauclerum, naufragum et mercatorem »</i>	225
IV.	<i>Eloquentiae laus et vis »</i>	226
V.	<i>Alia Philosophi alia Oratoris disserendi ratio »</i>	227
VI.	<i>Demosthenes diligentia et industria naturae impedimenta superavit »</i>	229

VII.	<i>Historici</i>	pag. 230
VIII.	<i>Hannibal Phormionem Peripateticum, de re militari sibi praecepta dantem, deli- rare iudicat</i>	» 232
IX.	<i>De singulari Themistoclis memoria . . .</i>	» 233
X.	<i>Scopas ruina opprimitur, et Simonides ar- tem memoriae invenit</i>	» ibid.
XI.	<i>Quidquid utile est, ut in plerisque rebus, sic in oratione delectat</i>	» 234
XII.	<i>Aeschinis de Demosthene iudicium . . .</i>	» 235
XIII.	<i>Facete dicta</i>	» ibid.
XIV.	<i>Laelii modestia; vis eloquentiae . . .</i>	» 237
XV.	<i>Non omnes qui Attice, iidem bene: sed om- nes bene, iidem etiam Attice dicunt . . .</i>	» 238
XVI.	<i>Hortensii laudes, quibuscum suorum studio- rum aborumque forensium narrationem Cicero coniungit</i>	» 240
XVII.	<i>Attice dicere nihil esse aliud docet, quam in omni genere dicendi, id quod insolens aut ineptum est vitare</i>	» 246

EX LIBRIS ORATIONIBVS.

XVIII.	<i>Quae in Sex. Roscium eius inimici moliti sint, Tullius narrat</i>	» 249
XIX.	<i>Supplicium in parricidas</i>	» 253
XX.	<i>C. Verres legatione ita perfunctus est, ut, quacumque iter fecit, quaedam calamitas pervadere videretur</i>	» 254
XXI.	<i>De Siciliae provincia dignitate, vetustate, utilitate</i>	» 256
XXII.	<i>C. Verres in Sicilia Praetor Sopatrum Maliciensem, a C. Sacerdote iam ante absolutum, indicta caussa, condemnat . . .</i>	» 258
XXIII.	<i>Syracensis Iovis Sacerdotem, Cephale- di Sacerdotem maximum, C. Verres contra ius fasque creari iubet.</i>	» 261

XXIV.	<i>Pro C. Verris nomine Verrutium nomen in publicis tabulis inductum</i>	pag. 262
XXV.	<i>Quibus in furando ministris utebatur Verres</i>	» 264
XXVI.	<i>C. Verres Antiochum Syriae regem Syracusis spoliatum expilatumque repente decedere iubet.</i>	» 265
XXVII.	<i>De Dianae simulacro a P. Africano Sergeantanis restituto, a C. Verre eisdem sublato</i>	» 268
XXVIII.	<i>Agrigenti simulacrum Herculis frustra C. Verres conatur eripere</i>	» 270
XXIX.	<i>Fanum Iunonis in insula Melita</i>	» 271
XXX.	<i>Cereris Ennensi in Sicilia, et apud alias gentes, religio</i>	» ibid.
XXXI.	<i>Syracusarum descriptio</i>	» 272
XXXII.	<i>C. Verres Sopatrum Tyndaritanum in statua equestri perfrigida tempestate, iubet deligari.</i>	» 273
XXXIII.	<i>C. Verris mollities quum in Sicilia praeturae ageret</i>	» 275
XXXIV.	<i>Strato medicus Sassiae aerarium expilat.</i>	» 277
XXXV.	<i>Rullus a Cicerone irrisus</i>	» ibid.
XXXVI.	<i>Qui mores ipsa natura loci Campanis ingenerarentur</i>	» 278
XXXVII.	<i>Catilinae coniuratio</i>	» 280
XXXVIII.	<i>Stoica disciplina, cui debitus erat Cato facete lepideque irridetur</i>	» 284
XXXIX.	<i>Hominum existimationem ne multum reputes</i>	» 286
XL.	<i>Gratus animus reliquas reliquas virtutes complectitur</i>	» 287
XLI.	<i>Cn. Plancius Macedoniae quaestor Ciceronem exsulem humanissime excepit. . . .</i>	» ibid.
XLII.	<i>Varia et multiplex Catilinae natura . . .</i>	» 289
XLIII.	<i>P. Clodius Appia via quum Miloni insidias fecisset, occiditur.</i>	» 290

- XLIV. *Legionis Martiae milites qui apud Mutinam pro patria occubuerant, laudibus exornat.* pag. 292

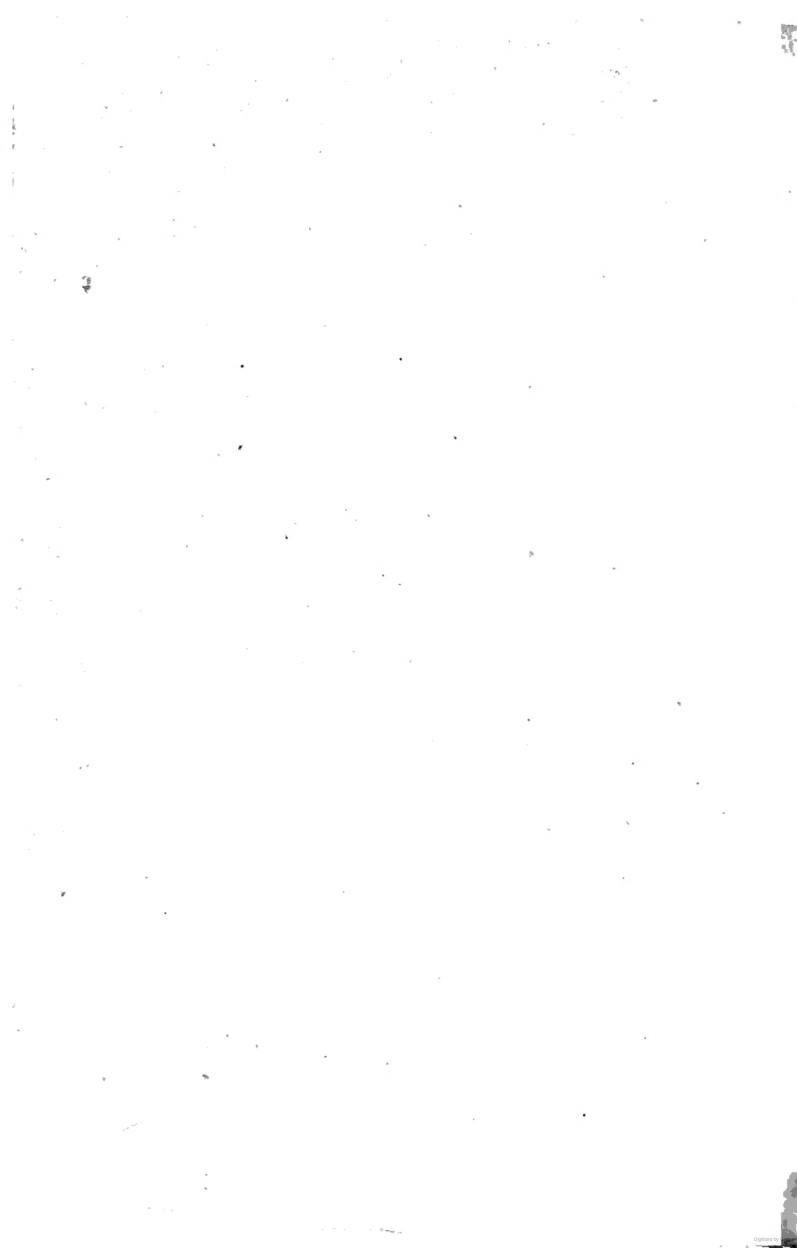
EX LIBRIS DE REPUBLICA.

- XLV. *Dum apud P. Africanum Q. Tubero aliquae familiarissimi una conveniunt, de gemini solis portento sermo instituitur.* » 293
- XLVI. *Humana omnia magni facienda non esse.* » 296
- XLVII. *Vrbis Romae exordia.* » 298
- Leges de Religione ex lib. II. de Legibus, cap. 9.* » 309

— 1006 —

18626

BIBL

SO

PL

N